

FRIJES GENOOTSCHAP
Boekhandel G
5071 DK Ljouwert
Tel. 050-161914

DE VRIJE FRIES

tsj

TIJDSCHRIFT

UITGEGEVEN DOOR HET

FRIESCH GENOOTSCHAP

VAN GESCHIED-, OUDHEID-
EN TAALKUNDE

REDACTIE :

Mr. P. C. J. A. BOELES, Dr. S. CUPERUS,
Dr. A. L. HEERMA VAN VOSS en Dr. C. J. GUIBAL

ZEVEN EN DERTIGSTE DEEL

LEEWARDEN
N.V. NOORD-NEDERLANDSCHE BOEKHANDEL
1943

INHOUDSOPGAVE

	Bladz.
Het oude tingietersbedrijf in Friesland, door Dr. A. WASSENBERGH. <i>Met 4 afbeeldingen</i> en 43 figuren in den tekst.	1
Een te Winsum (Fr.) gevonden, getrepaneerde schedel, door J. H. SYPKENS SMIT, arts. <i>Met afbeelding</i>	66
Schedelnapjes uit terpen te Stiens en Marrum, door Mr. P. C. J. A. BOELES. <i>Met afbeelding</i>	81
Rienk Keijert, portret- en decoratieschilder, tevens kamerbewaarder der Staten v. Friesland, door Dr. J. G. AVIS. <i>Met 4 platen</i>	84
Het leven van Doecke van Martena (1530—1605), door Drs. G. KRAMER.	105
De Leeuwarder schilder Rinse Verzijl, door Mr. A. VAN DER MINNE.	158
De Leeuwarder architect Gerrit v. d. Wielen, door Mr. P. C. J. A. BOELES.	161
Reisindrukken van den Franschen Gezantschapssecretaris Charles Ogier uit Friesland en Groningen in het jaar 1636, met commentaar van Dr. A. WASSENBERGH.	162
Prof. Dr. Tjitze de Boer, door Mr. P. C. J. A. BOELES.	172
In memoriam Pastor Dr. Heinrich Reimers, door Dr. C. J. GUIBAL	175
Bespreking van literatuur	177
Publicaties van „Frisia Catholica” (1937—1942).	
Ingekomen boeken	178

Het oude tingietersbedrijf in Friesland.

Door Dr. A. WASSENBERGH.

INHOUD.

I. Overheidsbemoeiing en tinmerken, blz. 1. II. IJkteekens, blz. 12. III. Tingietersgilden in Friesland, blz. 17. IV. De laatste tingietereien te Leeuwarden en de techniek, blz. 22. V. Lijst van het tinwerk, waarop de gereproduceerde merken voorkomen, blz. 26. VI. Proeve van een lijst van Friesche tingieters, blz. 27. VII. Lijst van keurmeesters van het tin in Friesland, blz. 36. VIII. Lijst van ijkmeesters te Leeuwarden, blz. 36. IX. Bijlagen (extracten uit archivalia), blz. 37.

I. OVERHEIDSBEMOEIING EN TINMERKEN.

In het Gedenboek Leeuwarden 1935 schreef de heer Nanne Ottema een uitgebreid artikel over de ambachten in Leeuwarden. Dit artikel, dat de verschillende bedrijven summier behandelt, is als het ware een uitnoodiging tot uitgebreider studie. Van de zilversmeden, de klokmakers en de pottebakkers had de schrijver reeds voor dien een diepgaande studie gemaakt en de resultaten daarvan in de Vrije Fries gepubliceerd.

Thans is de redactie zoo goed mij eenige ruimte af te staan voor een studie betreffende het oude tingietersbedrijf in Friesland, waarover ik in de Algemeene Ledenvergadering van het Friesch Genootschap op 25 April 1936 een lezing hield. Aanleiding tot deze bespreking, ter toelichting tevens van verschillende werkstukken en gereedschappen, was onze kennismaking met den heer P. J. Hempenius te Leeuwarden, den laatsten vertegenwoordiger van de voorheen zoo talrijke Friesche tingieters. Aan hem danken we in het bijzonder vele aardige gegevens, verwerkt in het vierde hoofdstuk.

Ik heb getracht de geschiedenis van dit bedrijf verder uit oude archiefstukken te reconstrueeren en het is mij een behoefte mijn hartelijken dank te betuigen aan de Heeren Dr. Heerma van Voss, Mr. van der Minne, Mr. Cleveringa, J. Timmenga en Penning voor de hulp en aanwijzingen, die ik bij dit onderzoek van hen heb mogen ontvangen.

Om een goed inzicht in de gang van zaken te krijgen, moet

men eerst eenige technische bijzonderheden van het metaal weten. Zuiver tin is een week metaal, dat glanst als zilver. Het heeft de goede eigenschap niet schadelijk te zijn voor 's menschen gezondheid en is daardoor uiterst geschikt voor eet en drinkgerei. Het is echter niet goed mogelijk tin in zuiveren toestand te verwerken (het is te week en te harig); daarom wordt er altijd een ander metaal aan toegevoegd. Vermengd met lood, koper of antimoon levert tin legeringen, die steviger zijn en zich zeer goed laten bearbeiten. Vooral de vermenging met lood kwam veelvuldig voor. In zeer kleine hoeveelheden toegevoegd, maakt het tin harder en beter bruikbaar. Een dergelijke legering noemt men *f i j n t i n*. Wordt er meer lood aan toegevoegd (in Friesland tot 20%) dan spreken we van *k e u r t i n*. Door een overvloedig toevoegsel van lood, verdwijnt de mooie glans en krijgen we een hygienisch niet verantwoord mengsel. Nu wil het noodlot, dat lood goedkooper is dan tin, vandaar dat er dikwijls meer lood aan het mengsel werd toegevoegd dan oorbaar was. Ja, op de schandaligste wijze werd hiermede geknoeid. Men kan zich begrijpen, dat de bonafide tinnegieters dit misbruik, dat hun beroep, waar op ze trotsch waren, in discrediet bracht, verafschuwden en probeerden door klachten bij de Overheid en het vragen van wettelijke bepalingen een einde aan dien wantoestand te maken.

Het is vooral aan requesten van het einde der 16e eeuw te danken, dat er in het begin van de 17de eeuw een wettelijke regeling voor Friesland, het tinbedrijf betreffende, tot stand komt. De eerste klachten, die wij gevonden hebben, zijn die van den jare 1581, gericht aan Burgemeesteren Schepenen ende Raden der Stede Leeuwarden. (Bijl: 1).

Eenige Leeuwarder tingieters, Ryurdt Dircxz, Henrick Roeleffsz, Yeff Lambertzsz ende Pieter Can, beklagen zich, dat er dagelijks vreemdelingen in de stad met zeer ondeugdelijk tin langs de straten en huizen venten¹⁾. Dit behoort niet voor te komen, daar de tingieters in Leeuwarden de burgerlijke lasten, schattingen enz. moeten dragen, waarvan de vreemden zijn vrij gesteld. Daarom verzoeken zij de Magistraat eenige maatregelen hier tegen te nemen n.l. te bepalen: dat er geen tin binnen de stad

¹⁾ In Engeland deed zich hetzelfde euvel reeds voor tijdens de regeering van Richard II (1377—1399). Zie H. J. L. J. Massé, M. A. *The Pewter Collector*, Londen 1921, blz. 60.

mag verkocht worden of het moet zoo goed zijn als der supplianten tin; dat niemand tin zal mogen verkoopen dan tingieters hier ter stede, dat geen kramers met hun tin langs de huizen mogen venten en dat niemand tinnen deksels voor steenen kannen mag verkoopen of ze moeten zoo goed zijn als de stedelijke tinnegieters die maken.

Er was nog het verzoek aan toegevoegd, dat de superintendanten der stad er op toe zouden zien, dat geen tin in kleine hoeveelheden door anderen dan Leeuwarders meer werd verkocht tot dat de Raad er definitief over heeft besloten ¹⁾.

In 1597 was de nood zoo hoog gestegen, dat de tingieters en tinverkoopers van Bolsward, Sneek, Harlingen, Leeuwarden, Dokkum en andere steden van Friesland aan de Gedeputeerde Staten een request zonden, wegens het buitensporige geknoei dat bij het gieten en verkoopen van tin in deze provincie viel waar te nemen. (Bijlagen 3 & 4).

Het hoofdeuvel zat in het teveel toevoegen van lood bij het tin; het fijn tin, dat *gemerkt werd met de roos*, was niet meer van keurtin te onderscheiden, terwijl het keurtin zoo goed als uit lood bestond. Dit had kwade gevolgen; het Friesche tin kwam, zooals het request doet uitkomen, geheel in discredit: „waerdeur die Kannegieters ende Tinvercopers soe in Hollandt als andere Provincien van 't Friessche Tin *ganschelick den walch hebben weigerend 't selve langer te ontvangen ofte aen ander te verrijlen*”.

't Was hier dus in Friesland wel erg bont gemaakt en de adressanten geven den Gedeputeerde Staten aan, welke maatregelen genomen zouden moeten worden, daar bij niet verzwijgende, dat er tot nu toe in 't geheel niets gedaan was om de misbruiken te voorkomen. Zij drongen aan op *het aanstellen van eenige keurmeesters*, die in de provincie het toezicht moesten uitoefenen op het vervaardigen en verkoopen van tin, gerechtigd om degenen, die in overtreding waren, te straffen op de manier zooals de Gedeputeerden dat goed achtten of zooals dat in Amsterdam en andere steden geschiedde.

Blijkbaar voelden de Gedeputeerden wel voor dat plan, maar stuurden voorzichtigheidshalve eerst aan de magistraat van de

¹⁾ In 1603 wordt een soort gelijk verzoek tot de Raad gericht, waarop deze aan vreemdelingen verbiedt tin „bij de straten om te dragen en te verkoopen bij pene van een caroly gulden” (Bijl.: 2).

steden een brief om advies in deze zaak (26 November 1597) (Bijlage 5).

De Franeker vroedschap antwoordde hierop, dat de Gedeputeerden wijs zouden doen uit iedere stad een persoon van kwaliteit, die met het tingietersvak op de hoogte is, op 's lands kosten bij zich te roepen en pas na deze gehoord te hebben, besluiten te nemen. Franeker zou dan zenden Ghijsbert Fransz Ens, oud burgemeester (Bijlage 6). Bij dezen brief ging een voorstel: hoe de zaak weer in goede banen te leiden. Dit concept is van veel belang omdat het de grondslag vormt van de wettelijke bepalingen het tingietersbedrijf in Friesland betreffende. Er bestaan twee exemplaren van in het Franeker archief, een met verkorte (Bijlage 7) en een met uitgewerkte artikelen (Bijlage 7A). In het verkorte exemplaar komt echter een artikel voor, dat niet in het uitgewerkte is opgenomen en dat toch van belang is. Het concept begint met te zeggen dat men alleen een roos mag slaan op fijn tin, dat geen „toeset” heeft. Daarbij staat een kanttekening: „dit en is aldus niet wel practicabel ende zal hierin eenige moderatie moeten geschieden „We weten dat zuiver tin niet goed te bewerken is. Hoever moet de moderatie gaan? We zullen straks zien, dat een keurmeester vraagt, wat precies de wettelijke samenstelling van fijn tin is.

Verder gaat het over het aanstellen van keurmeesters. De meeste andere bepalingen komen voor in de instructie van den keurmeester, waarover later.

De bepaling, die alleen voorkomt in het verkorte concept, heeft betrekking op de data in de merken. Ze zegt dat alle meesters hun teekens, waarmede ze tot nu toe geteekend hebben, moeten inleveren bij de respectievelijke magistraten en dat zij in de teekens, die ze voortaan zullen gebruiken, de datum van het jaar zullen doen snijden en daarmede in het vervolg moeten teekenen of jaarlijks de merken bij de Raad in moeten leveren en de datum van jaar tot jaar in hun merken laten snijden ¹⁾.

Dit is de eenige bepaling, die we over het aanbrengen van data op de merken hebben kunnen vinden. Op eenige 17e eeuwse

¹⁾ Verster zegt hier omtrent: De jaartallen welke men in meestermerken aantreft, duiden op het jaar waarin de gieter zich als meester gevestigd heeft. De meeste tinnegieters hebben gedurende hun meesterschap eenige malen hun merk veranderd. Het jaartal in een kwaliteitsmerk kan het jaar der desbetreffende verordening aanduiden”.

A. J. C. Verster. Oud Tin. 2e dr. Maastricht 1928 blz. 68.

stukken troffen we jaartallen aan (fig. 1 en 2). Zie verder fig. 14 en 15.

De resultaten van al dit streven naar verbetering bleven niet uit. Op den vierden November van het jaar 1602 werd de ordonnantie op het aanstellen van Keurmeesters door de Staten van Friesland uitgevaardigd (Bijlage 8) en op den vijfden Juni 1604 werd op advies van de Gedeputeerde Staten tot keurmeester aangesteld den „eersaemen ende Vroomen Riurdt Dircksz. zijns handtwerckes een Tingieter zijnde”. (Bijlage 9).

Fig. 1.

Hij moest in de heele Provincie controle uitoefenen en toezien dat er geen ander tin dan fijn en keurtin werd gemaakt en verkocht „gelijck dat inde voors(creven) ordonnan(tie) is wtgedruct alles op de penen ende

Fig. 2.

breucken in sijn instructie gemeldet”.

Die instructie hebben we niet gevonden, wel de instructie van Riurdt Dircksz' opvolger, waarop we zoo meteen terugkomen.

De keurmeester geniet een tractement van twee honderd caroli gulden 's jaars. Hij legt de eed af in handen van Gedeputeerde Staten. In deze aanstelling wordt den tinnegieters en tinverkoopers op het hart gedrukt „Riurdt Dircksz” als keurmeester te eerbiedigen en te erkennen en hem, als men daartoe verzocht is, alle mogelijke hulp te verleenen. Er waait nu dus een heel andere wind. Als de keurmeesters goed zijn, kan er van knoeierijen geen sprake meer zijn. De instructie voor den keurmeester, waarin de ordonnantie van 1602 geheel is opgenomen, is kort en krachtig. Die van Lambert Thonisz, opgemaakt in 1610, behelst b.v. dat er geen ander tin mag zijn dan fijn en keurtin, dat de hengselen, ooren, soldeersels enz. van fijn tin moeten zijn, als het eigenlijke voorwerp uit fijn tin is gemaakt. (Bijlage 10). Lepels en leden van steenen kannen moeten gemaakt zijn van fijn tin op straffe van verbeurdverklaring en boete.

Keurtin mag niet meer dan $\frac{1}{5}$ deel lood bevatten. Als de keurmeester een proef wil doen bij een tingieter, moet dat geschieden in tegenwoordigheid van den olderman van 't gilde en den wachtmeester van de stad.

Den goeden opmerker zal het opgevallen zijn, dat in deze instructie wel precies gezegd wordt wat keurtin is, maar dat nog steeds geen omschrijving wordt gegeven van fijn tin. Men richtte

zich naar wat hier gewoonte was, zonder dat het wettelijk was vastgelegd.

Dan komt er evenwel in 1676 een keurmeester, Broer Jacobs Velda, die daarmee geen genoegen neemt. Deze heeft in Amsterdam geïnformeerd, hoe het daar is en het blijkt dat het fijn tin in Friesland een ietsje slechter is dan het Amsterdamsche. Daar dit in Friesland altijd zoo is geweest, kan dat zoo blijven, maar Velda wil dat dan wettelijk vastgesteld zien. Er worden proeven gemaakt, waarvan twee bij den keurmeester en twee bij 't college van Gedeputeerden berustten, van elk soort een, zijnde: een van fijn tin geteekend met de roos en de ander van keurtin, geteekend met het wapen van de plaats waar het tin wordt gemaakt of uitgegeven. Hier vinden we voor het eerst het merk van het keurtin genoemd. (Bijlage 11). We hebben het wapen van de stad Sneek

Fig. 3.

met de letters I.A.F. aangetroffen (fig. 3) op de twee 17e eeuwse kannen te Bolsward

Fig. 4.

(afb. Ib) en op de top van het deksel van een van de groote 16e eeuwse kannen aldaar (afb. Ia) het wapen van Bolsward met de letters S.C. (fig. 4). Dit deksel lijkt ons niet origineel en zal waarschijnlijk in de 17e eeuw door den Bolswarder tinnegieter Sjoucke Cornelis zijn aangebracht ¹⁾.

In 1722 krijgen we een nieuwe Staatsresolutie, die voor de kennis van de *tinmerken* van groot belang is. (Bijlage 12) Mr. Simon Binckes, secretaris van 's Lands Rekenkamer in Friesland in 1786, heeft hierbij een verklaring geschreven. We laten eenige belangrijke artikels volgen:

Artikel I. *Zal geen ander tin verkocht worden/ ofte gearbeit worden/ als Engels/ Fijn ofte Roos tin/ ende keur/ Tin.*

Mr. Binckes teekent hierbij aan:

ALS ENGELS FIJN, OF ROOS TIN, ENDE KEURTIN.

„Zooals de woorden hier leggen word Engels onderscheiden van

¹⁾ Toen wij een bezoek aan Bolsward brachten om de merken van het in het Stadhuis bewaarde tin te onderzoeken, bleek ons, dat dit tenzerste van de tinpest had geleden.

Na eenige correspondentie en met medewerking van Prof. Dr. Martin gelukte het ons een restaurateur van tin te vinden, namelijk den Heer Tiddens te Amsterdam. De Heer S. W. de Jong, burgemeester van Bolsward, voelde veel voor de restauratie en dank zij zijn doorzetten en de kundigheid van den Heer Tiddens, is thans het tin goed gerestaureerd en voor verderen ondergang behoed.

fijn, of roos, en van keur tin, en komt voor als derde soorte, zonder dat hier ergens gezegt word wat qualiteit het Engels tin moet hebben, hetgeen de Ordonnantie hier onverstaaenbaar maakt. De oude Ordonnantie sprak alleen van fijn tin, en keur tin. Dit was klaar te verstaan terwijl het van zelfs spreekt, dat zulk een metaal voor fijn gehouden word, daar geen ander metaal onder gemengt is, en dat keur zoo veel zegt als zekere, bij de wet toegelaatene, quantiteit ander metaal, bij het fijn gevoegd. Bij de vernieuwinge der Ordonnantie hebben de Advocaten Reviseurs hier deeze veranderinge gemaakt, zoo zij zeggen, naar het constante gebruik, endes Keurmeesters instructie. Maar, ik ben van gedagten, dat zij de zaak niet recht hebben verstaan.

Engels tin staat niet teegens fijn over, maar is fijn tin, dat uit Engeland, en wel voornaamentlijk, uit Cornwallis, overkomt, en het beste van alle de tinnen is. Dit tin word hier veel verwerkt. Maar Duitschland, en eenige andere Landen, leeveren ook tin op, het geen ook FIJN TIN, in zijn soorte is; maar minder van qualiteit als het Engelsche. Nu hadde het gebruik ingevoerd het *Engels fijn tin* te merken met eenen ENGEL, het Duitsch, of ander, tin met een roos, en datgebruik word nu hier agter art. 5 gelegimiteerd; en ditgebruik is misschien oorzaak geweest, dat de Reviseurs hier in dwaalinge gevallen zijn, en gemeend hebben, dat, dewijl de roos fijn tin was, het Engels wat anders moeste zijn. Indien zij de woorden Engels en roos in de Ordonnantie wilden brengen, dan hadden zij het woordtie fijn moeten agterlaten”.

Is nu „Engels” tin wel tin dat uit Engeland komt, zooals Mr. Binckes dat beweert en zooals het door het volk nog wordt geloofd? De Heer Hempenius (oud tingieter te Leeuwarden) vertelde ons, dat het met de afkomst van het tin niets te maken heeft, dat het een zeer fijn soort tin is zonder bijvoegsel van lood. Van die meening is ook de Hollandschen tinkenner en verzamelaar Verster die in zijn boek, „OUD TIN” het volgende er van zegt: Soms leest men in het merk de woorden Engels tin (of Engelsch Tin). Hieraan wordt wel verkeerdelijk de uitlegging gegeven, dat het metaal uit Engeland afkomstig zoude zijn. Zij beteekenen slechts, dat het metaal op Engelsche wijze is samengesteld, dus hard en zonder lood (wel eenig koper of bismuth).

Artikel V. Alle tingieters zullen gehouden zijn/ ijder Stuk Werk te Merken met zoodanigen Merk/ als het voor verkocht word/ te weeten/ het Engels Tin/ met een Engel/ het Fijn/ of Roos Tin/ met een Roos/ en het Keur/ met het Wapen van de Stad/ of Plaatz/ daar het Werk gemaakt is/ mitsgaders t'elkens met het Merk van de Tingieter/ die het Werk gemaakt heeft.

Het Friesche keurtin zou gemerkt moeten zijn met het stads-wapen en het tingietersmerk. Waarschijnlijk is hier bedoeld het stads wapen met de initialen van den maker, zooals we dat zien

op onderstaand voorbeeld, namelijk het wapen van Leeuwarden met de initialen I.K. (Jan Koers?) (fig. 5) en het wapen van Sneek met E.V. (Evert Touseijn Vlink) (fig. 6).

In artikel VI wordt gezegd, dat de tingieters gehouden zijn hun eigen merk te drukken op den proefplaat, welke onder de keurmeesters berust. Wat zijn eigen merken? Proefplaten zijn

Fig. 5.

er in Friesland niet behouden gebleven; de eenigste nog bestaande in Nederland is die van de Haarlemsche tingieters. Zoo waren we dus voor ons onderzoek aangewezen op de merken, welke we op de tinnen voorwerpen aantreffen ¹⁾. Door deze te toetsen aan de desbetreffende wettelijke bepalingen, hebben we, mede aan de hand van andere ar-

Fig. 6.

chivalische gegevens, een zekere kennis daaromtrent verkregen.

Gallois ²⁾ merkt op, dat meestermerk en gehaltemerk oorspronkelijk gescheiden waren en in den loop van de 16e eeuw werden gecombineerd tot één stempel. Dit lijkt ons ook van toepassing op het Friesche tin. We kunnen wijzen op een in Friesland gevonden zestiende eeuwsche kan (afb. IIc) waarop in den bodem,

rondom een gelijkarmig kruis, den naam Arent Cannemaecker voorkomt (fig. 7); terwijl het deksel twee wapenschildjes, waarin een emmertje met opstaand hengsel en het woord: *hert* (fig. 8), vertoont, wat waarschijnlijk wijst

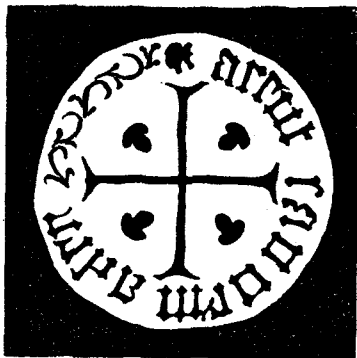

Fig. 7.

Fig. 8.

¹⁾ De heer P. C. A. van der Kamp, volontair van het Friesch Museum, heeft op kundige wijze afteekeningen van deze merken gemaakt. De reproducties van dat artikel zijn naar zijn teekeningen vervaardigd.

²⁾ Mr. H. C. Gallois. Catalogus van de tentoonstelling van Oud Tin in het Gemeentemuseum te 's Gravenhage. Maart—April 1935.

op de kwaliteit. Makers- en kwaliteitsmerk zijn hier dus niet in een vereenigd ¹⁾.

Op ander zestiende eeuwsch tin is dat wel het geval, daar zijn namelijk de initialen van den maker geslagen in de roos of in den hamer welke in dien tijd merken waren voor fijn tin. Dit blijkt uit de inventaris van de nalatenschap van den Leeuwarder burgemeester Anthonie van Hees, opgemaakt 12 Januari 1554 ²⁾, (Bijlage 13), waar steeds gesproken wordt van „fijn tin getekent metter rosen” of „fijn tin getekent metten hamer”. Waarschijnlijk wijst de hamer er op dat het tin geheel of gedeeltelijk geslagen is ³⁾. We troffen den hamer in Friesland aan op de vier groote zestiende eeuwsche kannen uit het stadhuis te Bolsward (afb. 1a) vergezeld van de letters B.A. (fig. 10) ⁴⁾, op een geslagen bord uit het Friesch Museum met de letter C (fig. 11) en op een lepel af-

Fig. 9.

Fig. 10.

Fig. 11.

komstig uit het Klooster Klaarkamp, zonder letter. De inventaris van van Hees noemt ook keurtin, echter zonder het merk er nader van aan te duiden. Zooals we zagen, bestaat dit uit het stadswapen en de initialen (fig. 3, 4, 5 en 6).

In de 17e eeuw zijn het makers- en het kwaliteitsmerk van fijn tin veelal een, namelijk een kleine roos met daarboven een kroon

¹⁾ Het Friesch Museum bezit een 16e eeuwsche kan (afb. 2b), die op het deksel gemerkt is met een wapen bestaande uit een adelaar met een schildje (wapen van Groningen) en den naam Aert, wat stellig de naam van den maker is. (fig. 9).

Zie Mej. M. A. de Visser. Drie belangrijke 16e eeuwsche tinnen kannen in het Drentsch Museum; in Nieuwe Drentsche Volksalmanak 1937.

²⁾ Dokter H. L. Straat was zoo goed me op deze belangrijke inventaris te wijzen.

³⁾ In Neurenberg kwam in de 16e eeuw de hamer als kwaliteitsmerk voor op geslagen tin. Zie: Erwin Hintze, Die Deutschen Zinngiesser und Ihre Marken. Bd. II Nurnberger Zinngiesser. Leipzig 1921.

⁴⁾ In de inventaris van van Hees komt voor „een fijn tinnen beckettien getekent metter rosen en met B. A. Zeer wel mogelijk de initialen van den zelfden meester.

met de initialen, terwijl ook dikwijls een jaartal is aangebracht (Zie bepaling in het verkorte concept van Franeker blz).

Eenige van de initialen hebben we met meer of minder waarschijnlijkheid kunnen identificeren namelijk: A.P.F. = Ale Poppes Fechten (fig. 12) P.I.F. = Poppe Jacobs Fechter (fig. 13), P.N. = Pieter Nannes (fig. 14) en S.W. = Stellanus Waatsis (fig. 15).

Fig. 12.

Fig. 13.

Fig. 14.

Fig. 15.

De volgende vier merkjes vertoonen afwijkingen:

De roos en daarnaast een boom en de initialen I.B. (fig. 16). Het kan zijn dat dit slaat op Jan Jansz Boom, die in het midden der 17e eeuw tingieter te Dokkum was. We zouden dan te doen hebben met een „sprekend” meesterteeken. In de inventaris van van Hees komt voor „getekent met een boomken”. Of dit ook slaat op een tinnegieter met de naam Boom? Bij twee andere zien we naast de roos een kan; dit kan wijzen op het ambacht van kannegieter (fig. 17, 18), terwijl we voor de sleutel van het merk geen verklaring kunnen vinden (fig. 19).

Fig. 16.

Fig. 17.

Fig. 18.

Fig. 19.

Het 18e en 19e eeuwse tin vertoont meer variatie op het gebied van merken. De roos is iets groter geworden dan in de 17e eeuw, daarnaast komt de engel sinds 1722 veelvuldig voor. De makers worden niet alleen met initialen aangeduid, maar zetten ook hun namen voluit, terwijl de plaatsnamen soms worden aangegeven.

De volgende voorbeelden illustreren dit:

Fig. 20.

Fig. 21.

Fig. 22.

Fig. 23.

Fig. 24.

Dan hebben we nog de gefimiteerde zilvermerken: vier kleine schildjes op een rij. (fig. 25) Verster ¹⁾ zegt hiervan: „hoogst waarschijnlijk alleen bestemd om de goegemeent te misleiden en de koopers in de waan te brengen dat ze een soort zilver kochten. Ook deze werden dus niet door de overheid aangebracht doch door de tingieters zelf. Ze zijn dikwijls eenvoudige copieën van zilvermerken. In tegenstelling met de vorige (roos, engeltje) hebben ze in het geheel geen waarde, dat vorige werd wel is waar ook door de tingieters aangebracht, doch daar op bestond toezicht van overheidswege”.

Fig. 25.

Dit lijkt me betrekkelijk waar. Als een der wapentjes een engeltje vertoont, zal het ook engeltjes tin geweest moeten zijn en hiervoor bestond dezelfde controle als voor het alleen met een

¹⁾ A. J. G. Verster, Oud tin. Maastricht 1928 2e druk.

engeltje gemerkt stuk tin. Verder zijn die merkjes voor identificatie van den maker van veel belang, bijvoorbeeld een van onderstaande merken (fig. 26).

Fig. 26.

C.P. engeltje, leeuwjtje, meesterteecken een ploeg. Dadelijk dachten we aan den naam C. van der Ploeg, Ploegsma of Ploeg. En nu vonden we later op een groote schaal dezelfde merkjes en daarboven de naam Cornelis Ploeg.

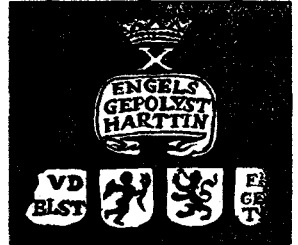

Fig. 27.

't Was een sprekend meesterteecken dus.

Wat het leeuwjtje wil zeggen is ons tot nu toe niet recht duidelijk. Eerst dachten we aan de Leeuwarder leeuw maar dezelfde komt ook voor op niet Friesch tin.

Boven deze merken staat dikwijls een X met een kroon erboven. Dit is een merk van goede kwaliteit, dat echter dikwijls misbruikt wordt (fig. 27).

II. IJKTEEKENS.

Met de eigenlijke merken moet men niet de ijkteekens verwarren, welke voorkomen op tinnen maten.

Over het ijken in Friesland zijn twee artikelen verschenen ¹⁾; geen der beide schrijvers heeft zich echter op de hoogte gesteld van de stedelijke ordonnanties betreffende dit onderwerp. Voor de tinnegieters zijn juist de Leeuwarder bepalingen hieromtrent

¹⁾ J. H. van de Velde. De ontwikkeling van het toezicht op maten en gewichten in Friesland. Leeuwarden 1916.

J. R. van Beek. Oude Friesche maten en het toezicht daarop, in „De Vrije Fries” deel XXX 1931.

van belang. (Bijlage 14A—F) Uit een ordonnantie van 1606 (Bijlage 14A) blijkt dat geen tinnen maten mogen verkocht of gebruikt worden zonder geijkt en geteekend te zijn door den ijkmeester. De maat moet voorzien zijn van een pegel, dat is een pennetje aan de binnenzijde aangebracht tot waar de vloeistof moet staan om de goede maat te hebben. Om de juiste plaats van de pegel te bepalen, maakt de ijkmeester gebruik van den pegelstok, welke op het Raadhuis berust. Aan de buitenzijde moeten de ijkteekens worden aangebracht. Op twee dagen in de week, welke vastgesteld zijn door de Raad, kunnen de tinnegieters hun tin ten huize van den ijkmeester laten ijken. Het loon van den ijkmeester wordt nauwkeurig vastgesteld. Dit vinden we ook in de instructie voor den ijkmeester Simon Abrahams van 15 April 1671. (Bijll 14c) Blijkbaar zijn de tingieters niet tevreden met de gang van zaken, want bij besluit van den Raad van 10 November 1671 (Bijlage 14e) wordt, nadat de ijkmeester en het tingieters-gilde hun grieven hebben ingebracht, bepaald 1° dat de tingieters hun eigen tinnen kannen en maten zullen mogen ijken met hun eigen merk en het jaartal, zonder het stadswapen. 2° dat zij daarom elk een merk zullen aannemen en dat teekenen in het Policieboek ¹⁾.

Hoe dat eigen merk er uit zag, is ons niet uit voorbeelden bekend, noch is ons van het teekenen in het Policieboek iets gebleken.

Iedere tingieter is gehouden een pegelstok te laten maken naar het model, dat op het stadhuis aanwezig is ²⁾. Het loon van den ijkmeester wordt sterk verminderd.

In 1737 wordt de periodieke herijk in Friesland ingevoerd en wel om de twee jaren ³⁾. Een voorbeeld hiervan zien we in onderstaande ijkmerken, genomen van een tinnen maatje (fig. 28).

¹⁾ In de ordonnantie van 1606 wordt niet gezegd waaruit de ijkteekens, die door den ijkmeester moeten worden geslagen, bestonden. We zouden uit deze bepalingen kunnen afleiden, dat het waren: het wapen van de stad, het jaartal en misschien het merk van den ijker.

²⁾ Over het meten van maten, waarbij de pegelstok een grooten rol speelt, verschaft het boekje van R. de la Rose. Meet en Pegel-Const om het inhoud van allerhande ronde Vaten perfectelijck te meten ende te pegelen op drierderhande manieren. Leeuwarden, 1639, vele inlichtingen; ook worden de maten genoemd, die in deze tijd in Friesland in gebruik waren „een aem, houdende vier Ceulsche anckers, vier anckers tien Friesche kannen, ijder kan vier menghelen, ijder menghelen vier peghelen”.

³⁾ J. R. van Beek. Oude Friesche maten en het toezicht daarop, in „De Vrije Fries” 1931 blz. 101.

Voor de latere regelingen omtrent het ijken verschaftte de heer J. Timmenga, chef-ijker van het ijkkantoor te Leeuwarden, ons de volgende gegevens.

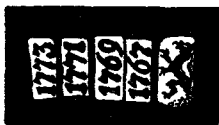

Fig. 28.

Bij de wet van 21 Augustus 1816 (Staatsblad no. 34) „bepalende het eenvormig stelsel van maten en gewigten”, en verschillende daaruit voortvloeiende Koninklijke Besluiten werd het Ijkwezen, na het herstel van onze onafhankelijkheid, in ons land geregeld. De ijk en herijk der maten en gewichten werden hierbij opgedragen aan de z.g. „arrondissements-ijkers”. Bij Koninklijk Besluit van 28 September 1819 (Staatsblad 1819, no. 49) werd, wat de eerste stempeling van de maten en gewichten betreft, o.a. bepaald:

„9. De maten en gewigten, welke zij nauwkeurig hebben bevonden, zullen door hen worden gestempeld met twee stempels, waarvan de eerste eene letter en de andere het bijzondere merk van den iker zal voeren. De grootte van die stempels, alsmede de letter en de merken, zullen door Onzen Minister van Binnenlandsche Zaken worden bepaald”.

De benoeming van arrondissementsijkers en adjunctijkers en de verdeeling van het land in arrondissementen werd in groote lijnen geregeld door de artikels 6, 7, 8 en 9 van het Koninklijk Besluit van 18 December 1819 Staatsblad no. 58 nopens de wijze van invoering der nieuwe maten en gewichten op 1 Januari 1820.

„6. Er zullen voor ieder arrondissement, bestaande uit de gemeenten tot nog toe resorterende onder eene regtbank van eersten aanleg, in de noordelijke provincien des Rijks één of meerdere arrondissements-ijkers worden benoemd, ten einde in het vervolg in al de gemeenten van hetzelfde de maten en gewigten, welke aldaar vervaardigd en in den handel gebruikt worden, te verifiëren en te ijken, of door de natemeldene adjunct-ijkers te doen verifiëren en ijken.

7. Er zullen adjunct-ijkers benoemd worden op zoodanige plaatsen waar dit voor het algemeen belang of ten gerijve des handels mogt worden vereischt.

8. Al de personen, welke bij het nemen van dit besluit als plaatselijke ijkers fungeren, zullen bij voorkeur, voor zoo verre zij daartoe de vereischte bekwaamheid bezitten, als adjunct-ijkers in 's lands dienst overgaan.

9. Deze benoemingen geschieden door Ons; de betrekkingen tusschen de arrondissements-ijkers en derzelver adjuncten zullen nader bepaald worden”.

In Friesland werden Leeuwarden, Sneek en Heerenveen, waar de rechtbanken in eersten aanleg gevestigd waren, de standplaatsen van de arrondissement ijkers.

Van de eigen merken van deze arrondissements-ijkers hadden we slechts één teruggevonden, zonder te weten van wie het was. Van groot belang zijn daarom de gegevens van den Heer J. R. van Beek, chef-ijker te Amsterdam, welke ons door bemiddeling van den Heer Timmenga gewerden. Het zijn de namen van de ijkers welke in de verschillende Friesche arrondissementen werkten en hun speciale ijkersmerken.

LEEUWARDEN:

Arr. Ijker F. W. Westing, ben. 14 Mrt. 1820, overl. 12 Sept. 1837. }
 T. Stoffels, ben. 12 Jan. 1838, ontsl. 1 Jan. 1870. }
 D. B. Camstra, geplaatst 1845 van Heerenveen, ontsl. 1 Jan. 1870. }

SNEEK:

Arr. Ijker J. G. Krol, ben. 14 Mrt. 1820 overl. Dec. 1836.
 K. J. Krol, ben. in 1836 overl. Dec. 1857.

D. J. Krol, na Amersfoort op 20 Nov. 1857 verpl. naar Sneek, gepl. te Leeuwarden als ijker 1 Jan. 1870.

HEERENVEEN:

Arr. Ijker G. Peting, ben. 14 Mrt. 1820, overl. 12 Febr. 1838.
 D. B. Camstra, ben. 10 Juni 1838 verpl. in 1845 naar Leeuwarden.

Dr. G. F. Gunning, ben. 12 Aug. 1845 verpl. in 1852 naar Schiedam.

E. G. Staal Jr. na Hulst op 11 Oct. 1852 verpl. naar Heerenveen in 1865 verpl. naar Hoorn.

F. van Schelven, ben. 28 Dec. 1865 gepl. te Amsterdam als ijker op 1 Jan. 1870.

De arrondissements-ijkers bleven tot de invoering op 1 Januari 1870 van de Ijkwet van 7 April 1869 (Stbl. no. 57). Het desbetreffend toezicht werd opgedragen aan ijkers en adjunct-ijkers; de titel „arrondissements-ijkers” verviel, benevens het bijzonder merk dat door deze arrondissements-ijkers gebruikt werd.

Bij Koninklijk Besluit van 9 November 1869 (Stbl. no. 167) waarbij de stempelmerken werden vastgesteld, werd o.a. bepaald:

art. 1.

De stempelmerken voor den Ijk der maten, gewigten en weegwerktuigen zijn twee in getal:

1° het merk van het kantoor, waar de eerste stempeling heeft plaats gevonden;

2° de jaarletter.

art. 2.

Het merk van het kantoor, waar de eerste stempeling heeft plaats gehad, bestaat uit een cijfer, door Onzen Minister van Binnenlandse Zaken voor elk IJkkantoor afzonderlijk te bepalen. (voor Leeuwarden is het 15).

Resumeerende: van 1820 tot 1870 werden bij de eerste stempeling de maten en gewichten voorzien van het bijzondere merk van den betrokken arrondissements-ijkker en van de vereischte ijkletter; vanaf 1870 werd bij deze eerste stempeling dit bijzonder merk vervangen door een kantoormerk (cijfer).

Fig. 29.

Fig. 29 levert een voorbeeld van de ijkmerken uit de eerstgemelde periode. Ongeveer in het midden, naast de letter T staat het bijzondere teeken van den arrondissements-ijkker F. W. Westing, te Leeuwarden gevestigd.

Fig. 30.

Fig. 30 heeft ijkmerken uit de periode na 1870. Het cijfer 15, dat het kantoormerk voor het arrondissement Leeuwarden was, staat als eerste teeken links, maar is op de reproductie onduidelijk geworden. Deze merken bevinden zich op een twee deciliter-maat met het merk fig. 36 van den tingieter J. C. Hempenius, die van 1884 tot 1914 te Leeuwarden werkzaam was. Van 1820 tot en met

1844 werden de staande hoofddrukletters gebruikt gelijk rechts naast het arrondissements-teeken op fig. 29 en ter linkerszijde vervolgd tot en met de letter Z, welke daar aantoonen dat het „Halfmaatie” het eerst in 1831 geijkt werd en wel met de letter M. De jongste letter op fig. 29 is de gothieke O, ingeslagen boven de M. Deze O is van 1858.

Van 1845 tot en met 1868 gebruikte men de kleine gotische letters als die welke op fig. 29 volgen op de Z.; van 1869 tot en met 1889 de scheefstaande hoofddrukletters; van 1890 tot en met 1921 de kleine schrijffletters; van 1921 tot heden de staande kleine drukletter.

Tot 1894 werd ieder jaar een andere letter ingeslagen. Sedert 1894, met de letter f, kreeg men om de twee jaren een andere letter.

Fig. 30 begint naast het cijfer 15 met de kleine schrijffletter h van 1898 of 1899 en eindigt met de kleine drukletter n van 1934 of 1935.

III. TINGIETERS-GILDEN IN FRIESLAND.

Na deze uiteenzetting omtrent de merken en teekens gaan we ons op de hoogte stellen hoe het met de *tingietersgilden* in Friesland is gesteld. We hebben gezien, dat in de instructie van den keurmeester gesproken wordt over den Olderman van 't gilde, die bij het keuren aanwezig moet zijn. Men zou hieruit kunnen afleiden, dat in de steden van Friesland de *tingieters* in gilden vereenigd, althans bij een gilde waren ingedeeld. Dat in de kleine Friesche steden het aantal *tingieters* zoo groot geweest is, dat ze een zelfstandig gilde konden vormen, behoeven we niet aan te nemen.

In Sneek is nog de gildebrieff van 1609 voor de gilde der „*Smeden ende allen anderen metten hamer werckende*” aanwezig, waaruit blijkt dat hiertoe behooren „Iersmeden, Slotemakers, Mesmaekers, Cangieters (d.z. *tingieters*) en Cooperslagers”. (Bijlage 15).

In 1748 worden de gildebrieven in Friesland nagezien en verbeterd, waaronder ook die van dit gecombineerde Sneeker gilde (Bijlage 16). Dan is het aantal handwerken bij dit gilde ondergebracht, aanmerkelijk toegenomen; er hooren nu ook bij loodgieters, uurwerkmakers, blikslagers, boormakers, klok- en bussegieters. Ook de handelaren in die zaken waren erbij ingedeeld. Dat de *tingieters* ondergebracht zijn bij het gilde van „*smeden als andere met Hamer en Vuur werkende*” is zeer logisch. In Ierland behooren ze tot een zelfde gilde n.l. „*Smith and other*”

hamermen who work by fire" en in Schotland zijn ze eveneens gegroepeerd onder „hammermen" ¹⁾).

In ons land is het verschillend. In Appingedam vinden we ze ingedeeld bij de smeden, zooals blijkt uit den gildebrief van 1518. Vaak echter maken ze deel uit van gilden waar ze technisch niets mee te maken hebben, bijvoorbeeld in Groningen, waar ze zijn ondergebracht bij het zadelmakersgilde. In de gilderol van 1416 worden daar genoemd de sadelmakers, de kannegieters, de glazemakers, de malers. In Amsterdam vormen ze pas op het einde der 16e eeuw een apart gilde ²⁾, in Rotterdam nog later n.l. in 1635 ³⁾. De Amsterdamsche tingieters behoorden voordien bij het St. Martijn of comansgilde, het latere Groot-Kramersgilde, de Rotterdamsche bij het St. Eloijs of smidsgilde.

In Leeuwarden is de toestand niet duidelijk. In het begin van de 17e eeuw is er geen gilde geweest, wat blijkt uit het request van de tinnegieters aan de Magistraat van Leeuwarden van 3 December 1603 (Bijlage 2). De „cannegieters" zeggen hierin dat ze vertrouwen in hun handwerk gehandhaafd te zullen blijven „als andere Ambachten, binnen deser Steede zijnde te weeten wyelmakers ende enijg andere, *geen gilde hebbende*".

Waarschijnlijk neemt het aantal tingieters in de 17e eeuw toe; uit het bovenschrift van een Raadsbesluit van 10 November 1671 (Bijlage 14e) zien wij dat er een tingietersgilde is. In 1677 waren in Policieboek A ondergebracht 8 gilden, waaronder de tinnegieters.

Hoe lang het gilde hier heeft bestaan, is ons niet bekend, maar bij de vernieuwing der gildebrieven in 1748 wordt er in Leeuwarden van geen tingietersgilde meer gerept.

De gilde brieven van Sneek geven een duidelijk beeld van de organisatie en gebruiken van het gilde. Aan het hoofd staat een „ouderman" en vier „affterluijden" met een commissaris. Om lid van het gilde te zijn, moet men het burgerrecht verworven hebben.

Een belangrijke factor is altijd het afleggen van de proef (het meesterstuk), zonder dat kan men geen lid van het gilde zijn. Voor de Cannegieters was dit in 1609 "een Haluecans Forme met een Buyck mengelen". Er worden hier bedoeld twee steenen giet-

¹⁾ H. J. L. J. Massé M. A. The Pewter Collector. Londen 1921.

²⁾ Mr. W. F. H. Oldewelt. Het Tinnegietersgilde te Amsterdam. (In het Algemeen Handelsblad van 30 October 1935, Avondbl.)

³⁾ Mr. W. G. D. Murray. De Rotterdamsche tinnegieters. In het Rotterdamsch Jaarboekje 1938.

vormen, niet de tinnen voorwerpen zelve. Dit blijkt uit een op den gildebrieff aangebrachte kantteekening van 4 Maart 1650: „wordt de Cannegieters vergunt tot hun proeve te maecken een tinnen Canne met een tinnen mingeln in plaets van twee steenen formen”. Dit beteekent een vergemakkelijking van de proef. In de gildebrieff van 1749 is de proef veranderd in „Een Tinnen Kanne en schenkketel”.

De proeven waren overal verschillend. In Groningen bestond ze ingevolge een ordonnantie van 1603 uit: „1° wijnkanneforme met pijp, 2° schottelforme van 2 pondt”; in Appingedam uit: „een form van een mengel, ende van een schottel van twee of drie pondt, met een stuck warck daer over gemaekt dat goet is”. In Groningen dus alleen gietvormen, in Appingedam gietvormen en het product dat er van gegoten wordt. Men kan ook minder gelukkig zijn met het afleggen van de proef. „Soo Iemant, als niet recht sijn Proeve gedaen hebbende, affgheslagen, sal deseluege binnen 't Jaar niet wederomme toegelaten mogen worden tot nieuwe Proeve te doen”.

Evenals in andere gilden hebben we hier leerjongens en knechten. Vreemdelingen mogen, behalve op de vrije markten, in Sneek geen tin en ijzer verkoopen en niet langs de huizen venten om ketels te verkoopen en oude voorwerpen op te lappen. Ze zullen dan door de wachtmeester ter poorte worden uitgeleid.

In Leeuwarden, waar geen gilde was, beklagden, zooals we gezien hebben, de tingieters zich over deze feiten bij het Stadsbestuur. Het gilde had dus wel veel voor.

Bij armoede steunen de gildebreeders elkaar. Als een lid van het gilde sterft, mag de weduwe het bedrijf met een of meer knechts voortzetten. Er wordt hier niet gesproken van verandering van het merk in dat geval; in Duitschland gebeurde dat wel; in de 17e eeuw werd er een W (Witwe) op het stempel aangebracht, in de 18e eeuw werd er een streep doorgevild ¹⁾.

Dan is artikel 42 uit de resolutie van 1749 van belang, omdat hier uit blijkt waarvoor de *gildepenningen* dienden. Als een gildebroeder, diens vrouw of een zijner kinderen boven de twaalf jaar overlijdt, zullen de officieren van het gilde het lijk op de baar zetten, de jongste zullen het, gevolgd door de andere gildebroeders naar de begraafplaats brengen. Wie niet komt, krijgt zes stuivers boete „en op dat zulx nauwkeurig kan worden ge-

¹⁾ Erwin Hintze. Die Deutschen Zinngieser und Ihre markten. Bd. I Sachsische Zinngiesser. Leipzig 1921.

weten, zal ieder een Penning bij 't Gild moeten houden met de naamteekening en deselve op de straat van 't Huis daar 't Lijk uitgedragen wordt an den ouderman moeten overgeven”.

Het Friesch Museum bezit een beroemde collectie gildepenningen, meerendeels afkomstig van Mr. J. Dirks ¹⁾, waaronder ook eenige versierd met de beeltenis van Sint Eloy. Op de keerzijde staat de naam van den eigenaar vermeld.

Een der laatste bepalingen van den Gildebrief van 1609 zegt „Dat alle jaren 't Gild te samen geleydt sal worden omtrent S. Loijs dach (d.i. 1 December) omme 't samptelijck onder die Gildebroeders beraetslaget te worden oftmen een gemeene maeltijt houden sal ofte niet”. Werd er toe besloten en men was verhinderd of men had geen lust om te komen, dan kon men zich er met een boete van acht stuivers afmaken.

We kunnen er van verzekerd zijn, dat bij die gildemaaltijden het schoonste *tin* op tafel kwam, tin, waarvan elke verzamelaar thans zou watertanden. De groote schalen waarop de oesters, de pasteien, de hammen en de vruchten werden opgediend, de ronde schaaltjes met platte ooren, de zgn. moesshotels om soep uit te eten en de borden voor de vastere spijzen. Dan de schenkkkan met de tuit waaruit de Rinsche wijnen in de bekens of glazen werden geschonken. Ook dronk men gezamenlijk uit de pegelkan, waarin aan de binnenzijde pegelpennetjes waren aangebracht. De goede gebruikers leerden na eenige oefening precies tot de gewenschte pin te komen ²⁾. Op oude schilderijen ziet men dikwijls een zelfde type kan, die zoowel als drink- en als schenkkkan voorkomt.

Van het zeer vroege drinkgerij is in Friesland weinig overgebleven. De dikbuikige kannen met hun slanke halzen en de latere pinten van meer gedrongen vorm zijn de oudste en merkwaardigste vertegenwoordigers van het Friesche tin, dat zich bevindt in het Friesch Museum (afb. II).

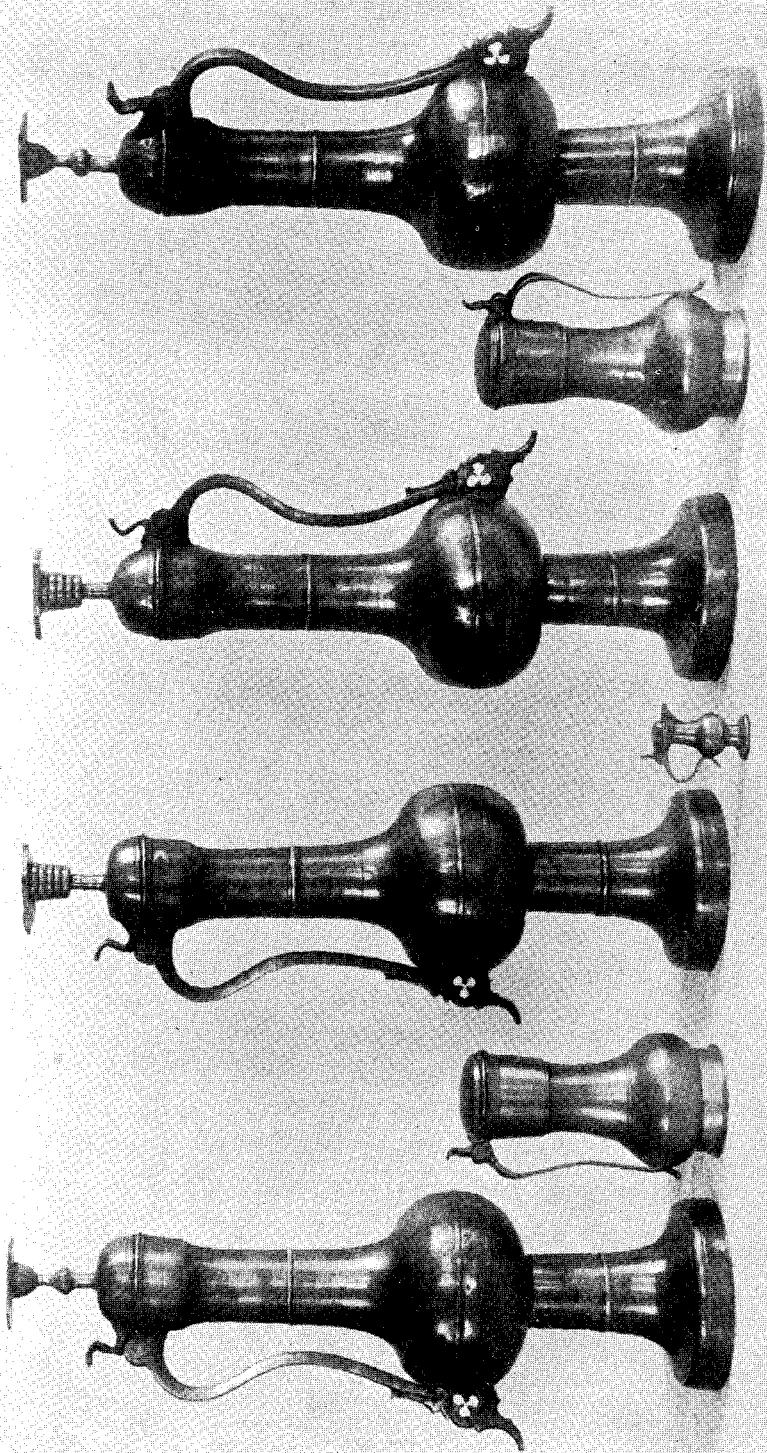
De meeste bekendheid genieten de 16e eeuwse stadswijnkannen van Bolsward (afb. Ia). Als de stad hoog bezoek ontving, werden deze gevuld met wijn ter verwelkoming naar de herberg gezonden, waar de gasten hun intrek hadden genomen ³⁾.

Eigenaardig zijn de plaatjes, die in den bodem van sommige kannen zijn aangebracht en die meestal een spreuk of een voor-

¹⁾ Zie: Mr. J. Dirks. De Noord-Nederlandsche Gildepenningen.

²⁾ A. J. G. Verster. Oud Tin. 2e druk 1928.

³⁾ Mr. H. C. Gallois. Catalogus van de tentoonstelling van Oud Tin in het Gemeente Museum, Maart April 1925 's Gravenhage.

a

b

a

c

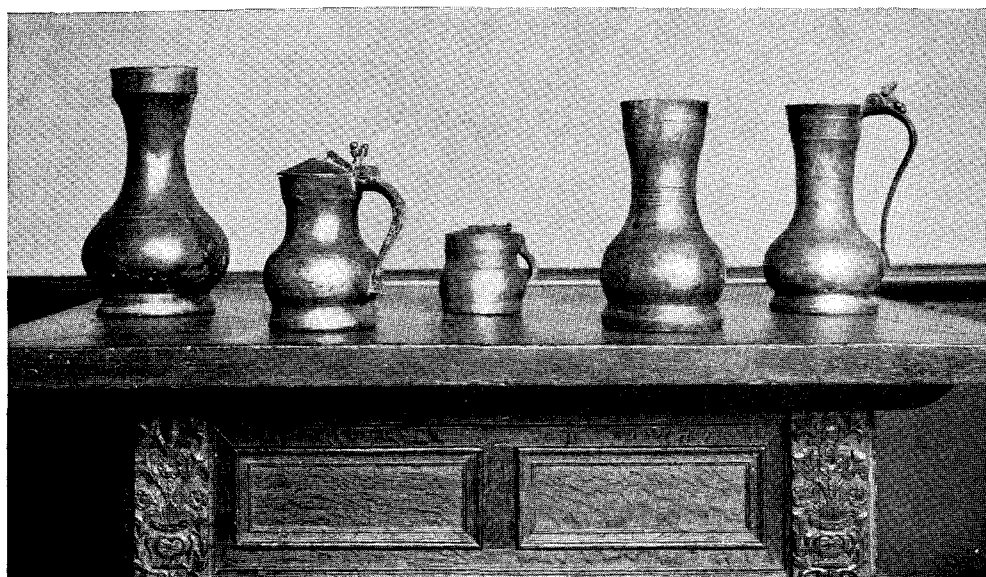
d

b

a

Afb. I.

Foto K. Mol.

a

b

c

d

e

Afb. II.

Foto K. de Vries

Afb. IV.

Afb. III.

(Eigen opname)

stelling vertoonen. Zoo vinden we er een (fig. 31) met een gelijkarmig kruis en vier lelies omgeven door het randschrift: „Sit nomen Dni Benedictu” (Gezegend zij de naam des Heeren). Van twee plaatjes, welke in den bodem van zeer gehavende 16e eeuwse kannen (afb. II d, II a) voorkomen, hebben we foto's kunnen maken. De een stelt voor Christus aan het kruis tusschen Johannes en Maria, daarboven het opschrift Inri ¹⁾ (afb. III). In de andere voorstelling meenen we een episode te zien uit de fabel van de vos en de kraanvogel en wel het oogenblik, waarop de kraanvogel zijn lange hals in de diepe vaas gaat steken (afb. IV). Gallois meent, in deze plaatjes een afweermiddel tegen booze gevaren, ten bate van de eigenaren, te moeten zien ²⁾.

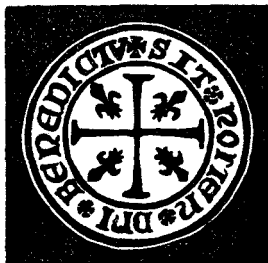

Fig. 31.

Minder pakkend van vorm dan de juist genoemde 16e eeuwse kannen zijn de 17e eeuwse, welke te Bolsward door twee met het wapen van Sneek en de letters I.A.F. gemerkte exemplaren vertegenwoordigd zijn. (afb. I b en fig. 3).

Wat het vroeg kerkelijke tin betreft, kunnen we wijzen op een, in 1940 bij de afgravingen van de terp Klooster Klaarkamp bij Rinsumageest te voorschijn gekomen, fraaie laat 15e eeuwse misampulla met de letter V (Vinum = wijn) op het deksel. Deze vertoont geen merk. (Afgebeeld in het 112de Verslag van het Friesch Genootschap, 1941, afb. 2).

Een later exemplaar bevindt zich in het stadhuis te Bolsward met een A (Aqua = water) op het deksel en gemerkt met het jaartal 1607 (afb. I c).

In de Protestantsche kerken bevindt zich hier en daar nog avondmaalstin; maar over 't algemeen heeft men hier verre de voorkeur gegeven aan de kostbaardere zilveren avondmaalsbekers. De groote tinnen schenkan uit de kerk te Stiens, thans in het Friesch Museum, gemaakt door den Leeuwarder tingieter L. Gerkens, volgens inscriptie in het jaar 1789, mag hier met eere

¹⁾ Vergelijk Mej. M. A. Visser. Drie belangrijke 16e eeuwse tinnen kannen in het Drentsch Museum, in Nieuwe Drentsche volksalmanak 1937.

²⁾ Mr. H. C. Gallois. *ibid.* blz. 14.

genoemd worden ¹⁾). In het particuliere leven, vooral bij de maaltijden, vervulde het tin vanouds een grooten rol. Nog in de 18e eeuw behoort een *tinkast* tot het vaste meubilair van den keuken, zooals dat o.a. blijkt uit vele Leeuwarder koopakten ²⁾). Opmerkelijk, als teeken van verandering, is het dat in het laatst der 18e eeuw deze fraaie, op porseleinkasten gelijkende tinkasten, langzamerhand „*glasenkasten*” worden genoemd.

Het ligt niet in onze bedoeling verder op de producten der tingieters in te gaan; wel willen we in het kort vermelden hoe ze gemaakt worden.

IV. DE LAATSTE TINGIETERIJ EN TE LEEUWARDEN EN DE TECHNIEK

Zooals de naam „tingieter” aanduidt, is zijn voornaamste bezigheid het *gieten* van tinnen voorwerpen. Dit geschiedt met behulp van gietvormen. De Heer P. J. Hempenius, oud tingieter te Leeuwarden vertelde me dat de gietvormen vaak door den tingieter zelf ontworpen werden in gips, waarnaar de koperslager dan de metalen gietvormen maakte. Ze kunnen van allerhande materiaal zijn. De eenvoudigste is de zandvorm, die echter slechts gebruikt werd vóór eenlingen, en dan alleen voor eenvoudige voorwerpen. Ook gipsvormen komen voor, verder kunnen ze zijn van tin, lood, marmer, serpentijn- en zandsteen; de meeste vormen zijn echter van metaalspecie (brons), koper en ook wel ijzer. De, voor eenigen tijd nog werkzame tingieters, hadden de oude vormen bewaard en opgekocht en gebruikten die steeds in hun bedrijf.

Het eenvoudigst is de, uit twee deelen bestaande gietvorm van een lepel. Zet men die op elkaar, dan blijft er een kleine ruimte tusschen ter dikte en in de vorm van een lepel, waarin zich het vloeibare tin verspreidt, dat door de ingiet met een lepel naar binnen wordt gegoten. Men moet er voor zorgen dat gietvorm en tin ongeveer dezelfde temperatuur hebben; daarom wordt de tinvorm even in het heete gietsel gelegd. Het resultaat hiervan is een lepel met een vlak blad dat op een stuk ijzer wordt gelegd, waarin een holte is aangebracht, en dan met een hamer hol ge-

¹⁾ Deze avondmaalskan is afgebeeld in een artikel over „*Church and town flagons of Holland*”, fig. 246, van Robert H. Vetter en H. H. Cotterell, in het Amerikaansche magazine „*Antiques*”, Juni 1930, waarop Mr. Boeles onze aandacht vestigde.

²⁾ Mr. P. C. J. A. Boeles. *De bouwgeschiedenis van het Eysingahuis, thans Friesch Museum*. De Vrije Fries, 1939, blz. 26.

slagen. Door rondreizende tingieters werden ook lepels gemaakt; deze goten het blad dadelijk hol. Het gieten van borden gaat op dergelijke wijze. De ingiet is naar boven gericht; vaak wordt met natte lappen, als het ingieten is geschied, de vorm van onderen afgekoeld. Het ingegoten tin krimpt door de afkoeling en zoo moet er op het laatste oogenblik nog een lepeltje tin bijgegoten worden. Verstaat men het gieten niet goed, dan ontstaan er onnauwkeurigheden, de kraakplekken. De binnenkant van den vorm wordt, om aanbakken van het tin aan den vorm te voorkomen, met rood krijt bestreken.

Het gieten van een kan of dergelijke voorwerpen is ingewikkelder. We hebben hiervoor zware gietvormen noodig, bestaande uit een binnenstuk, de kern, en de mantel, die daar om heen past. Daar tusschen is een ruimte waarin het tin wordt gegoten. Een koffiepote wordt altijd in tweeën gegoten; een onderstuk en een boven stuk welke dan aan elkaar gesoldeerd worden. Deze aanzetting is aan de binnenkant duidelijk waarneembaar. De pooten en het kraantje worden er pas later aan gesoldeerd.

Sommige ingewikkelde vormen, b.v. scharnieren, eischen bij het gieten groote vakkennis.

Is het voorwerp gegoten, dan komt het op de draaibank, waar het bewerkt wordt met beitels, welke een krommen bek hebben, daarna met agaatssteen en bloedsteen om het glad te krijgen. Hoekige voorwerpen, welke niet op de draaibank kunnen worden behandeld, worden met raspen en vijlen glad gemaakt en daarna met agaatssteen gepolijst.

Naast het gieten, heeft men het slaan van het tin. Hieronder verstaat men eenerzijds het slaan van het gegoten tin om kleine onregelmatigheden te verhelpen, anderzijds het slaan van een of ander voorwerp uit een tinplaat. Met deze korte beschrijving van de techniek wil ik volstaan, men kan er meer over vinden in het aardige boek van K. Berling „Altes Zinn”.

Thans wordt het tingietersbedrijf, dat zooveel fraaie en nuttige voorwerpen heeft voortgebracht, in Friesland niet meer beoefend. Een der laatste en meest bekende tingieterijen in Leeuwarden, was die van den heer P. J. Hempenius. De zaak was gevestigd Over de Kelders in het huis, naast de zaak van Marcus. De werkplaats (koperslagerij en tingieterij) lag daarachter en kwam uit op de Korfmakersstraat. Het laatst resideerde daar de meesterknecht van Hempenius, Jan Tichelaar, die er het koperslagersvak

uitoefende en die tevens tinnen lepels vervaardigde, waarvoor hij oud tin versmolt. Hier hebben drie geslachten Hempenius gewerkt. Grootvader Hempenius nam de zaak over van de familie Lubach, welke de tingieterij sinds 1804 bezat. Toen huurde Hendrik Lubach het huis geheeten "de Gouden Ringh" van den tingieter J. Koers, die sedert 1779 hier gewoond had. Aardig in dit verband is een van de merken van Lubach, bestaande uit een randschrift H. Lubach Leeuwarden rondom een ring, waarin de letters G.R. (Gouden Ring) (fig. 32).

Behalve dit, vonden we nog vier andere Lubach merken, waarvan we hier een drietal afbeelden (fig. 33, 34 en 35).

Fig. 32.

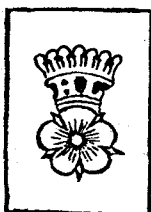

Fig. 33.

Fig. 34.

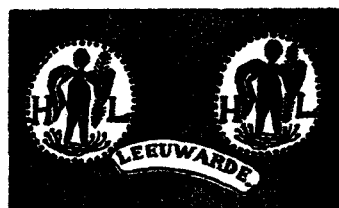

Fig. 35.

Hendrik Lubach stierf in 1842 en werd opgevolgd door zijn zoon Sjoerd, die in 1852 overleed. Diens weduwe, Sytske Steenvoorte, zette de zaak voort met behulp van haar zoon Klaas Pieters, welke haar 14 September 1865 ontviel. De overlijdensadvertentie meldt dat hij de steun was van de affaire, die evenwel op denzelfden voet wordt voortgezet ¹⁾. Na den dood van de Weduwe op 2 Augustus 1876 wordt de zaak overgenomen door Petrus Jacobus Hempenius ²⁾. Ook de Lubach stempels gingen mee over. Van den Heer P. J. Hempenius vernam ik dat de stempels fig. 33, 34 en 35 tot het einde van de zaak in Juli 1914 gebruikt werden. Een van deze stempels (fig. 33) is thans in het Friesch Museum. De familie Hempenius gebruikte deze, zeggende H. L. beteekent Hempenius Leeuwarden.

Na den dood van Petrus Jacobus, gaat de zaak over op den zoon Johan Christiaan Hempenius en in 1902 op diens zoon, den thans nog levende, echter het tingietersbedrijf niet meer uitoefenende Petrus Jacob Hempenius. De twee laatst genoemden

¹⁾ Advertentie Leeuwarder Courant 22 September 1865.

²⁾ Advertentie Leeuwarder Courant 29 September 1876.

hadden naast de Lubach stempels hun eigen stempel (fig. 36 & 37)
Per abuis heeft het stempel van Petrus Jacob, de initialen van
zijn vader.

Fig. 36.

Fig. 37.

Fig. 38.

Fig. 39.

Fig. 40.

Van de zaak Koers—Lubach—Hempenius zijn de gietvormen
naar alle windstreken verspreid.

In de 18e en 19e eeuw was het lakken van tin veelvuldig in
de mode zooals blijkt uit de nog veel voorkomende zwart of rood
gelakte, met verguld versierde koffiekannen, tabakspotten en kan-
delaars. Een bekende lakker van de familie Lubach was George
Andries Leverland, welke op 2 Maart 1868 overleed ¹⁾; diens
leerling Molenaar was de lakker van de familie Hempenius.

Andere tingietereien hier ter stede, die het slachtoffer geworden
zijn der moderne tijden, zijn die van F. Broers op het Heerenwal-
tje (fig. 38), welke de zaak in 1838 overgenomen had van H. G.
Born ²⁾ (fig. 39, 40); die van Albertus Adriani (fig. 41, 42), welke

Fig. 41.

Fig. 42.

Fig. 43.

hoofdzakelijk met Duitse knechten werkte, die het oude ge-
bruik in eere hielden, zich te melden met het uitspreken van een
„Zunftspruch”. De zaak Adriani was eerst gevestigd Over de
Kelders, daarna op het Zuidvliet en tenslotte op de Tweebaks-
markt. Een andere zaak op het Zuidvliet was die van Klaas

¹⁾ Leeuwarder Courant 6 Maart 1868.

²⁾ Leeuwarder Courant 16 Maart 1838.

Ferwerda (fig. 43), welke zich hoofdzakelijk op het maken van lepels toelegde.

De vraag naar tinnen lepels was in der tijd zeer groot; de Heer Hempenius vertelde me dat zijn zaak per week 80 dozijn afleverde, bijna allen met het ronde blad. Men liet veel oude tinnen lepels oversmelten, waarvoor 15 ct. later 18 ct. per dozijn werd betaald. Een nieuwe lepel koste 12 à 13 ct. per stuk.

Lang heeft de tinnen lepel op het platte land stand gehouden, maar tenslotte heeft ze het af moeten leggen tegen de meer moderne maakfels. Zoo ook de tinnen bekers, kannen en borden. Reeds vroeg kregen deze concurrentie van het glas, porselein en aardewerk en toen, vooral sinds het laatst van de 19e eeuw het aardewerk in massa werd vervaardigd bleef er voor het meer bewerkelijke tin geen plaats meer over. De eene tingieterij na de ander verdween. Oude bedrijven als Hempenius in Friesland, Tollenaar te Buiksloot en Kamphof te Zwolle hebben de strijd lang volgehouden, maar ze hebben de nieuwe tijden niet kunnen weerstaan. Sic transit....

LIJST VAN VOORWERPEN, WAAROP DE IN DIT ARTIKEL AFGEBEELENDE MERKEN VOORKOMEN.

Fig.			Inv. no.
1	lepel (verz. N.O.)	Friesch Museum	9739
2	lepel	"	882c
3 (afb. Ib)	kan	Raadhuis Bolsward	
4 (afb. Ia)	kan	"	
5	halve liter (verz. N.O.)	Friesch Museum	9736
6	liter met deksel	Fam. Taconis, Heerenveen.	
7 (afb. IIc)	kan	Friesch Museum	899
8 (afb. IIc)	kan	"	899
9 (afb. IIb)	kan	"	900
10 (afb. Ia)	kan	Raadhuis Bolsward	
11	schotel	Friesch Museum	864a
12	lepel (verz. N.O.)	Friesch Museum	9742
13	lepel	"	883
14	lepel	"	2957
15	lepel	"	882b
16	lepel	"	8475
17	lepel (verz. N.O.)	"	9747
18	lepel	"	1938/110
19	deksel van Bierpul	Museum Franeker	
20	lepel	Friesch Museum	1011a
21	kandelaar	"	7778
22	bord	Dekema-State Jelsum	
23	avondmaalskan Stiens	Friesch Museum	483e
24	boterclip	J. S. Sytsma, Gorredijk	
25	bord	fam. Bieruma Oosting Oranjewoud	

Fig.			Inv. no.
26	schotel	Friesch Museum	864k
" 27	presenteerblad	" "	6368
" 28	maatkannetje	" "	507b
" 29	maatje	" "	10116
" 30	maatje	" "	10044
" 31 (afb. IIe)	kan	" "	898
" 32	maatje	" "	10040
" 33	stempel	" "	9762
" 34	inktstel	" "	9026
" 35	diaken kan Minnertsga (verz. N.O.)	" "	9731
" 36	maatje	" "	10044
" 37	maatje (verz. N.O.)	" "	9730
" 38	maatje	" "	10117
" 39	maatje	Fam. Taconis Heerenveen	
" 40	zandstrooier	Mr. P. C. J. A. Boeles, Leeuwarden	
" 41	schoteltje (verz. N.O.)	Friesch Museum	9752
" 42	inktstel	Gemeentehuis Beetsterzwaag.	
" 43	lepel	Friesch Museum	9746

Lijst der afbeeldingen:

Afb. Ia (fig. 4)	kannen	Raadshuis Bolsward	
" Ib (fig. 3)	kannen	" "	
" IIa	kan (zie afb. IV)	Friesch Museum	7718
" IIb. (fig. 9)	kan	" "	900
" IIc (fig. 7 en 8)	kan	" "	899
" IIId	kan (zie afb. III)	" "	897
" IIe (fig. 31)	kan	" "	898
" III	kan (bodemplaatje)	" "	897
" IV	kan (bodemplaatje)	" "	7718

PROEVE VAN EEN LIJST VAN FRIESCHE TINGIETERS.

ABRAHAMS, SIMON, Leeuwarden.

Trouwt 8 Maart 1668 Imckien Freerx.

1671 ytichmeester.

1687 is hij „olderlingh” bij de Kerkeraad van Leeuwarden.

30 December 1698 koopt hij een huis op de Koornmarkt te Leeuwarden waar de Schepel uithangt, bij hem bewoont. (Minnema huis ten Westen).

ABRAMS, BERENT, Franeker, later Harlingen.

Trouwt Gerbrechtie Pieters geboortig van Doccum

(Attestatie geligt 13 Juni 1664).

1681 B. A. in leven tinnegieter tot Harlingen (Coll. Buma Fr. Gen. I d 5).

ADRIANI, ALBERTUS, Leeuwarden. *Merken*: fig. 41, 42.

Geboren 1803 of '04 te Leeuwarden, zoon van Gabriël Adriani, geboren 1762 of '63, die in 1830 als blikslager woont Over de Kelders C 13 (204). In 1840 woont Albertus als blikslager in de zaak Over de Kelders. Op 11 Augustus 1840 plaatst hij de volgende advertentie in de Leeuwarder Courant: Tingieterij. De ondergeteekende bij zijn Blikslagerij en Verlakkerij, eene complete Tingieterij hebbende opgerigt, brengt zulks door deze ter kennis van zijn geëerde Stad en Landgenooten, zich ook in dit vak in hun Edelen gunst aanbevelende. Het oude tin wordt tegen de hoogste prijzen door hem ingekocht en aangeruild. A. Adriani, Over de Kelders, letter C no. 13.

- Mei 1847 verhuist hij naar het Zuidvliet L. 168; 12 Mei 1859 naar de Tweebakmarkt B. 219.
Knechten bij hem zijn geweest: Jan Willem Sander (blikslager) uit Kwakenburg (Duitschland); Jan Marten Karel Voerman (tinnegieter uit Oldenburg; Dirk van Rensen uit Emden; Gerard Antoon van Glan uit Meulewert in Hannover.
- ALLERT, (KANNEGIETER) Leeuwarden.**
1511. (Register van Aanbreng onder Keimpema Espel, Leeuwarden).
- ANDRIES, TYERCK, Leeuwarden.**
25 Febr. 1624. Keurmeester van het tin.
24 Juni 1625 29 jaar oud. (Certificaatboek).
- ANNES, JELLE, Leeuwarden.**
28 October 1641 burger van Leeuwarden komende van Dokkum.
- ARENT, (CANNEMACKER), Merk: fig. 7.**
- BANGA, DURCK, Sneek.**
24 Aug. 1732 tot lidmaat aangenomen (Kerkvoogdijrek. boek Tjerkwerd en Dedgum).
„Uit der Hand te koop alle de Gereedschappen en Formen (waaronder zeer veel gevonden worden, de welke zeer konstig, en na de nieuwste manier zijn gemaakt; zodanig, dat dezelve hun weerga in deze Provintie niet hebben) tot een compleete Tinnegieterij behorende, nagelaten door wijl. Dirk Banga in leven zeer beroemde Tinnegieter te Sneek. Wie hier aan gading heeft, kome bij Clara Minnes nagelaten Wed. van voorn. D. Banga, die in alle billijkheid met een ieder zal handelen” (Leeuwarder Courant 5 April 1766). Zijn huis op de „Koornerkt” werd 18 Juli 1766 verkocht. (Leeuwarder courant 14 Juni 1766).
- BEERNTS, SYMON, Leeuwarden.**
1647.
- BOECKEBINDER, MINNE JELLES, Leeuwarden.**
1669 getuigt hij in testament van Abbe van Bootsma.
- BOETES, LYKLE, Franeker.**
In 1629 genoemd onder de rubriek „schoolkijnderen” van het Klaarkampster Weeshuis te Franeker. (A. Hallema, Het Klaarkampster Weeshuis te Franeker van 1597 tot 1897. Leiden 1929. blz. 134).
- BONNEMA, CLAES YPES, Leeuwarden?**
29 Maart 1709 keurmeester van het tin.
- BOOM, JAN JANSEN, Dokkum. merk: fig. 16.**
1662 en 1664 (Inventarisatieboeken Dokkum).
- BORN, H. GODERTS, Leeuwarden. merken: (fig. 39, 40.**
16 Maart 1838 draagt hij zijn zaak over aan F. Broers. (Leeuwarder Courant).
- BRAAKSMA, FRANS GOSLINGS, Bolsward.**
Gedoopt te Leeuwarden 28 Juni 1685.
Wordt burger van Bolsward 25 Mei 1712.
Trouwt 27 Aug. 1713 Janke Claases Grons.
2 Jan 1731 verkoopt hij een huis over de Waag te Leeuwarden en is dan tinnegieter en vroedschap van Bolsward.
Sterft 4 Mei 1752.
- BRAEM, MELCHIOR, Leeuwarden.**
1561 burger van Leeuwarden, afkomstig van Antwerpen.
- BROCKMAN, WILLEM WILLEMS, Leeuwarden.**
1603 (Bijlage 2).
- BROERS, F., Leeuwarden, merk: fig. 38.**
16 Maart 1838 neemt hij de zaak over van H. G. Born (Leeuwarder Courant).
- CAN, PIETER, Leeuwarden.**
1581 (Bijlage 1).

- CAPPENBERG, H.,? *merk*: fig. 25.
- CLASEN, FRANS, Dokkum.
Trouwte 18 November 1666 met Baukjen Martens wed. van Focke Haijes geb. van Holwerd (Trouwboek Dokkum).
- COELL (COOL), JAN, Leeuwarden.
1588 burger van Leeuwarden afkomstig van Buyl.
- CORNELIS, Franeker?
1643, 23 November. Aan Cornelis tinnegieter voor lood tot die predi-
cantshuisinge 17—0—0 (Kerkvoogdijrekeningboek Tzum).
- CORNELIS, HENDRICK, Bolsward.
1656, 1660. (Kerkvoogdijrekeningboek St. Martini, Bolsward).
1663 levert hij 36 pond potlood aan de kerk van Tjerkwerd. (Kerk-
voogdijrekeningboek Tjerkwerd).
- CORNELIS, PYTER, Franeker.
1687 (Stadsrekeningen van Franeker).
- CORNELIS, SIOUCKE, Bolsward. *merk*: fig. 4.
16 Juli 1646 keurmeester generaal van het tin.
1665 (Kerkvoogdijrekeningboek, St. Martini, Bolsward).
- DIRCK, (KANNEJETER), Leeuwarden.
1507 (P. Sipma. Oudfriesche Oorkonden III bladz. 72).
- DIRKS, IMCKJEN, Leeuwarden.
1698, Tingieterse tot Leeuwarden papiste. (Stemcohier van Idaardera-
deel).
- DIRXZ, RUIJERDT, Leeuwarden.
1581 (Bijlage 1).
15 Juni 1604 keurmeester van het tin.
- DISMA, SJOERD, Sneek.
15 December 1764. (Leeuwarder Courant).
- DREYER, HYLKE P., Harlingen.
1764. Men praesenteert uit de hand te verkoopen, veelerleije soort van
Tinnegieters Vormen en Gereedschappen. Wie gadinge heeft, kome bij
Hylke P. Dreyer te Harlingen (Leeuwarder Courant 1764, no. 636).
- ELST, J. VAN DER, Dokkum? *merk*: fig. 27.
midden 18e eeuw.
- ENGELSZ, Rinnert,
1597 (Bijlage 4).
- FABER, SYBRANDUS GEERTS, Franeker.
5 Maart 1725. Request van Sybrandus Geerts Faber, Oud-Burger Hop-
man en Mr. Tinnegieter te Franeker, aan den Magistraat dier Stad,
houdende verzoek het ambt van ijker van kannen en gewichten, waar-
mede hij door den Magistraat is begiftigd, te mogen overdragen aan Jo-
hannes Woortmans, Mr. Tinnegieter te Franeker geappointeerd met
gunstige beschikking van het Gerecht van Franeker (Aanvulling Arch-
chief inventaris Teltung, bewerkt door J. Wierda, Franeker).
- FECHTER, ALEF POPPES, Sneek. *merk* fig. 12.
Getrouwd met Aaltje Wijbrens.
1688 laten ze een kind doopen. (Hervormd trouwboek Sneek).
16 Augustus 1735 overlijdt A.P. Fegter burgemeester (Beluidenisboek
Sneek).
- FECHTER, JACOB ALOF, Sneek.
„Ten Huize van W. A. Fechter tot Sneek op 't Kleinzand, is te Koop,
een complete Tingieters Gereedschap, met de Gietvormen, waar onder
alle de Bier en Wijnmaten, nagelaten door Wijnl. Jacob Alof Fechter
(Leeuw. crt. 15 April 1758).
- FECHTER, JAN HARMENSZ, Sneek.
1604 (Weesboeken Sneek).
1629 Lidmaat.

- FECHTER, JOHANNES POPPES**, Bolsward, later Sneek.
1681 lidmaat Sneek.
Trouwtrijntje Geerts j. d. van Sneek (procl. 24/31 Dec. 1682 en 7 Jan. 1683 attestatie naar Sneek, trouwboek Bolsward). Hij wordt dan wedr. mr. tinnegieter binnen Bolsward genoemd.
1687 laten zij een zoon Jacob doopen (doopboek Sneek). Trouwt voor de 3e keer 9 Oct. 1696 Sjouckien Murcks van Folsgare (trouwboek Sneek).
- FECHTER(?) POPPE JACOBS**, Sneek. *merk*: fig. 13.
15 Jan. 1652 lidmaat Sneek.
- FERWERDA, KLAAS**, Leeuwarden. *merk*: fig. 43.
1889 woont hij op Zuidvliet 296.
- FONGER (KANNEGIETER) ?**
1582. Anna Gerrysdr. wedue wln. Fonger Kannegieter (Quaetclap 's Hof van Friesland 15 Maart 1582).
- FOPPA, (KANNEMAKER)**, Sneek.
1492. (P. Sipma Oudfriesche Oorkonden III bladz. 49 & 54).
- GARENGROOT, WILLEM**, Leeuwarden, *merk*: fig. 22.
Trouwt voor de 2e keer 27 Jan. 1715 Catherine Tarde Leeuwarden. Willem Garengroot meester tinnegieter te Leeuwarden, als vader en wettige voorstander over zijn bij wijlen zijn vrouw Hendricje Gerrijts in echte verwekte kinderen. . . . verkoopt huis waarin hij woont op de Kelders aan Dirck Johannes Stadstrompetter te Leeuwarden. 12 Mei 1716 (Archief van Sminja-Ruerda 11).
- GERKENS, GERKE**, Leeuwarden, *merk* fig. 20.
Trouwt 1 Nov. 1750 Janke Lijkles op 't Heerenveen.
In 1757 treedt hij toe als participant van het Leeuwarder Weduwenfonds.
9 Dec. 1758 koopt hij een huis in de Ciprianussteeg (straat ten W. en ten Z.).
22 Jan. 1759 koopt hij een huis in de Ciprianussteeg (koopt ten W. straat ten Z.)
G. Gerkens, mr. tinnegieter, die 12 Jaeren de Tin Negotie in de Peperstraat gedaan heeft, is op den 12 May gaan wonen over de Kelders op de Hoek van de Ciprianussteeg, recommandeert zich in ieders gunst (Leeuwarder Courant 12 Mei 1759).
In 1759 wordt hij tot diaken benoemd.
- GERKENS, LIJKE**. Leeuwarden, *merk* fig. 23.
Gedoopt 17 Sept. 1762 als zoon van Gerke Gerkens en Janke Lijkles.
Trouwt 19 Nov. 1786 Anna Margaretha Beckman Leeuwarden.
- GERRIT (CANNEGIETER)**, Leeuwarden.
1543 woont hij in een huis op de Nieuwestad.
1544 tot voormond benoemd over zijn wezen.
- GERRIJTS, DIRCK**, Leeuwarden.
1602 wordt hij burger van Leeuwarden.
Ao. 1610 den 15e Martii sterff de Eerbare Lysbet Fons Huisvrouw van Dirck Gerrijts Cannegieter (grafzerk no. 132 Gall. kerk Leeuwarden).
- GERRIJTS, LUCAS**, Dokkum.
1645 en 1653 (Inventarisatieboeken Dokkum).
- GERRIJTS, TIAERDT**, Leeuwarden.
1653.
- GONGGRIJP, JOOST**, Harlingen.
1698 (Kerkvoogdijrekeningboek Sexbierum).
1705 (Kerkvoogdijrekeningboek Oosterbierum).
- GOVERTS, SELIS (MARCELIS)**, Leeuwarden.
Trouwt Dieu Hessels.
15 Aug. 1617 heeft hij een zoon in Indië (Certificaatboek).

- 3 Nov. 1625 is hij omtrent 68 jaar oud (Certificaatboek).
Stichter van het Marcelis Goverts Gasthuis.
- HANNESZ, LOLKE, Sneek.
1597 (Bijlage 4).
- HARMENS, CLAES, Franeker.
27 Dec. 1593 burger van Franeker.
- HEINEMAN, FRANS, Workum.
Trouwt 26 Nov. 1734 Wijske Fockes van Mildam.
- HEINS, Jetse, Franeker.
Trouwt Antie Reinerts Leeuwarden (Certificaat gelicht 22 April 1713).
- HEINSIUS, HANS Heerenveen.
Trouwt 9 Febr. 1713 Fookeltje Adama van Langezwaag, Overl. voor 1748.
- HEMPENIUS, JOHAN CHRISTIAAN, Leeuwarden, *merken*: fig. 33, 34, 35 ¹⁾ en 36
Zoon van Petrus Jacob en Grietje Maurer geboren 31 Oct. 1837. Trouwt Baudina Oolgaard. 25 Februari 1884 van Makkum naar Leeuwarden. Oefent het koperslagers- en loodgietersbedrijf uit in Makkum, in Leeuwarden tevens tingieter. Overleden 29 Juni 1910.
- HEMPENIUS, PETRUS JACOB, Leeuwarden, *merken*: fig. 33, 34, 35 ¹⁾.
Trouwt Grietje Maurer, overl. 14 Oct. 1850.
Trouwt voor de 2e keer 15 Mei 1852 J. Sinia. 1876 neemt hij de zaak over van de familie Lubach (Leeuwarder Courant 29 Sept. 1876).
- HEMPENIUS, PETRUS JACOB, Leeuwarden, *merken*: fig. 33, 34, 35 ¹⁾ en 37.
Geboren 26 Juli 1865 te Makkum.
In 1902 neemt hij de zaak van zijn vader over.
In Juli 1914 wordt de zaak wegens ziekte van den eigenaar opgeheven.
- HENDRICKS, CORNELIS, Workum.
27 Jan. 1626 keurmeester van het tin.
- HENDRIX, FRANS, Sneek.
1629 lidmaat Sneek.
- HENDRICKS, GERRIJT, Leeuwarden.
1603 (Bijlage 2).
- HENDRIKS, PYBE, Franeker.
1617 burger van Franeker.
Zijn weduwe is Neeltje Jansdr. (zie aldaar).
- HERMENSZ, CLAES, Bolsward.
1597 (Bijlage 4).
- HERMENS, JAN, ?
1597 (Bijlage 4).
- IPPES, JURJEN, Harlingen.
1684 (Rekeningen Societeit Roma).
- ISBRANTS, REINDER, Harlingen.
1716 (Rekeningen Societeit Roma).
- JACOBS, JAN, Harlingen.
1637 (Inventarisatieboeken Harlingen).
- JAN (KANNEKEN) Sneek.
1497 (Schotanus. Geschiedenis van Friesland 1658 blz. 437).
- JAN, (KANNEMAECKER, KANNEGHIETER), Leeuwarden.
1534 getuigt hij in testament van Burgemeester Auckema van Leeuwarden (Coll. Buma Fr. Gen. I, 2.).
- JANS, CORNELIS, Leeuwarden.
Wordt tot voogd benoemd in 1555, in 1560 (Cornelis Cannegieter) en in 1563 (Cornelis Jans Cannegieter).
- JANS, JACOB, Sneek.
1629 lidmaat Sneek.

¹⁾ Fig. 33, 34, 35 oorspronkelijk stempels van de familie Lubach.

- JANS, HENDRIK, Leeuwarden.
1547 tot voogd benoemd.
1555 wordt zijne weduwe Brecht tot voogdes benoemd.
- JANSZ., HEYNRICK (KANNEGIETER) Dokkum.
1527 (Civiele Sententiën van het Hof W. W. 1. 5 Oct. 1527).
- JANS DR., NEELTJE, Franeker.
1634 kannegietster (Kerkvoogdijrekeningboek Franeker). Weduwe van Pybe Hendriks. (zie aldaar).
- JELGERHUIS, RIENK JANS, Leeuwarden.
Stamvader van het geslacht Jelgerhuis.
Trouwt ten eersten 25 Nov. 1677 Hylckien Camper wed.
Minne Jelles. Ten tweeden 18 Mei 1679 Geertruida Arcerius.
- JELLIS, EIJE (Iie), Dokkum)
Trouwt 1674 Amerinske Cornelis wed. van Diurre Cornelis (Stinstra) (Trouwboek Dokkum).
- JELLIS, RINNERT, Dokkum.
ongeveer 1660.
- JENTIES, WIJBE, Leeuwarden.
26 Sept. 1650 burger van Leeuwarden geboortig van Franeker.
- JOHANNES, (KANNEGIETER) Sneek.
1629 lidmaat Sneek.
- KIJBBEEK, JOHANNES, Leeuwarden.
Trouwt 29 Juni 1742 Trijntje Clases.
- KOERS, JAN, Leeuwarden, *merk*: fig. 5.
Geboren te Westerlee.
Trouwt Jetske Gerbens.
Woont in 1770 hoek Poststraat (L.C. 25 Aug. 1770), vanaf 1779 over de Kelders in het huis „de Gouden Ringh”.
In 1804 verhuurt hij de zaak aan Hendrik Lubach.
- LAMBERT, (CANNEGIETER), Leeuwarden.
21 Jan. 1620 wordt verkocht een huis voor aan in de Breedstraat bij de Put, achter het huis van Lambert Cannegieter (Certificaatboek).
- LAMBERTSZ, YEFF, Leeuwarden.
1581 (Bijlage 1).
- LENERTS, GERRYT, Leeuwarden.
1603 (Bijlage 2).
3 Nov. 1625 is hij 65 jaar oud (Certificaatboek).
Overlijdt vóór 1633.
- LIEUWES, HILLEBRANDT, Dokkum.
1660 (Inventarisatieboeken Dokkum).
- LOLCKESZ, TYAERT, Franeker.
1586—1592 (Geestelijke Rekeningen Franeker).
1597 (Bijlage 4).
Overleden 17 Maart 1605. Begraven in de Martinikerk te Franeker.
- LOO, GIJSBERT LAMBERTS VAN, Leeuwarden.
Trouwt Lutske Revius tot Holwerd (Attestatie 19 Juni 1687).
Overleden 1695 (Weesboeken).
- LUBACH, HENDRIK, Leeuwarden, *merken*: fig. 32, 33, 34, 35.
Trouwt Rinske Sjoerds Westra.
1804 neemt hij de tingieterszaak van Jan Koers over.
1812, 15 Maart, betaald aan H. Lubach te Leeuwarden, wegens geleverde huurtin en goederen ter gelegenheid der inwijding van het orgel te Jelsum (Kerkvoogdijrekeningboek Jelsum).
Overleden 8 Mei 1842.
- LUBACH, KLAAS PIETERS, Leeuwarden.
Geboren 15 Juni 1825.
Zet met zijn moeder de zaak van zijn vader Sjoerd Lubach voort.
Overleden 14 September 1865.

- LUBACH, SJOERD**, Leeuwarden.
Geboren 2 Nov. 1800.
Zet de zaak van zijn vader H. Lubach voort.
Trouwt Sytske Steinvooorte.
Overleden 1852.
- LUCAS, JAN**, Dokkum.
1676 en 1691 (Inventarisatieboeken Dokkum).
- MARTENS, OENE**, Leeuwarden.
1 Sept. 1621 verklaren twee van zijn buren dat hij zijn kost eerlijk met
lepel maken en tinnegieten gewonnen had (Certificaatboek).
15 Febr. 1623 een dergelijke verklaring (Certificaatboek).
- MEDENDORP, A. P.**, Leeuwarden.
De ondergeteekende, woonende op de Noordkant van de Tuinen, maakt
bij nader advertentie bekendt; dat hij begonnen is een tinnegieterij, en
verzoekt vriendelijk een ieders gunst, en belooft een prompte behande-
ling (Leeuwarder Courant 5 Juli 1806).
- MEIJNERTSZ, SYMON**, Franeker.
1597 (Bijlage 4).
1602 en 1616 (Stadsrekeningen Franeker).
1615 levert hij lood aan de kerk te Dronrijp (Kerkvoogdijrekeningboek
Dronrijp).
- MURX, PIETER**, Sneek.
9 Maart 1681 (Inventarisatieboeken Sneek).
- NANNES, PIETER**, Leeuwarden, *merk*: fig. 14.
1603 (Bijlage 2).
17 Mei 1617 is hij 44 jaar oud (Certificaatboeken).
27 Maart 1626 verklaart hij dat Stellanus Waatsis het vak bij hem ge-
leerd heeft (Certificaatboeken).
6 Juli 1631 verklaart hij dat Jan Gadies te Groningen vijf jaar als
knecht bij hem in de winkel gediend had en dat deze te voren 2 jaar bij
Gerrit Lenerts in de leer was geweest en nog 2 jaar als knecht had ge-
diend. (Certificaatboeken).
- PIETERS, MARTEN**, Harlingen.
7 Sept. 1623 (Inventarisatieboeken Harlingen).
- PIETERS, MERCK**, Sneek.
1636 lidmaat.
- PIETERS, SILLIS**, Leeuwarden.
1603 (Bijlage 2).
- PLOEGH, CORNELIS, ?** *merk*: fig. 26.
18e eeuw.
- PIJBES, DOYTZE**, Leeuwarden.
1588 burger, afkomstig van Wirdum.
- PIJBES, HINDRICK**, Franeker.
1636 (Kerkvoogdijrekeningboeken Franeker).
1639—1644 (Stadsrekeningen Franeker).
- PIJTERS, CORNELIS**, Franeker.
1637 levert hij lood bij de arbeid van de hardhouwer H. Schotan²
(Kerkvoogdijrekeningboek Dronrijp).
1659—1668 (Stadsrekeningen Franeker).
1665, koopt Cornelis Pijters Kannegieter van Franeker 2 plateelen
voor 3—17—0 op een boelgoed te Menaldum (Sminia archief no. 1186).
- PIJTERS, RITSKE**, Dokkum.
Trouwt Geertie Joost Rinia.
1680 (Inventarisatieboeken Dokkum).
1685—1694 (Hypotheekboeken Kollumerland).
- POUWELSZ, LUCAS**, Leeuwarden.
1597 (Bijlage 4).

- RADIUS, JAN POULUS**, Leeuwarden.
Trouwte Tettie Johannes tot Koudum (25 Mei 1691 attestatie).
- REDELINGH, ADOLPH HENDRICK**, Dokkum.
Geboortig van Bremen.
Trouwte 1692 Griettie Botes Brantgum jdr. van Dokkum (trouwboek Dokkum).
- RELING, JACOBUS**, Dokkum.
Zijn tingietery was gevestigd in een huis op de Suipmarkt te Dokkum (Leeuw. courant 20 Nov. 1762).
- REIJN**, Leeuwarden.
1511 (Register van Aanbreng—Minnema Espel).
- REINERS, FEIKE**, Bolsward.
Trouwte 1696 Antie Sioerds j.d. van Oldeboorn (Trouwboek Bolsward).
- REIJNER, Franeker**.
1567 „Reijner Kangieters hujsstedt . . .”(Archief Aartsbisdom Utrecht 53e dl. 1e afl. bladz. 66).
- REIJNERS, Tijete**, Leeuwarden.
1603 (Bijlage 2).
- RINTIES, WIJBE**, Leeuwarden.
1629.
- ROELOFFSZ, HENRICK**, Leeuwarden.
1581 (Sententieboeken).
- ROELOFFSZ, Thijmen**, Leeuwarden.
Ongeveer 1540 geboren bij Coverden.
- RUYRDS, JAN**, Sneek.
1646 lidmaat.
- RIJCK, HENDRIK DE, ?**
25 September 1710 keurmeester van het tin.
- RIJURDT**, Leeuwarden.
1572 uitgewezen (Sententieboeken).
- SCHELTEMA, WILLEM**, Franeker.
1698 (Stadsrekeningen Franeker).
- SCHRENERY, JACOBUS**, Leeuwarden.
„Wie genegen is, om een Tinnegieters winkel over te nemen, in 't geheel of ten dele, kan hem adresseeren ten Huize van Jacobus Schrenery op de Koornmerk tot Leeuwarden”. (Leeuw. Courant 22 Juli 1769).
- SICCAMA, MANES**, Harlingen.
Iemand van vereischte bequaamheid, geneegen zijnde als Tinnegieters-Knecht te werken bij de oud-Burgemeester Manes Siccama te Harlingen adresseere zig ten spoedigsten aldaar, die in alle billikheid wil handelen (Leeuw. courant 5 Juni 1762).
- STELLINGWERFF, PIERIUS**, Leeuwarden.
20 Juni 1738 burger geboortig van Stiens.
Trouwte Aaltje Pieters Adema tot Harlingen (3e procl. 27 Juni 1729 attestatie van Harlingen).
- STENHUIS, WILHELMUS**, Leeuwarden.
Trouwte Anna van den Enden.
burger van Leeuwarden 20 Juni 1738 geboortig van Groningen.
Overleden 5 April 1779.
1779 worden verkocht uit zijn boedel oud tin, zilver en tinnegietersgeeredschappen (inventaris Nalatenschap collateraal 1779 f°. 71).
- STERRING, JELTE BEERNS**, Leeuwarden.
Trouwte 2 April 1702 Anna Baltus van Amsterdam.
22 Juli 1716 koopen zij een huis en oliemolen op de Turfmarkt.
- SIJBRENS, SIJBREN**, Harlingen.
Trouwte Auckien Joostes (Inventarisatieboeken Harlingen).

- 1686 levert hij lood voor de toren te Tzum (Kerkvoogdijrekeningen Tzum).
- 1719 1 Maart. De gemeensman Sibrandt Sibrandts, kannegieter te Harlingen koopt voor 116 Car. gls. van Upke Claessen mr. zeilmaker aldaar, een huis in de Botte-Apothekerstraat (Wumkes Stads en Dorpskroniek I).
- SIJMONS, FREERK**, Leeuwarden.
Gedoopt 21 Februari 1672 als zoon van Simon Abrahams en Imckien Freerx.
12 Mei 1725. Aan Freerk Sijmons tot Leeuwarden Betaald een tinnen schotel om te gebruiken in 't H. Nagtmaal (Kerkvoogdijrekeningboek Blessum).
12 Mei 1737 (Rekeningboek Bouricius Fr. Gen. Kast II 198).
- SIJMONS, BEERN**, Leeuwarden.
1683 (Inventarisatieboeken Harlingen).
- SIJMONS, MEINARD**, Franeker, later Leeuwarden.
Trouwt 30 Maart 1622 Grietje Selisdr.
12 Jan. 1629 koopen zij een huis op de Smalle zijde van de Nieuwestad bij de Waag.
- TJAARDS, GERRIT**, Leeuwarden.
1685 (Inv. f°. 250).
- TIERX, HEERE**, Harlingen.
16 Oct. 1652 Inventaris ten sterfhuize van Heere Tierx tinnegieter tot Harlingen aen de Voorstraat overleden. Zijn weduwe was Jouck Sickedr. (Inventarisatieboeken Harlingen).
- TONIJS, JAN**, Leeuwarden.
1582 (Inv. 1582 II f° 121).
- TONISZ, LAMBERT**, Leeuwarden.
1603 (Bijlage 2).
14 Nov. 1610 keurmeester van het tin.
- VASTENA, DIRCK**, Leeuwarden.
Trouwt 9 Mei 1714 Petronelle d'Backer.
- VELDA, BROER JACOBSZ**, Dokkum.
Trouwt 20 Oct. 1667 Anntie Sijmmens te Leeuwarden.
6 Nov. 1675 keurmeester van het tin.
Overleden 1709.
- VLINK, EVERT TOUSEIJN**, Leeuwarden later Sneek, *merk*: fig. 6.
Trouwt 16 Mei 1773 Akke Goderts Born te Sneek.
- VRIES, AUCKE PIETERS DE**, Leeuwarden.
20 Aug. 1721 keurmeester van het tin.
- VRIES, AUCKE PIETERS DE**, Leeuwarden.
8 Jan. 1755 keurmeester van het tin.
- VRIES, L. A. DE**, Gorredijk, *merk*: fig. 24.
1855.
- VRIES, PIETER AUCKES DE**, Leeuwarden.
16 Febr. 1733 keurmeester van het tin.
1745 getuigt hij in testament van Joukjen Allerts wed. Visscher Leeuwarden (Coll. Buma Fr. Gen. I, 8).
- WAATSI, STELLANUS**, Leeuwarden, *merk*: fig. 15.
1626. Zie Pieter Nannes.
- WESSELS, ARENT**, Leeuwarden.
1611.
- WILLEMSZ, JURIJAN**, Sneek.
1597 (Bijlage 4).
- WILLEMSZ, WILLEM**, Leeuwarden?
1597 (Bijlage 4). Vergelijk Brockman.

- WOORTMANS, JOHANNES, Franeker, later Dokkum.
 1725. Zie bij Sijbrandus Geerts Faber.
 1757 tinnegieter en ijfichmeester te Dokkum (Coll. Buma Fr. Gen. L, 7).
- WIJBESZ, DOUWE, Westergeest.
 1581 (Reitsma, Geestelijke Opkomsten van Oostergo).
- ZEEMAN, F., Harlingen.
 1772 (De Vrije Fries Dl. 36 bladz. 21).

LIJST VAN KEURMEESTERS VAN HET TIN.

15 Juni	1604	Ruurdt Dircksz.
14 Nov.	1610	Lammert Theunisz.
25 Febr.	1624	Tjerck Andries.
27 Jan.	1626	Cornelis Hendricks Kannegieter.
16 Juli	1646	Sjoucke Cornelis. (keurmeester-generaal).
6 Nov.	1675	Broer Jacobs Velda. overl. 1709.
29 Mrt.	1709	Claes Ypes Bonnema.
25 Sept.	1710	Hendrick de Rijck.
20 Aug.	1721	Aucke Pijtters de Vries.
16 Febr.	1733	Pijtter Auckes de Vries.
8 Jan.	1755	Auke Pieters de Vries.

LIJST VAN IJKMEESTERS TE LEUWARDEN MET DATA VAN EEDS-
AFLEGGING.

18 Juni	1691	Jan Cornelis Jongsma.
12 Juni	1725	Hendrik Luilofs Meijroos.
24 Junij	1745	Cornelius Henrikus Steensma.
20 December	1768	Freerk Munniks.
12 October	1770	Jan Fellingia.
Maart	1786	Jan Feima.
7 Mei	1796	Klaas Folkert Brouwer.

SUBSITUUT-IJKER

25 Maart	1745	Gerrit Lautenbach.

LIJST VAN ARRONDISSEMENTS-IJKERS TE LEEUWARDEN MET DATA
VAN BENOEMING.

14 Maart	1820	F. W. Westing.
12 Januari	1838	T. Stoffels.
	1845	D. B. Camstra.

BIJLAGE 1.

TINNEGIETERS.

Aen mijn Heeren de Burgem(eeste)r(e)n
Schepenen ende raeden der Stede
Leeuwarden.

Geuen met aller ootmoedt tkennen Ryurdt Dirx z. Henrick Roeleffs z. Yeff Lamberts z. ende Pieter Can alles Burghers ende Cannegieters binnen deser stede dat daegelix veele vreembde persoonen ende oock andere gheen Cannegieters zijnde hun veruorderen binnen deser steede te vercoopen sekere quantiteyt van Tinnewerck twelck zij vuytgeuen voor fijn Tin ende nochtans wel derdehalue stuer yder pondt slimmer is dan behoort en(de) yder pondt koer tin wel anderhalue stuer slimmer, Ende alzoe niet en betaempt dat sulcx alhier behoort toegelaten te worden binnen deser stede Insondere zoe dsupplianten goet Tin vercoopen ende alle Burgerlicke lasten moeten draeghen van waecken schattinghen ende anders daeraff de vreembde Persoonen alhier vrij syn, ende myn Heeren wel geneycht zijn om den Burghers voer te staen. In aller gerechticheyt ende zij supplianten doen dien verkoepen dat sulcx dandere vreembde personen zal belet ende verboden worden. Soe Bidden ende versoken sij supplianten met aller oetmoedt datt myn Heeren gelieuen Haer te verleene(n) prouisie doer Crachte vanden welcken de vreembde personen verboeden mach worden bij zekere pene Jegens den stadt te verbeuren omme nijet te moeghen eenijghe tin binnen deser steede ofte den Jurisdictione vandie(n) vercoepe(n) oft het zal zoe guedt sijn als der supplianten Tin, Ten anderden dat nyemant eenijghe Nijeuwe Tin zal moeghen vercoepen dan de Cannegieters alhier bynnen deser steede, Ten derden dat gheen crammers hun sullen moeghen veruorderen by den huysen te loepen met Tinnewerck te vercoepen Ten vierden dat oock Niemant eenijghe lidden van steencannen holden sal te Coep oft het zal zoe goet tin zijn als der supplianten tin Twelck zy voor den Burgers maecken. Twelck doen de ondergetekent D. Nyenhuys, waer op In margine stonde geapostilleert De Super Intendanten van deesen sullen toesicht draegen dat die geene die binnen deese stadt niet woenachtich zyn geen tynwercken by cleyne parchelen hier sullen moegen vercoepe(n), tot Reuocatie van den Raet ende tot dat anders hier Inne sall gedisponeert weesen, Actum den XVII den July 1581 ondergetekent. L. de Veen.

(Gem. Arch. Leeuwarden, Policieboek aangelegd 1579, bl. 209).

BIJLAGE 2.

Aende E. Heeren Burgemeesteren
Schepenen ende Raden der Stadt
Leeuwarden.

Geuen zeer demoedelijck in aller gehoersaemheijt reuerentelijck te kennen, Dirck Gerrits z. Lambert Tonis z. ende Tijette Reijners z. Burgers ende Tinnegieters deser Steede Leuwarden voors. voer hen ende van wegen d'andere Tinnegieters binnen der zeluer Steede. Hoe dat dagelijcx veele vreembde personen in deser Steede hen veruoegen, ende met Cramen van allerleije Tinnewercken langes d' straten bijde huijsen omlopen ende henne bijhebbende Tinnewercken onder d'Burgers ende Innewoenders vercopen, t'welcke tot groete nadeel ende schade van hen supplianten ende henne Ambacht tendeert, weshaluen sij supplianten achten dat bij vreembde wtthemsche personen (: die alhier egeene burgerlijcke lasten dragen :) sulcke vrijheynt niet gebruijckt nochte het suppltn (bij maniere van spreekken) alsoe t'broet wtdden mont behoert genomen te worden omme in t'welcke te remedieren, bij U.E. allen d'macht ende authoriteyt bestaet, den welcken sij supplianten gants vertrouwen in sulx hen supplianten ten zullen in hen handtwerck hanthauen, als andere Ambachten, binnen deser Steede zijnde te weeten wyelmakers ende enijg andere geen gilde hebbende. Allwaeromme sij supplianten in voergaende qualiteit zeer dienstelijck bidden ende versoecken, dat U.E. gelijue t'ordonneren bij sulcken poene als U.E. bevinden sullen, dat egeene Tinnegieters soe wel binnen als elders buijten deeser Steede woenachtich sullen mogen met enich Tinwerck bij de straet omlopen ende alsoe bij de huijsen in deser Stadt vercopen dan dat een ijgelijck Tinnegieter binnen deser Steede woenachtich niet andere als in sijn winckel Tinnewercken zal mogen vercopen ende d'wttheemsche inde Jaermerckten (t'welcken tijden t'hen geoerloff is sonder anders) in henne Cramen op den merckt beneuens andere Cramen staende te vercopen, ende nijet bij de huijsen om te lopen als bouen, Ende dat U.E. daer bij gelyeue de wachtmr, vice wachtmr gesworen Boden ende merckmeester t'authoriseren omme sulcke omlopers, (t' zij van Burgers ofte wttheemsche beuijndende metter daet te breucken, opdat sij supplianten nijet in dese benaude diere tijden in t'hores becortet worden, T'welck doende etc. Actum onder der supplianten handen desen 15en Novemb. anno 1603. ondergetekent.

Dirck Gerrits, Lambert Toenijs, Tijete Reijners, Pijtter Nannes, Vijllem Vijllems Brockmann, Gerrit Hendrijcks, Sielis Pieters dijt is Gerrit [kruis]Lenerts merck.

Op welke Requeste ware geapointeert aldus d'Raedt. Interdiectert ende verbiet alle wttheemsche ende buijten de stadt woenen de personen enijge tinnen wercken groet ofte cleynt bij der straten om te dragen ende te vercopen bij peene van een carolus gulden telckens te verbeuren nae dat hen desen geinsinueert sall sijn commiteerende den wachtmr onderwachtmr ende alle gesworene boden

desen allen ende eenen ijderen te insinueren dient behoren sall, ende daer nae tegens d'ouertreders te procederen, tot de poenen bouen verhaelt. Actum den 3en Decemb. 1603. Ter ordonnantie van den Raed voers.

onderth. H. Gualthery
Coll.

(Gem. Arch. Leeuwarden, Policieboek aangelegd 1579 bl. 210).

BIJLAGE 3.

Aen mijn E. Heeren die Gedeputeerde der Staten
van Vrieslant.

Edele Vermogende hoochwijse voorsienige ende seerdiscrete Heeren. Remonstreren met aller ootmoet de personen onder den ingelechten Procuratie staende, hoe dat neffens die handelinghe ende het gieten sampt vercopen van Tin hijer te Lande gepleecht worden die valscheit ende abuijsen in de voorscr. Procuratie verhaelt ende dat door dien niet alleen d'Ingesetene van deese Landen soe wel in de Steeden als ten platten Lande grootelijks bedrogen ende beschadicht worden, dan mede vermits dat sodaene abuijsen ende maeluersatien die van Hollant ende andere nabuijrige Provincien vermits die valscheit van het Tin voorscr. met die Remonstranten niet en willen handelen nochte hun Tin ontfangen Behaluen dat bij faulte van remedie indien veel vrome ende goede van hun hantwerck tegenst hun conscientie ende gemoet gedrongen moeten worden omme in conformite van alle die andere gelijcke valscheit te plegen ende te gebruijcken, ende dat op dat sij alsoe in hun neeringe mogen blijven ende daeraff gantselicken niet verblotet en worden. Ende soe sulcx niet alleen die conscientie van die van hun Remonstranten hantwerck dan meede het weluaren van die gemeene Ingesetene deeses Lants is treffende, Jae oock die eere ende reputatie van deese Landen ende die Policie van dien bij vrembde ende nabuijrige Provincien daeraen hangende is, was billich daerinne daert stellen van keurmeesters ofte andersins In conformite van die van Hollant ende andere geremedieert ende versien werde. Addresserende hun daeromme aen U mijn E. Heeren als die welcke d'opsicht van alles hijr te Lande beuolen is, Bidden ende versoecken, wel demoedelijk U E. wille believen ist nood hun op deesen te informeren ende beuijndende die doleantien ende clachte van hun Remonstranten waeraff tich daerinne met stellen van ceurmrs. ofte anders soe te remedieren ende versien, dat alle valscheit ende quade practijcquen in die Tin handell voorscr. moegen worden henwech genomen ende die groote schade van de d'Ingesetenen verhuedet sampt d'eere ende reputatie van deesen Lantschappe bij die nabuijrige Provincien mach worden geconserueert, ende bewaert ofte versoecken hierinne anders, soe versien te worden als mijn E. Heeren bevijnden sullen te behooren. dit doende enz.

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 4.

Wij ondergescr. gemeene Cannegieters ende Tinvercopers wonende binnen Bolswert Sneeck Harlingen Leuwarden Dockum ende andere steeden van Vrieslant, bekennen ende certificeren mits desen, dat wij 't samentlijk geconstitueert ende gemechticht hebben gelijk wij doen bij deesen Claes Hermensz. wonende bijnnen d'voorscr. steede Bolswert omme hem te adresseren en de veruoegen aen de Heeren Gedeputeerden Staten deeser Lantschappe ofte elders waer hij beuinden sall te behooren ende den seluen bij requeste te kennen geeuen dat alsoo, dagelick menninchfuldige ende excessiue quade practijcquen gepleecht ende bespeurt worden in het Tingieten ende vercopen binnen desen Lande, mitsdien dat het slaen van de Rooze waerbij eertijts fijn Tin van ceur onderscheijden worde seer misbruijckt ende tgene voor fijn vercocht ende de rooze op geuonden wort vaecken naulicx keur Tin is ofte niet veel beeter. Ock het keur Tin soe slim ende quaet somtijts wort beuonden dat het niet verre van lood is schelende waerdeur die Kannegieters ende Tin vercopers soe in Hollandt als andere Provincien vant Vriessche Tin *gantschelick den walgh hebben* weigerende t'selue langer te ontfangen ofte aen ander te verroijlen Ende alsoe sulcx niet allene tot nadele van de vrome ende welvaart van de gemeene man is streckende, dan oock tot merckelijken lesie ende oneere van deesen Lantschappe waerinne alsulcke excessiue valsheeden niet voergecomen veel min gepunieert ende naer behoren gestrafft worden dat daeromme den voorn(oemde) Heeren Gedeputeerden ofte dien d'voorscr. onse gemechtichde daer toe sal willen versoecken belieuen wille hijrinne opt spodelicxste te remedieren ende int selue doende te verordonneren eenige ceurms. die daeroppe acht ende regard ouer dese Provincie in alle steeden ende op alle winckelen waer Tin vercocht gearbeijdet, ofte gegoten wordt moegen neemen ende t'selue Proeuen Ceuren ende besichtigen soe vaecken ende dickwijls het haer gelieuen sal, voorts den geenen die in valsheijt beuonden worden daerouer straffen ende breucken met alsulcken peene als d' voorscr. Heeren sal duncken te behoren t'sij in conformite van die van Ambsterdam ofte andere soe het haer E. orbaerlicxt ende geraetsaempst duncken sal, voorts dien aengaende alles te doene t'gene den voorn. onsen Volmacht beuinden sall te behoren Belouende wij voorscr. personen hijronder genoempt daerteneffens den handt van Claes voorscr. t'allen tijden te indemneren ende schadeloes te holden ende in alles te approberen voer guedt ende van weerden te holden t' gene bij hem daerinne gedaen ofte gelaten sal worden Mogende mede lijden dat bij alsdien hij T'selue niet solde in eijgener persone alles connen verrichten hij iemants in sijn plaetse diet hem gelieft substiuere Belouende desseluens hant daervan insgelijcx te garanderen ende schadeloes te holden ende niet min t' gene bij hem als den voorscr. Claes gedaen wert voer goet aen te sien Daeruoren hijpothicerende onse respectiue goederen ende d'selue met onse personen ouer sulcx den Houe van Vrieslant submitterende Oorconde onse handen de schrijuen condon ende die 't selue niet condon hun mercken hijr onder gestelt den laesten Octo-

bris 1597. Onderstondt geteekent Claes Hermensz Kangieter tot Bolswert, Jurijan Willemsz Lolcke Hannesz. kangieter tot Sneeck, Jan Hermensz. Tyaert Lolckesz. sijn merck, Rinnert Engelsz. Sijmon Meijnertsz. Lucas Pouwelsz. Tinvercoper tot Leuwarden. Willem Willemsz.

Accordeert met sijn Principale in kennisse
van mij

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 5.

Vheste, Eersaeme Lieve besondere.

Wij zijnden U beneffens deesen zeeckere Remonstrantien ende versoecken ons bij de Tinvercopers van de gemeene steeden deeser Landtschappe gedaen belangende d' onordentlijke misbruijcken dagelijcx int gieten ende mengen van het fijn ende andere stoffen van Tin hier te Lande vercocht gepleget wordende, waer inne zoo tot consuatie der Landtschappe reputatie sampt neeringe ende weluaeren vande goede Ingesetenen der zeluige noodich dient metten eersten geremedieert ende versien te worden Soo ist dat wij U mits deesen versoecken ons ten spoedelijcxt binnen veertien daghen U luijder aduijs, hoe ende in wat manieren deese faulten ende misbruijcken ten genoehelijcxt gebetert zullen moghen worden ouer te schicken, tot welcken fini wij oock aen de andere steeden zijn schrijuende om zulcx gezien bij ons daerop soodanigen ordonnantie te worden gestatueert als men tot meesten oorbaer van den Ingesetenen deeser Landtschappe vermeerderinge der neeringe ende wechneminghe der voorscr. misbruijcken beuijnden te behooren. Hiermede Godt beuolen tot Leuwarden den 26en Novembris 1597. F. Jans St.

Uw goede Vrunden
Die Gedeputeerde staten van Vrieslt.
Ter ordonnantie der seluer
E. Isbraudi

[adres:]

Vhesten Eersamen onsen lieuen
besonderen Bur[gemeesteren] Schepenen
ende [Raedt] der Stadt

Franeker

Recepte 29 9bris 1597

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 6.

(Concept).

Edele Eerentvheste Hoochgeleerde Vermogende Wijse Voor-
sienighe Heren. Wy hebben volgende U.E. belieuen zeecker concept

opden tinhandel gemaectt dien wij U.E. ouerseynnden omme daeruyth te mogen nemen zo vele U.E. te rade bevinden zal toe beraminge van zeeckere bequaeme ordonnantie, des om verscheidene pregnante oorsaecken ende sonderlinghe toe beholdenisse van 's Landts eere ende reputatie ten hoochsten van noden es; doch soude onzes erachtens niet ongeraden wesen all eer eets zeeckers diene aengaende werde geresolueert, dat uyth yder stadt een persoene van qualiteit die voormaels met tin gehandelt ende sich daeraff althans al ontledicht heeft toe 's Landts costen voor U.E. werde geroepen om alzo nae goede communicatie zeeckere dispositie daerinne te doene, tot welcken fine uyth onser stede sonderlinge nuth(?) ende bequaem soude wesen Ghysbart Franz. Ens, olde burgemeester ende....

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 7.

(Concept).

Nota: onder correctie dit en es aldus niet wel practicabel ende zal hierin eenige moderatie moeten geschieden.

Eerstlick datmen gheen roos zal slaen op fijn tin dat eenich toeset heeft, doch datmen zal neemen stoff twelck sunder veranderinghe es ende daeroppe den roos mogen slaen ende anders niet, sunder datmer oock anders zal mogen verkopen bij verbeurte van het werck ende boven dies....

Datter een generale ceur werde gemaectt te weten tachtich pondt fijn tin zo het vuythten berghen compt ende XX pondt loodt zijnde dan tsaemen eenhondert pondt, sunder dat yemandts hier te lande anders zal mogen wercken ofte verkopen bij poena.

Datmen d'kannen, potten, beeckers etc. zal souderen, stofferen, stoppen met sijn eigen gelijcke materije daert corpus aff es gemaectt bij poene.

Dat gheen stuckwerck vuythgegeueu ofte verkofte zal mogen ten sij dat het behoorlijcken zal zijn geteectent bij poene.

Dat alle meesters hun teeckens daarmede sij tot nuw toe geteectent hebben zullen leveren in handen van hun respectiue magistraten ende dat sij in hun teeckens die sij voortaan zullen gebruicken den datum van het jaer zullen doen snijden ende daarmede naemaels teekenen,

Nota: ofte jaerlicx de teekenen, Nota: den Raedt ouerleueren ende alzo den datum van jaer tot jaer in hun teeckens laeten snijden.

Dat gheen platwerck nochte geslaeghen werck gemaectt ofte gearbeijdet zal mogen worden als van fijn tin bij poene.

Dat een Generael Ceurmr. geordonneert ende gecommiteert werde bij mijn E. Heren die Gedepte Staten, die op zeeckeren dach geheel(?) te Landtschaps costen I, II, III, IIII ofte meermalen 'sjaers deur het Landt zal moegen reijsen ende visitatie doen, den welcken behoerlijcken respecte ende obediencie geleistet zal worden,

oock assistentie es noodt van den magistraten ende officieren geschieden.

Ende dat die van den ambachte ende handelaers van het tin tot sijn belieuen(?) voer hem ende daer het hem belieft zullen verschijnen bij poene.

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 7A.

In den ersten voersoecken wij supplijanten dat men kennisse sal draegen van ffijn tijt te weteen dat men gheen roes zal slaen op enich fijn dat enich toeset mochte hebben well voerstaeende dat men sal moegen neemen stooff duelck sonder veranderinge is daer sall men den roes op moegen slaen op wat werck dattet is ende anders niet oock anders niet vercoft moeghen worden in den Landen van Vrieslant tot ghienen tieden offte bij eenigen persoenen van buten offte van bijnnen ende indien zij bevonden moechten worden bij pena van het selue werck dat quaet bevonden wordt onstucken gheslaegen en te verboeren van ijtlicken stuck 6 str. tot profijte vant ambacht.

ten anderen datter eenen zeekeren generael coer sall weesen te weteen tachtich pondt ffijn tijt zoe als dat wut den berge offte minije gecoemen. is ende XX pont loot dat te saemen ghedaen is hondert pont coer nae older gewoente ende dat oock niemant sal moghen verwercken offte vercoepen van eniche anderen toeset onder desse generaelen coer in die landen van Vrieslant offte sal moeghen infoeren offte inbrengen om te vercoepen bij pene van tseluen werck tstukken gheslaegen te worden ende daer en boeuen van en ider stucke werck te verboeren 6 str tot profijte van den ambacht.

ten derden dat men gheen kannen potten cruijssen moeten soudeeren stoffieren offte stoppen dan met sijn eeiighen materije daer dat corpus off ghemaekt is bij pena van het selue werck te verboeren tot profijte van den ambocht ende daer te boeuen 6 str.

ten IIIlden dat ghien stuck weercks wijt sal gaen offte vercoft worden ten sij dattet gheteijkent sal weesen met sijn behoerlick teijken bij pena op ijtlijken stuck weercks toe verboeren tot profijte als voeren.

ten vten dat alle jaeren een generael koer mr. geordiniert sal worden van die gilde broeders ende gheedicht ende zijn commissie ontvagen van den houe van Vrijslant omdie landen van vrijslant doer toe passeeren sonder ijemans teghen seggen II offte drie mael tsijaers soe dijk alst hem gheleift Eende als hij wut is om tee koeren offte om het selue dat het ambacht angaet ende vanden ghemenen ambocht sluijden ende hem wuijtschicken sullen dan sal die selffte coer mr. hebben alle daeghen tien str.

ten VI ten dat oeck die selfden coermr. sal moeghen ghebieden die gildenbroeders bij enen toe koemen bij pene ende verboerte van twee str.

ten VII ten dat niemant anders dan die van den ambachte vanden kannegieters is sall moeghen verwerken ofte vercoepen tijt bij ponden hondert ofte dusent bij halven in vrije merckten zoe is enen ijder vrij bij arbitraele coreccije van den raedt tot proefijte van den ambacht geappliceert te worden want van ghelijcken te Loeven brussel ende mechelen ende ander plaetsen daer men goedt weerck maekt ende onder holden wordt.

ten VIII ten dat men gheen platwerck ofte gheslaeghen werck sal moeghen maeken ofte verarbeijden anders dan van fijn tijt bij pena vant tselue werck alheell te verboeren tot profijte van den ambochte ende daer ten boeuen ijder stuck VI str.

ten IX ten dat niemant anders dan die vanden ambachte vanden kannegieters is sal moeghen verwercken ofte voercoepen loot bij ponden hondert ofte dusent bij halven in vrije merckten.

[Adres:]

Olderman, burgemr., schepenen ende raedt der stede Ffranniker.

Mr. Claes te handen.

[voetnoot:]

Trecht mach lijden dat dese ordinancie voortgaet behalven den VIIen ende IXen articulen.

(Gem. Arch. Franeker, Reg. Telting no. 349).

BIJLAGE 8.

Van Tin.

Tit. XII.

Art. I Nieuwe Ordonnantie.

Sal gheen ander Tin vercocht ofte ghearbeydet worden, als fijn Tin ende Keur-Tin.

II ut supra.

Alle Werck voor fijn Tin vercocht, so wel de henhsele, ooren, sauduren ende anders, sal moeten wesen van fijn tin, als het Corpus selve.

III ut supra.

Gheen tinne Lepelen sullen moghen worden ghemaect ofte vercocht als van fijn Tin.

IIII ut supra.

Alle Tin ghenaemt Keur-Tin sal moeten hebben vier vijfde parten fjns, ende het vijfde deel sal moghen alleen Lood sijn, sonder meer loods daerin te vermenghen.

(Groot Placaat en Charterboek van Vriesland V 1793 bl. 91).

BIJLAGE 9.

Riurdt Dircks, keurm(eeste)r van 't tin.

Die Staten van Vrieslandt. Allen den geenen die desen sullen sien hooren ofte lesen Saluit, Alsoe tot nut ende orbaer van den Ingesetenen deeser Landtschappe ende voorcomminge ende belettinge van allen frauden die bij den Tingieters int vervalsschen vant Tin mogen gebruyct worden goedt ende raedtseam gevonden is, eenen ervaeren keurm(eeste)r te stellen, die opsicht hebbe ende holde dat bij den Tinwerckers strictel(yk) geobserueert werde d'ordonnan(tie) opt stuck van dien gemaect ende den 4en Novembris 1602 hier te lande geemaneert ende gepubliceert, doen te weetene dat wij omt goede rapport ons gedaen van den persoone des eersaemen ende Vroomen Riurdt Dircksz. zijns handtwerckes een Tingieter zijnde ende ouer sulcx zijnder erfarentheit ende getrouwicheit ons volcomel(ijk) vertrouwende den selwen bij aduijse van onse Gedeputeerden geordoneert gecommittert ende gestelt hebben. Ordoneeren committeeren ende stellen mits desen tot keurm(eeste)r vant Tin twelck binnen desen Landtschappe gewrocht ende vercoft sall worden, Geuende ouersulcx den seluen volcoomen macht autoriteit ende speciale bevel, omme binnen desen Landtschappe in allen steden ende dorpen daer tinwerck gewrocht ofte te coope gebrocht sall worden goede neerstige ende scherpe opsicht te hebben ende holden dat geen ander tin vercocht ofte gearbeyt werde als fijn Tin ende keurtin gelijk dat inde voors(creven) ordonnan(tie) is wtgedruet alles op de penen ende breucken in sijn instructie gemeldet, daernaer hij hem strictel(ijk) sall hebben te reguleeren ende van allen frauden registerre te holden omme tegens de contrauteurs te mogen geprocedeert worden naer behooren ende voorts generael(yk) alles te doene dat een goedt neerstich ende getrouw keurm(eeste)r schuldich is ende behoort te doene, ende dat alles op de gagie van tuwe hondert carolus glns. jaers, waer van ende van hem wel ende getrouwelijck int voorscr. ampt te greijten, hij keurmr. voorscr. gehouden wordt den behoor(ijcken) eedt in handen van onse Gedeputeerden te doene, Ordonnerende allen Tinwerckers ofte die hun met Tinwerck te vercoopen geneeren die voorscr. Riuerdt Dircksz. voor keurmr. in voegen verhaelt te respecteeren erkennen ende holden ende ouer sulcx hem in den bedieninghe deser Commissie geensins te turbeeren verhinderen ofte beletten maer veel meer des noot ende versocht sijnde hem daer inne alle mogel(ijcke) hulp bevorderinge ende adsistentie te doene ende bewijssen, daer ane der Landen dienst ende onse goede meininghe geschien werdt, Gegewen binnen Lieuwarden onder slandes zegel ende Secretaris handt den 5en Junij anno XVIc ende IIII.

(Rijksarch. Leeuwarden Commissie- en Instructieboek Mindergetal A, bl. 112vv.).

BIJLAGE 10.

Instructie voor Lambert Thonisz. keurm(eeste)r vant Thin waer nae hij hem int keuren vant Tin sal hebben te reguleren.

In den eersten en sal geen ander Tin vercoft ofte gearbeyt worden als fijn Tin ende keur tin.

Alle wercken voor fijn Tin vercocht soo wel die hengeselen, ooren, sauduiren ende anders sal moeten wesen van fijn Thin als het corpus seluer bij paene van drie stuiuers te verbeuren op elck pont fijn tin daerinne de fraude sal gepleegt wesen, t' appliceren d'eenne helfte tot proffijt van den keurm(eeste)r ende d'ander helfte tot proffijt van den armen der plaetsen alwaer die fraude begangen sal wesen.

Geene tinnen Lepelen sullen mogen worden gemaect ofte vercocht als van fijn tin bij peene van eenen haluen stuiuer op elke Lepel te verbeuren t'appliceren als vooren.

Alle tin genaempt keurtin sal moeten hebben vier vijftipaerten fijs ende het vyfte deel sal mogen alleen loodt sijn sonder meer loodt daerinne te mogen vermengen bij poene van twee stuiuers op elck pondt keur tin te verbeuren ende mede t'appliceren als vooren.

Alle steene kannelidden nyet gemaect van fyn ofte keur tin sal verbeuren op yder lid een stuiuer ende mede te appliceren als vooren.

Wanneer hij eenige Aassaije ofte keur sal willen doen sal sulcx geschien ter presentie van den Olderman vant gilde ende wachtm(eeste)r van der Stadt ofte anderen bij den Magistraet daer toe te committeren ende allen breucken bij wachtm(eeste)r der Stadt bij kennisse van de Mag(istraet) doen executeren ende van allen occurrentien ende swaricheyden die hem daerinne sullen beiegenen die Gedeputeerde aduerteren omme bij hun daerop gedisponeert te worden naer behooren.

Aldus gedaen ende gearresteert inde vergaderinge der Heeren Gedeputeerde Staten van Vrieslandt binnen Leuwarden den XVII Novemb(er) XVIIc ende Thien. Was gearaprapheert P (?) Wibens SSt. Onder stondt. Ter ordonnantie der Heeren Gedeputeerde Staten voorscr. ende geteekent A. Aijnsma.

(Rijks arch. Leeuwarden, Commissie en Instructie boek Minder getal A bl. 207 vv.).

BIJLAGE 11.

Op 't geproponeerde ter vergaderinge hoe d'instructie van Broer Jacobs Velda keurm(eeste)r Ge(ne)rael van 't Tin in dese prov(intie) gemaect ende verkocht wordende, niet vermelt vande deucht van 't fijn Tin, ende dat sijn antecessor sich heeft gereguleert nae de proeve van Holland, mits keurende 't selve op ijeder essay minder twee aesen ende daer te boven een aes voor de vrijheit: Maer hij Velda hebbende sich bij 't Thinnegieters gilde t' Amsterdam geïnformeert vande keure aldaer om in syn functie voorsichtig te gaen, ende wordende klaerl(yck) bespeurt 't selve praecisel(yck) te accordeeren met het lang gebruyck alhier, alleen zijnde de keur herwaerts als vooren twee aesen geringher ende slechter bedraegende op 't pont een halve stuiver gel(yck) naest menschen memorie in dese Prov(intie) is geobserveert sonder dat bij de regeeringe oijt een secker fundament is gelecht nochte dat de voorscr. Velda weet waer nae sich sal reguleeren, want schoon de voorscr. ordre ende observantie goed, isse nochtans by de regeeringhe niet geaprobeert, sulcx op syn versoek tot informatie dies de heere Winter zijnde gecommitteert geweest ende sijn Ed: van sulx alles in 't breede hebbende rapport gedaen is deselve voor sijn genoemene moeijte bedanckt ende voorts goed geacht de keurm(eeste)r Generael Velda bij desen te autoriseeren om een ijeder voorscr. hantwerck althans exerceerende of naemaels komende te exerceeren de proeven te laeten toecomen ende tot observantie dies 't extract van dese resol(utie) te laeten teekenen, van welcke proeven twee bij de keurmeester voorscr. ende 2 op 't Collegie zijn berustende, zijnde een van fijn tin geteekent met de roos ende d'ander van keur tin geteekent mettet wapen van 't territoir daer het tin word gemaect off uijtgegeven; Ende word oock bij desen een poene gestatueert tegens de contraventeur van XXV £ (te converteeren voor een derdepart aen de officier ter plaetse daer de fraude word bevonden, 't ander voor d'armen, het derde voor hem keurm(eester) op ijeder tin dat niet goed word bevonden, ende dit voer het eerste mael ende boven het tin mede, maer bij naeder bevundene fraude op arbitraele correctie.

(Rijks arch. Leeuwarden, Resolutieboek van Gedeputeerde Staten 1676 blz. 3).

BIJLAGE 12.

VAN TIN.

Art. I.

Zal geen ander Tin verkocht worden / ofte gearbeidt worden / als Engels / Fijn / ofte Roos Tin / ende Keur Tin.

Art. II.

Alle werk / voor Engels / fijn / of Roos Tin / verkocht / zowel de Hengsselen / Ooren / Sauduren / als anders / zal moeten wezen zodanig Tin / als het Corpus zelve.

Art. III.

Geen Tinnen lepelen zullen mogen worden gemaakt / ofte verkocht / als van Fijn Tin.

Art. IV.

Alle Tin / genaamt Keur- tin / zal moeten hebben vier vijfte parten Fijns / ende het vijfde deel zal mogen alleen loodt zijn / zonder meer Loodts daar in te vermengen.

Art. V.

Alle Tinnegieters zullen gehouden zijn / ijder Stuk Werk te Merken met zodanigen Merk / als het voor Verkocht wordt / te weeten / het Engels Tin / met een Engel / het Fijn / of Roos tin / met een Roos / en het Keur / met het Wapen van de Stadt / of Plaatse / daar het Werk gemaakt is / midtsgaders 't elkens / met het Merk van de Tinnegieter / die het Werk gemaakt heeft.

Art. VI.

Alle Tinnegieters zullen gehouden zijn / hun 'eigen Merk te Drukken op den Proef — plaat / dewelke onder de Keurmeester van het Tin berustende is.

Art. VII.

Die bevonden wordt een van vorenstaande Articulen overgetreden te hebben / zal 'telkens / op ijeder Stuk / verbeuren zes Caroli Guldens / waar van een darde part zal komen ten profijte van den Officier ter plaatze / die de Calangie doet / en de twee resterende dardeparten / ten profijte van de Keurmeester van 't Tin / en de Armen der Plaatze.

(Hamerster, Nauwkeurige en duidelijke Verklaring Statuten enz. van Friesland. III 1783. Het vierde boek, Tit. XII, blz. 394).

BIJLAGE 13.

Uittreksel uit den „Inventorys gemaict van alle den goede (re)n, brieven, munimenten ende penn(ingen) ind(en) sterfhuysen van wijlen Anthonys van Heez ¹⁾ bevonden. . . . ; in date van des(en) d(en) XII e(n) Ja(nua)ry Anno 1554”.

TINNEWERCK.

Drie grote tinnen platelen zijnde de twee betekent metter rosen ende deene mette hamer.

Noch een gelijcke plateel fijn tin mette hamer getekent.

¹⁾ Anthonius van Hees was:

Burgemeester van Leeuwarden 1544, 1547, 1551, 1552.

Schepen van Leeuwarden 1542, 1543, 1545, 1548—50, 1553.

Raad van Leeuwarden, 1537—1541.

Vier grote tinnen platelen een weynich cleynder als de voorgaende zijnde fijn tin getekent metter rosen.

Noch twee meest gelijcke tinnen platelen getekent metten hamer.

Noch acht tinnen platelen ongeveer half zoe groot als de voorgaende, zijnde fijn tin getekent metter rosen.

Noch seven tinnen platelen fijn tin een weynich kleynder getekent met de rose.

Twee dosijn min een fijne tinnen ronde platte tafel berderen, gemerckt ende getekent metten hamer.

Noch vier middelbair tinnen platelen zijnde fijn tin waer van deene geheel gescheurt was getekent metter rosen, meest van eender slach.

Noch een plateel een weynich cleynder fijn tin metter rosen getekent.

Een fijn tinnen beckettien getekent metter rosen ende met B. A.

Ses cleyne bancket schuttelkens getekent metter rosen.

Vier tinnen sloopkens van eender soorte.

Drie cleyne tinnen peer kannekens van eender soorte.

Een cleyt tinnen sloopken keurtin.

Drie tinnen passelen oude platelen mette hamer geslagen.

Twee grote tinnen cauchieren fijn tin metter rosen getekent.

Vier cleyne tinnen cauchieren getekent metter rosen.

Twee ronde Spaense tafelberderen fijn tin metter rosen getekent.

Negen moesshotelen met oren wair van de zes metter rosen ende Drie mette hamer getekent zijn.

Twee cleyne tinnen croeskens getekent metter rosen.

Een tinnen flescan met een ringh getekent met een H.

Twee tinnen half mengelens met dubbelde conieren(?) getekent metter rosen.

Twee tinnen hollanse kannen keurtin elcx van een half mengelen.

Twee ronde moesshotelen mette hamer geslagen.

Een tinnen trimdeel getekent metter rosen met dubbelde cunieren

Twee tinnen croesen metter hamer gemerct.

Een tinnen moster pot getekent metter rosen.

Een tinnen butterschael getekent metter rosen.

Noch twee tinnen croesen als de voorgaende, getekent mette hamer.

Twee hoge tinnen candelairs fijn tin, getekent metter rosen.

Twee tinnen fijne tvuytkannen deene van een mengelen dander van een half mengelen getekent metter rosen.

Twee tinnen half kannen dene van ceurtin ende dander metten hamer getekent.

Twee peercannen deene van een halfcan ende dander van een mengelen mette hamer getekent.

Twee cleyne tinnen peercannekens zonder lidden om blommen inne te setten.

Vijff tinnen waterpotten fijn tin metter rosen getekent.

Drie tinnen soutvaten twee grote ende een cleyt metter rosen getekent.

Noch een cleyt peerkanneken betekent metter hamer.

Twee cleyne hollanse sloopkens met amstelredamse merck getekent.

Een tinnen half mengen met een ronde buyck zijnde getekent met een boomken.

Een tinnen half mengen getekent mette hamer.

Noch een tinnen mengen getekent mette hamer.

Drie tinnen plateelkens elcx nae advenant groot getekent metter rosen.

Twee cleyne tinnen kelck soutvaetkens getekent metter rosen.

Vijff tinnen coppen met ringen zijnde de vier groot ende een cleyne getekent metter rosen.

Twee cleyne tinnen cauchierkens getekent metter rosen.

Vier cleyne croeskens van eender soorte, getekent metter rosen.

(Gem. Arch. Leeuwarden, Inventarisatieboek 1550—1556, blz. 453 vv.).

BIJLAGE 14A.

Ordonnantie ende Articulen geconcipteert ende gemaect bijden E. Raedt, deur henne gecommiteerde opde tinnen meedtkannen, honich, olije, ende melck maten, sampt loden ende ijseren gewichten, mitsgaders het ijtigen vandien In voegen als volcht.

Inden eersten, dat voertaen nijemandt binnen deser Steede, sampt Jurisdictione vandien sall mogen vercopen ofte gebruijcken in het in ofte wt te meeten enijge Tinnen meet kannen tot het half vijerendeel van een mengen inclus, ofte enijge, honich, olij ende melck maten, tzij dat d'zelue te voren bijden ijtighmeester vande E. Raedt deeser Steede daer toe gestelt ende geedicht:) geijtigtet ende geteckent sullen sijn.

Dat oeck den voernoemden ijtighmr in geen tinnen meedt kannen als voers. is, de peegeel sall mogen setten bouen naerder aenden Kantd als d'peegeelstock, bij den Raedt voern. geordineert, ende op den Raedthujs alhier berustende, wttwijst blijuende altoes d'peegeel beneden d'peegeelstock.

Ende zall d'zelue oeck gheen meedtkannen bij ijemandt gemaect inden welcken d'peegeel met d'voers. mate des peegeelstock niet ouer een compt mogen teekenen.

Gelijck hij oeck gehouden zall sijn hem te bevljigten, omme d' ijtigh teeckens buijten opde kannen recht ter zijden vanden peegeel te voegen ende d'honich, olij, ende melck maten van buyten aenden kantd te teekenen.

Alle gewichten binnen deser Steede ende Jurisdictionen vandien gebruijckt wordende in het in ofte wt te wegen sullen medten troijsche gewicht ouer een comen.

Sall oeck nyemandt nae deesen enijge loden ofte ijseren gewichten mogen vercopen ofte in voegen voerschr. gebruijcken als die bijden

voergemelden ijtighmr neffens den Troijschen gewichte geijtiget ende geteeckent sullen sijn.

Ende sullen mede alle gewichten bouen het halff pondt, op effen pondt ofte ponden geijtiget, ende gebruijckt worden.

Noch zall de ijtighmr tot dienst vanden Tinnegieters binnen deser Steede gehouden sijn, In ijder weecke t'wee dagen bijden E. Raedt daertoe te nomineren, te vaceren, om d'tinnen kennen, maten ende gewichten bij haer gemaect, ende tot sijnen huijse gebracht te ijtigen ende teeckenen.

Dit alles sall staen tot Interpretatie ende discretie vanden E. Raedt ofte hare gecomitteerde, sullende alle contrauteurs nae gelegenthey, met arbitrare paene gestraft worden.

Des wordt den ijtighmr wel expresselijck belast, om van nu voertaen in 't vercopen vande respectie maten ende gewichten beneuens d'andere Tinnegieters gelijkheydt t'obserueren.

Ende werdt oeck den ijtighmr voers., verboden egene maten ofte gewichten t'ijtigen van alsulcke stoffen ofte puluer als de generale ordonnantie deser Provintie opt tstück vandien gemaect is medebrengeende,

Voer den arbeijdt van t'ijtigen sall den ijtighmr genieten, sonder yets meer als hyer nae volcht ten respecte van dien (: bij verbeurte van sijn ampt:) 't eijsschen

Namentlijck

Cannen ende maten.

Van een ijder halff kanne een halue stuuver ofte ---- Acht pein.

Van een mengelen insgel. soe veele.

Van een ijgelijck minder gedeelte een oertzen ofte ---- Vyer pein.

Gewichten

Van een ijder pondts gewichten ende daeronder een scheysken ofte ---- Twye pein.

Van t' pondt, tot vijff pondt soe geheel als gebroken een oertzen ofte ---- vijer penn.

Van vijff, tot thijen pondt, een halue stuiuer, ofte ---- acht pein.

Van thyen tot twintich pondt een blancq ofte ---- Twaleff pein.

Van twintich tot vijftich pondt een stuuver ofte ---- sestijen pein.

Welverstaende nochtans dat bijde ijtighmr van t' geene bouen de vijftich ponden is van een ijgelick pondt twye pein ofte een scheijfken meerder genoten zall worden als van de vijftich ponden voeren gestelt is.

Aldus geconcepeert gemaect ende geaprobeert bijden E. Raedt opden Raedthuijse binnen deser Steede Leuwarden den XXVIII en Martij anno XVIc en de ses.

BIJLAGE 14B.

Resolutie van d'Magistraat der Stede Leuwarden van dato den 20en Februarij Anno 1629.

Also d'taux vant itigen 1625 bij d'Raad gesteld, te soecken geworden is, is d'selue geresumeerd, ende volgens geordonneerd, dat d'Itiger van allerleije cleine gewichten tot 6 pond jncluis sal genieten van ijder stuck twe penningen, van ses tot vijff ende twintigh pond vijer penningen, ende van allerleije swaarder gewichten een halue stuiuer.

BIJLAGE 14c.

Ampliatie op voorgaende articulen ende instructie van de ijlichmr deser Stede Simon Abrahams.

1. Dat de Pegels in kannen ende maten nu alrede voor desen jare 1671 geset sullen moghen staen blijwen, indien se mate conen houden, doch die hier nae noch staen geset te worden, sullen gestelt worden volgens 't 2 articule des ijtingers instructie.

2. Dat van nu voort aen geen gewichten bowen de 25 pondt sullen moghen werden g'ijicht als van 30, 35, 40, 45, 50 ende soo voorts (exempt nochtans de wichten tot des Stadts, waegh behorende) op datsoo veel doenlijck alle frauden in 't weghen moghen werden wechgenomen.

3. Dat niemant hier ter Stede eenighe kannen maten, ofte gewichten sal moghen ijtinghen, als de gesworen ijlichmr bij paene van d'artich stuijers van ijder stucks bij de contraventeurs te verbeuren, de eene helfte voor de Policie, ende de ander helfte voor de aenbrengher.

4. Dat alle coopluijden wichten tot in ofte uijtcoop gebruijkende gehouden sullen sijn, alle hare wichten jaerlijx tusschen nieuw jaer ende April te laten ijtinghen bij verbeurte van twintich stuijvers van ijder stucks gewichte, die ongeijicht tot haren huijse sal werden bevonden, te converteren als voren.

5. Dat een Coopman sijn wichten willende laten ijtinghen, de selue ten huijse van den ijtingmr sal moeten brenghen, ofte ten minsten den ytichmr verwittighen, dat hij de wichten late halen, die 't selue oock sal gehouden wesen te doen, mits genietende van de 50 pondt ende daer onder een halve stuijver, van de 100 pondt een stuijwer ende van de 200 pondt ende daerouer tot soo veele ponden als een Coopman in sijn huijs sal hebben twee str.

6. De ijlichmr sal niet vermoghen eenighe wichten t'ijtinghen ofte peghels te setten als tot sijnen huijse bij paene van cassatie, ende de wichten, die te licht bevonden worden moeten brenghen op 't Raadshuijs.

Dat de gewichten van buijten incomende ende bowen de 10 pondt weghende, oock in twee jaren niet geijicht sijnde sullen dubbelt salaris betalen.

ende de
wichten etc.
Hierbij ge-
stelt volgens
resoltie van
den 5 Augustus
1671

D'ijtigmr sal gehouden sijn alle jaren inde weeck nae nieuwjaer de Presiderende Burgemr te versoecken, dat bij openbare tromslach op alle gewoontlijke plaetsen de tijt van 't ijtighen der wichten mach worden bekent gemaect, opdat een ijder hem voor schade mach hoeden.

Salaris van de ijlichmeester.

Van alle blicken olijmaten soo kleyn als groot een stuijwer doch van blickslaghers ende voorcopers een blanck of 12 penn.

Van de Tinnen halfkannen mengelens ende halfmengelens een halve stuijwer ofte 8 penn.

Van ijder pondtsgewichte ende de mindergedeelten een deuijt ofte twee penninghen; Van een tot thien pondt incluijs van ijder pondt een deuijt ofte 2 penn: Van de thien tot de vijff ende twintich lb. incluijs 2 stuijwers van 25 tot 50 pondt 2 stuijwers acht penn.

Van vijffthich tot de hondert incluijs, vier stuijwers.

Aldus gedaen, gearresteert ende geamplieert bij d'E Raed in de vergaderinghe den 15 April 1671.

In kennisse van mij
F. Jorritsma.

BIJLAGE 14D.

Arbeijtsloon voor de ijlichmr van ellens ende maeten.

Voor 't ijtighen van een nieuw halflopen acht str. de nieuwe vierendeels twee str. de half vierdeels ende mindere gedeelten 1 stuijwer.

Voor d'oude halflopens drie stuijwers, vierendeels een stuijwer acht penn, van de half vierendeels een stuijwer van de minder gedeelten een halue stuijwer oft acht penn.

Voor de ijseren ellens mits daerop slaende 't jaer getal een stuijwer acht penn, de houtene ellens een stuijwer.

Aldus gedaen ende gearresteert in
de vergaderinghe den 15 April 1671
me presente
F. Jorritsma.

BIJLAGE 14E.

Ampliatie van des Itichmrs Simon Abrahams instructie bij de E. Raad beraamt naedat de voornoemde ijlichmr en 't Tinnegieters gilde waren verstaen, ende elx hun grieven hadden ingebracht.

1. Dat de Tinnegieters sullen vermogen hun eijgen tinnen kannen, tinnen maten te ijtighen des daer op slaende haer eijgen merck ende 't jaer getal sonder des Stadts wapen.

2. Dat de Tinnegieters tot dien eijnde elx een merck sullen moeten aennemen ende selfs teeckenen in 't Policie boeck.

3. Dat een ijgelyck gehouden sal wesen te ijtighen ende de peghel te setten nae de peghelstock haer bekent sullende worden gemaectt, ende op 't Raadthuys berustende waer nae elx een tot hun costen sullen moeten laten maacken.

4. Dat die gheene, welcke bevonden worden de peghel niet nae de peghelstock, ende qualijck geset ofte de kannen niet wel geijtticht te hebben sullen vervallen sijn in de boete van ses car. gls. volgens des ijtichmrs instructie te converteren.

5. Dat de Tinnegieters voor 't ijtighen van de wichten niet meer sullen gewen aen de ijtichmr Simon Abrahams, dan de helfte van t 'gheene de selue in sijn instructie generalijck was geacordeert, exemt dat oock de Tinnegieters van een pondt ende de mindergedeelten van dien tot ijtichloon sullen gewen een duijt oft twee penn.

Aldus bij de E. Raad geresolveert den 10 Novemb. 1671 en de geresumeert den 26 April 1672.

In kennisse van mij Sectrs.

F. Jorritsma.

(Bijlage 14a t/m e Gem. Arch. Leeuwarden, Policieboek aangelegd 1579 bl. 211 vv.).

BIJLAGE 14F.

Instructie voor de ijtichmr van
Maten ende Ellens der Stadt Leeuwerden.

1. D'ytichmr bij de E. Raad gestelt ende geedicht sal in alle getrouwicheijt sonder aensien van personen sijn aenbevolen ampt waernemen.

2. Ende de coorn ende meelmaten naer de coperen mate (: sijnde de Bolswarder:) hem bij 't aenvaerden van sijn ampt ter handen gestelt, ijtigen, brandende de datum van 't jaer bowen op de rand, ende 't Stadts wapen aen de sijde.

3. Doch ende sal niet vermogen t'ijtigen als halflopens, vierndeels, halfvierndeels, ende mindere gedeelten nae advenant.

4. Sal oock alle ellens, soo wel ijsere als houtene nae de Worcumer ellen ijtigen, ende met 't jaer getal branden.

5. Der halwen sullen van nu voortaan de Coopliden in het in, ofte uijtmeeten, geen andere als geijttighde ellens ende maeten mogen gebrijcken, ofte oock binnen haeren huijse houden bij paene van ses car. gls.

6. Ende op dat alle fraude in het in — ofte uijtmeten mach voorgecomen worden, soo sullen de coopluijden alle jaren ten huijse van

de ijftichmr. moeten brenghen tegens seeckere gepraefigeerde tijt; haer bij tromslach bekennt te maecken, haer ellens ende maten om g'ijfticht te worden bij poene van ses car gls. op ijder ellen, ende een car gls. op ijder mate.

7. Tot welcken eijnde d'ijftichmr gehouden sal zijn alle jaren voort nae nieuwaer van de Heere Praesident voornoemde tromslach te versoecken.

8. Gelijk hij oock gehouden sal sijn alle maten ende ellens te kleijn sijnde op den Raadthuijse voor de Policie te brenghen ten eijnde de eijgenaers van de selwe naer vereijfch van saecken gecorrigeert ende geboet, voorts de maten ende ellens verbreecken ende vernieticht mogen worden bij paene van cassatie.

9. Sullende de twee dardeparten van de bowengeroerde breucken komen ten proufijte van de besoignerende Policie, ende de resterende dardepart door de selue worden gedistribueert aen die gheene, welke in 't aenbrenghen ende andersins de meeste dienst sullen hebben gedaen.

Arbeijtsloon voor den seluen.

Van nieuwe halflopens t'ijftigen, ende 't ijerwerck daer aen te maecken sal de ijftichmr genieten acht strs.	8 st.
Voor 't owerlopen van een halflopen drie stuijwers	3 st.
Voor de nieuwe vierndeels twee stuijwers	2 st.
Voor t' owerlopen van een vierndeel een stuijwer acht penn.	1 st. 8 penn
Voor een halfvierndeel tot de maet toe een stuijwer	1 st.
Van alle mindere gedeelten een halwe stuijwer ofte acht penn.	8 penn
Voor 't ijftigen van een ijseren ellens 1 stuijwer acht penn	1 st. 8 penn
Voor de houtene een stuijwer	1 st.

Aldus gedaen ende gearresteert in de
E. Raadt den 4 Augusti 1671.
me praesente
F. Jorritsma

BIJLAGE 14g.

De E. Raad heeft bij Resolutie van den 17den Julij 1734 goedgevonden het 6te articul van ommestaande instructie te interpreteren, en so verre te amplieren, dat het selve verstaan word te spreken alleen van nieuwe ellen en maten, die te voren nooit geijgt zijn.

In kennisse van mij Premier Clercq
N. de Meester Hermansz.

(Bijlage 14f en g Gem. Arch. Leeuwarden, Policieboek aangelegd 1579 bl. 440 vv).

BIJLAGE 15.

Burgemeesteren Scepenen ende Raden der Stede Sneeck: doen te weten:

Alsoo de Gemeene Broeders van den Gilde der Smeden, ende allen anderen metten hamer werckende ons supplicerende te kennen hebben gegeven dat tot nut ende prouffijt soo der gantscher Burgerije als oock der geener die van thantwerck zijn. Soude wesen eenighe Articulen te ramen waer nae die Gemeene Broeders van desen Gilde sich voortaan souden hebben te reguleren: Ende alsoo sulcx niet conde gheschien sonder onsen Consent ende adprobatie welcken zij ten eynde voorschreven versocht hebben. Soo ist dat wij niet lievers siende als twelwaren onser Ingesetenen: tseluige hoer hebben geconsenteert ende volgens adprobatie verleent op de naevolgende Articulen. Doch alles tot naerder Dispositie ende Revocatie t'onsen belieuen. IN DEN EERSTEN. Dat tGilde ende die Gilde Broeders daeronder begrepen, geregeert sullen worden bij een Ouderman, vier affterlijden, met het ouerstaen eens Commissaris vanden Gerechte daer toe gecommiteert, welke geauthoriseert sullen zijn te doen onderhouden des Ordonantien ende naevolgende Articulen. TEN TWEEDEN. Dat niemant in deser Stede ende Jurisdicctie van dien metten hamer ende fuijr voor Mr. sal moogen werken noch Iserwerk, ofte Inlantsche spijscker te coop houden voor ende alear hij die gerechticheijt des Gildes sal hebben voldaan. TEN DERDEN. Dat niemant tot desen Gilde toegelaten sal worden, sonder eerst tRecht van Burger-schap gewonnen te hebben ofte sonder andersins t'seluige te genieten. TEN VIERDEN. Dat alle diegeene welcke begeeren ende moogen tot den Gilde toegelaten worden, sullen moeten behoerlijcke Proeve doen, te weten die Iser-Smeden wel ende te dege maken een Timmermans Kerffbijle met een Dissel ende een Lujte. Die Slotemaekers sullen tot een Proeve moeten maecken een goet dubbeld Cantoors Slot, Die Mesmaekers een stoff te maecken van een N(?) est stael, ten eersten vast, voort een paer Lemmens ende messen te maeken. Die Cangieters een Halvecans Forme met een Buyckmengelen ¹⁾. Cooperslagers sullen tot een Proeve moeten maecken Een halfftonne Keetel met de Boord ende ooren, met noch een cleijn Keteltien op gelijcke manieren. TEN VIJFDEN. Soo Iemant. als niet recht sijn Proeve gedaen hebbende, affgeslagen, zal de seluige binnen t'Jaer niet wederomme toegelaten mogen worden tot nieuwe Proeve te doen. TEN SESTEN. Soo wie tot desen Gilde toegelaten is sal terstont betaelen twe pont groot waer van de Commissaris genieten sal een gulden. d'Ouderman veertien sts. ende elcke afterman seven sts. t'ander te bekeren tot prouffijt van den Gilde. TEN SEVENDEN. Alle Soonen ende Swagers sullen toegelaten worden midts betalende (betalende) die halve Gerechticheijt des Gildes te bekeren nae adue-

¹⁾ Kantteeking. De post volgens apostille van den 4 Martij 1650 wordt de Cannegieters vergunt tot hun proeve te maecken een tinnen Canne met een tinnen mingeln inplaets van twee steenen formen.

nant als boven. TEN ACHSTEN. Dat alle Mrs. 's maents sullen geeven tot onder (holdinge)? van den Gilde een str. TEN NEGENDEN. Dat een Mr., een Leeryonge aennemende sal betalen tot prouffijit vanden Gilde ende tot Last van de Leeryonge twaelf strs. doch sullen arme Jonges hieraff vrij sijn. TEN TIENDEN. Dat niemant een anders Mrs. Knecht sal moogen onderhuyren bij poena van drie Carolus guldens tot prouffijit van den Gilde. TEN ELFTEEN. Dat buijten die vrije marcten geen vreemde persoonen alhier te Sneeck sullen moogen vercoopen Seijnen, Tin (loot)? ofte Iserwerck bij poena van een pont groot, d'hefft tot prouffijit van den Gilde d'ander hefft tot prouffijit van den Magistraet. Item alle vremdelingen bij der straten omme gaende om eenige ketelen te vercoopen, lappen ofte verroeijen sullen bij de wachtmr. ter poorten uijtgeleijdet worden ¹⁾. TEN TWAEFTEN. Dat wanneer eenige vrede Coopluijden met Iser ofte coolen coomen te vercoopen binnen Sneeck, Geen van de Gilde Broeders alleen voor hem selfs coolen ofte Isen sal mogen coopen maar den Gildebroeders t' zamptlycken te weten doen welcke eenige Sorteringe copende sullen voor malcanderen vast staen omme den vercooper sijn penningen te voldoen, doch eenige Gildebroeders int coopen niet solvent genoeg bevonden sijnde sullen moeten borgstellen omme te doen als sijn andere medebroeders, Sullen oock alle andere Gildebroeders geen dinck tot het hantwerck behoorende moogen coopen ten sij dat het eerst allen anderen aengesyt worde bij pene van 3 gl. TEN DERTIENDEN. Dat alle Jaeren een nieuwe ouderman gecooren ofte die Oude vernieuwet sal worden, met twe van de Afterluijden, ende sal als dan die oude ofte vernieuwede Ouderman Rekenschap doen van sijn verleeden Jaers ontvang ende uytgaue, doch welverstaende soo lemant ouderman afterman gecooren sijnde, 't selvuige ampt niet wilde aenveerden, sal moeten betaelen aen 'tGild d'ouderman ses carolus gulds ende elke Afterman drie carolus gulden. TEN VEERTIENDEN. Dat d'penningen tot prouffijit van den Gilde vallende tot onderhout vande arme Gildebroeders haer weduwen weeskynderen ende diergelijcke sullen bekeert worden. TEN VIJFTIENDEN. Dat soo wie inde vegaderinge van den Gildebroeders onvrede maect verbueren sal twaelf strs. wie een ander een vuijstslach geeft een carolus gulden gelijk oock die geene verbueren sal die wederslaet. TEN SESTIENDEN. Dat wanneer een Gildebroeder ofte sijnen huysvrouw sterwet alle d'ander gildebroeders in de Stadt ende niet cranck sijnde met haer huysvrouwen gehouden sullen wesen met het Lijck ter begraeffenisse te gaen bij verbeurte van drie stuijvers. TEN SEVENTIENDEN. Dat wanneer t'Gilde van den Ouderman ende Afterluijden gaer geleyt wort een jegelijck der Gildebroeders ter plaetse verschijnen sal bij poena van drie strs. Nisi causa. TEN ACHTIENDEN. Dat alle jaren 'tGild te samen geleydt sal worden omtrent S. Loys dach omme t' samptelijck onder die Gildebroeders beraetslaget te worden

¹⁾ Kanttekening. De Post wort mede verclaert in den 12 Artikel Dat soo eenig Gildebroeder des Gildes sijn gerechte quota niet en betaelt geen neringe noch vier sal mogen ofte moogen gebruijcken vermogens d'Apostille ons bij d'Magistraet ons vergunt.

oftmen een gemeene maeltijd houdn sal ofte niet, ende indien sulx bij de meeste stemmen beslooten wordt, sullen nochtans die Gildebroeders acht str. betalende sich mogen absenteeren. TEN NEGENTIENDEN. De laestaencomende Gildebroeder sal Boode vanden Gilde moeten wesen tot dat een ander in sijn plaetse coome midt genietende s' jaerlycx daer voor een daler. TEN TWINSTEN. Dat deur gene breucken 't Recht des Magistraets sal vercort ofte verhindert worden. TEN EENENDETWINTICSTEN. Dat oock soo wanneer enige twijfelachticheijt uyt t' verstant deser Articulen soude mogen rijzen die seluige bij de Magistraet verclaert ende affgedaen sal worden.

Aldus gedaen bij Burgemeesteren, Scepenen ende Raden ende versegelt met het groot Segel, Daerbenevens onder geschreven met de hant D: Leontij Secretaris der Stede Sneeck Opten 4 en Julij Anno 1609.

Ter Ord(onnan)tie van Burgemeesteren
Scepenen en Raden der Stede Sneeck
D. Leontius I.U.D. 1609

(Gem. Arch. Sneek, Inv. no. 66*).

BIJLAGE 16.

Gilde Articulen voor de Meesteren Smeeden als andere met Hamer en Vuur werkende binnen Sneek.

Burgemeesteren en Scheepenen en Raden der Steede Sneek, Allen den geenen die desen sullen sien ofte horen Leesen Salut; Doen te weeten dat wij ten nutte van de Smeeden als andere met hamer en Vuur alhier werkende en om te voldoen aan tReglement van Sijne Doorlugtigste Hoogheit den Heere Prince Erfstadhouder in dato den 21 December 1748 de aan ons gepreenteerde opgestelde articulen met de oude Gilderolle hebben geexamineert, deselve na omstandigheit des tijds soo veel mogelijk verbeert en de volgende Articulen tot bloey deser Ambachte en welweesen der Burgeren gearresteert, voor behoudens onze naedere interpretatie en Ampliatie willende en begeerende dat na voorgaande goedkeuringh en ratificatie van de Ed: Mo: Heeren Gedeputeerde Staten deser Provincie door de gesamentlijke Gilde Broeders en allen dengeenen die het-selve aangaen nog sullen worden onderhouden en nagekomen.

Artl. 1.

Dat desen Gilde zal worden geregeert door een Ouderman en vier Achterlieden met de Hr. Commissaris off Policimr. uit de achtbare Magistraet.

2.

Dat deese Officieren voor de tijdt van twee jaren bij pluraliteit sullen worden verkozen en dus alle twee Jaren, een nieuwe Ouder-

man en alle jaren twee nieuwe agterlieden om des afgaendes en oudstens Plaats te vervullen bij alle preesente Gilde Broeders worden gestemt op St. Eloij off de Eerste Saturdag daar na.

3.

Dat dese stemminge altoos ordentelijk zal geschieden door alle de Leeden van den Gilde onder het opsigt en ten overstaan van hunne Commissaris off Policiemeester.

4.

Dat die bij pluraliteit als dan is verkozen sig aanstonds zal hebben te verklaren of 't aanneemt, sullende den ouderman, indien hij mogte worden vrijgesteld aan de Gilde betalen ses Car. gls; de Achterman drie Car gls: in welken gevalle terstond tot een nieuwe stemminge sal worden geprocedeert.

5.

Dat bij die vergaderinge insgelijx alle Jaren Rekeninge zal worden gedaen door den Ouderman, die bij 'tafgaen alles tot het Gilde behoorende aan de hem succederende sal moeten overhandigen.

6.

Dat bij dese en alle vergaderingen die op ordre van de ouderman met kennisse en goedvinden van de Commissaris geschieden een ieder zal moeten compareeren bij Verbeurte van ses strs. telkens ten profijte van den Gilde:

7.

Dat niemant tot dese Gilde admissibel sal zijn, voor dat alhier Burger is.

8.

Dat onder desen Gilde zullen behooren alle die met hamer en vuur werken, als zijn de ijsersmeden van allerlei Soort de Slotmakers, Messenmakers, Tinnegieters, Loodgieters, Coperslagers Uirwerkmakers, Blikslagers, Boormakers Geelgieters, Klok en Bussegieters, wijders alle die negotie doen in Waren van IJzer, Staal, Koper, tin, Blik off Loodt gemaekt niet in Boelgoeden sijnde gekogt.

9.

Dat niemant voor meester zal worden erkent en mogen werken ten sij hij behoorlijk den Proeve met den aankleve van dien sal hebben vervaardigt en voldaan waer van geeximeert sullen zijn, die voor

desen alhier door het doen der Proeve en betalinge van de doemalige gilde Jura als Gilde broeders publijcquelijk zijn geagnoxeert geworden.

10.

Dat een smidt zal moeten maken een Hooijleppe en Timmermanskerff Bijle en Dissel.

11.

De slotmakers Een dubbeld comptoirslot, of dagh en nagt slot.

12.

De messenmakers Een Tweebaksmes.

13.

De Tinnegieters Een Tinnen kanne en Schenkketel.

14.

De Loodgieters Een Loden pomp ter lengte van drie Piepen.

15.

De Coperslagers Een koperen Sabats ketel met een gesmeide Randt

16.

De Uirwerkmakers een Uirwerk dat heel en halff vol uit slaat op twee verschillende klokken, met een minuit wijzer.

17.

De Blikslagers Een driekante Pluimlantaern en een vierkante tromp conters wijze.

18.

De Boormakers Een halff duims en twee duims Nooger.

19.

De Geelgieters een Kraantie en een Coffijnap en een Wijnkraen.

20.

De klok en Bussegieters Een metalen Canon van ses Pondt ongeveer met twee ooren.

61

21.

Dat de gementioneerde Coopliden alleen vrij sullen sijn van eenige Proeve te doen.

22.

Dat soo iemant de Proeff niet goedt gemaekt hebbende, afgewesen word, binnen een Jaer tot een nieuwe Proeff niet zal worden toegelaten.

23.

Dat wanneer een Vreemde geen Burger off Inwoonder alhier sijnde geweest, sig om Gildebroeder te worden aangeefft, aanstonds aan den Gilde sal betalen twintigh Cargis.

24.

Dat een Inwoonder geen vijff Jaeren van 't Burgerregt hebbende gejouisseert sal betalen vijftien Car gls:

25.

Dat een oude Burger desselfs sonen als ook die van een Gilde broeder niet meer als Tien Car gls. sullen betalen.

26.

Dat daer te boven door ieder der nieuw aankomende Gildebroeders voor vacatie sal betaelt worden aen de commissaris drie Car gls: Secretaris drie Car. gls, Ouder man drie Car gls. en iedere der Agterleiden een daelder.

27.

Dat wanneer een meester sijn Gildebroederschap van een andere plaats kunnende bewijsen, komende in te wonen om alhier het hantwerk te exerceren ofte te negotieren, wel als medelidit zal worden aangenomen, als alvorens het Burgerregt door haer Achtbaerheden aan hem is gegunt en het gestipuleerde in 't 23 & 26 articul betaelt zal hebben.

28.

Dat die sig om de Proeff te doen aengeefft aan de Commissaris en officiers een ordentlijk Tractement zal geven niet excederende de Somma van ses Car gls: als mede bij het visiteeren en opneemen van de Proeff, wanneer door de selve goed gekeurd word, een behoorlijk collation met Stet gevende boven de Twalff Car gls, sullende de

alhier negotieerende en inkomende meesters desselfs installatie mede een Tractement moeten geeven niet boven de Twaliff Car gls. be-
dragende.

29.

Dat een ieder Gildebroeder alle vierendeels Jaren tot bestaan van desen Gilde zal contribueeren ses stuivers ende betalinge op de Eerste Requisitie aan de Gilde Bode moeten doen, waar in manquerende indien om deselve in persoon is aangesproken, daar te boven nog vervallen zal in een Boete van 12 strs. ten profijte van den Gilde en van de Gilde vooregten zijn verstookten ter tijd het ten agteren sijnde geheel sijn voldaan.

30.

Dat indien iemant der Gilde Broeders in armoede mogte vervallen, deselve bij uitspraak van de commissaris en officiers van de betalinge van 't vierendeels Jaar geldt zal worden gelibereert en sullen de andere Gildebroeders sodanige nooddrufftige als in Staat en van geen quade conduite is, voor een aansettende nieuwe knegt moeten emploijeren Edogh soo door ouderdom ofte andersints buiten Staat mogt geraken zig selfs te ernereren, aan deselve iets tot sijn onderhout als de Gilde Beurs het toelaat, worden uitgereikt.

31.

Dat de jongste Gildebroeder in alle voorvallende saeken den Gilde specterende als Bode sal fungeren de aenseggingen op name van den ouderman na gegeven kennisse aen en bekomen Consent van de commissaris aen een ieder zal moeten doen, waer voor s Jaarliyx met bevrijdinge van 't vierendeels Jaargeldt zal genieten een daelder, sullend in cas van onwilligheid 't elkens vervallen in de Boete van een Daelder, ten profijte van den Gilde, en drie stuivers voor ieder persoon die hij manqueert aan te seggen.

32.

Dat dese Jongste Gildebroeder van de functie als bode sal kunnen worden gelibereert des begeerende indien iemant anders uit den Gilde sig daartoe aanbiedt en sulx van de commissaris en officiers wordt goedgekeurt.

33

Dat ieder meester een Leerjonge aansettende sal moeten betalen aan den Gilde twaalf stuivers van een vaste knegt agtien strs: waar aff binnen een maand aan de ouderman kennisse zal hebben te geven, bij verbeurte van een Daelder en in gevalle binnen een Jaar een tweede off meer aanneemt, van ieder van dien, eens zoo veel, dogh zullen

van een eigen soons alleen de helft en van die uit de Weeshuizen of wiens ouders alhier publijclijk gealimenteert worden geheel vrij zijn.

34.

Dat geen meester eens anders knegt sal mogen onderhuiren sonder ondersoek te hebben gedaen of die knegt vrij is bij verbeurte van drie Car. gls.

35.

Dat geen meester eenig Persoon off knegt die Beunaest sal mogen beschermen bij verbeurte van Twaliff Car gls; sullende ter contrarie verpligt sijn sodanige aanstonds aan den ouderman aan te brengen.

36.

Dat een Gilde Broeders Wede in 't hantwerk sal mogen continueeren onder directie van een eigen zoon off knegt die Caepabel is de Proeff te doen, waer voor alleen het vierendeels Jaergeldt sal moeten betalen, dog indien aan een Persoon die buiten het Gildt is, trouwt sal dit voorregt cesseeren en haer man de Proeff moeten doen met de betalinge van de Gilde Jura.

37.

Dat insgelix een negotie drijvende Wede onder den Gilde sal verblijven enhet selve sijn gepermitteert, mits het ordinaris vierendeels Jaergeldt mede betalende .

38.

Dat niemant alhier behalven op de vrije, Jaer en weekmarkten sal mogen verkopen scheeren, kammen ofte eenig werk van ijser, koper off tin gemaakt bij peene van ses Car gls voor den Gilde 't elkens te verbeuren sullende het omdragende Goedt aanstonds voor de Boete arrestabel sijn.

39.

Dat ook niemant bij de deuren sal mogen omloopen om ketels te verkopen, te lappen off verroijlen bij peene in 't naest voorgaende articul gestatueert.

40.

Dat het een vreemdeling alleen zal sijn gepermitteert om waeren onder desen Gilde betreckelijk te verkopen, als alsvorens voor de vrijheit dies, aan den Gilde zal hebben betaelt een daelder ende sig

daartoe aanstonds aan den Ouderman aan geeft, ten einde door omsegginge van de Bode alle de Gilde broeders de eerste kennisse voor andere winckeliers bekomen, sullende de bode hier voor telkens genieten ses str.

41.

Dat een ieder van de Gilde broeders die als Commissaris ageert om goederen den Gilde subject hem door een vreemde toegesonden te verkopen, alle vierendeels Jaren, soo lange in die qualiteit negotieert, dies weegens meede aan den Gilde sal betalen een Daelder, moetende aanstonds aan den ouderman daar aff kennisse geven bij verbeurte van ses Caroly Gulden.

42.

Dat wanneer een Gilde Broeder desselfs Huisvrouw off kinders boven de 12 jaren oudt versterft sullen de Officiers het Lijk op de Baar moeten setten en het selve door de Jongste Gilde broeders tot soo een getal als van noden is, ter begraaffplaats worden gedragen, gevolgt van alle de overige, gesonde en te huis sijnde gilde Broeders, bij peene van ses str. telkens door de Agterblijvende te verbeuren, en op dat zulx naukeurig kan worden geweeten, sal ieder een Penning bij 't Gild moeten houden met de naemteekening; en deselve op de straat van 't Huis daar 't Lijk uitgedragen wordt an den ouderman moeten overgeven.

43.

Dat des weduwen Soons off knechts onder vorenstaande artikel mede sullen sijn begreepen.

44.

Dat ieder Weduwe van haar soon of knegt mede zal hebben sorg te dragen, dat niets ten nadeele van den Gilde en Contrarie van een der articulen worde ondernomen, maar zal de weduwe in cas van overtredinge voor de soon off knegt ook responsabel sijn ende gestipuleerde Boeten moeten betalen.

45.

Dat de Bode fungeerende altijd de Gilde Bos sal dragen.

46.

Dat de Bode de vierendeels Jaargelden en Boeten binnen drie dagen na den ontvangst aan den Ouderman sal overhandigen bij peene van een daelder.

65

47.

Dat de Bode 't Kleedt van de kiste sal moeten neemen en besorgen aan 't huis van de ouderman.

48.

Dat door Commissaris en officiers alle Jaren weegens de stem en Rekendagh niet meer uit de Gilde Beurs sal mogen worden verteert als twalff Car gls: en door alle de Gilde Broeders gesamentlijk op de stemdagh niet meer als 20 Car gls. uit de Gilde Beurs.

49.

Dat bij alle Extra ordinaire Comparitien die ten mitte van den Gilde moeten worden gehouden door de Commissaris en Officiers niet meer als twee Gulden uit de Gilde Beurs sal mogen worden verteert, sullende die aan 't Eigenhuis van den Ouderman off deer te elders goedt vindt worden belegt.

50.

Dat de Commissaris, secretaris en ouderman weegens hare diensten s' Jaarlixx voor Comparitie uit d'Gilde beurs sullen genieten ieder drie Car gls de agterleiden elk een daelder, als mede de Stads Boden te samen twaalf stuivers.

51.

Dat de nieuw geworden Ouderman, bij t overbrengen van de kiste met de Gilde Insignia aan de Commissaris en Officiers een ordentlijk Collation zal geeven.

52.

Dat een ieder in cas van dispuut en delict sig ter eerster instantie de uitspraak van de Commissaris na ingenomen advis van de officiers sal onder werpen.

Aldus gedaen en gearresteert ter vergaderinge van de Magistraat der Steede Sneek.

Actum op den Raadhuse den 20 April 1750.

In kennisse van ons: Presiderende Burgemr en Secrts. (getee)

A: Bergsma, Ae. Frieswijk

1750.

Gem. Arch. Sneek.

Een te Winsum (Fr.) gevonden, getrepaneerde schedel

Door J. H. SYPKENS SMIT, arts.

De welwillende medewerking van het Bestuur van het Friesch Museum en diens Conservator Mr. P. C. J. A. Boeles hebben het mij mogelijk gemaakt een skeletstuk, dat hoewel tentoongesteld nog niet de aandacht trok, die het verdiende, nader te bestudeeren. Het betreft een schedelfragment waarin een cirkelrond gat, dat duidelijk kunstmatig is. Waar deze vondst uit de terp te Winsum in de provincie Friesland, ten Z.O. van Franeker, de eerste van dien aard uit Nederlandschen bodem is, lijkt zij mij van genoegzaam belang om er in „De Vrije Fries” eenige bladzijden aan te wijden.

Om de beteekenis dezer vondst duidelijker in het licht te stellen, moeten wij echter eerst het een en ander over dergelijke vondsten in het algemeen mededeelen zonder hier evenwel naar volledigheid te streven of in details te treden. De belangstellende lezer zij hiervoor naar de desbetreffende litteratuur verwezen ¹⁾.

In 1867 en volgende jaren ontdekte de fransche arts Prunières bij megalithische monumenten en in, eveneens uit het jong steenen tijdperk dateerende, grotten talrijke schedels met kunstmatig aangebrachte openingen en ook de schedelschijfjes zelve (rondelles) werden dikwijls gevonden. Meende hij aanvankelijk hierin te moeten zien pogingen tot vervaardiging van drinkbekers, al heel spoedig overtuigde de groote neuroloog Broca hem dat men hier met iets anders te doen had. Bij verschillende schedels bevond hij, dat de rand der opening door

¹⁾ E. Guillard: La trépanation crânienne chez les néolithiques et chez les peuples primitifs modernes. Paris, 1930 (242 litt. opgaven).

V. Bussacchi: La Trapazione del Cranio nei popoli preistorici (neolitici e precolombiani) e nei primitivi moderni. Atti e Mem. Accad. Stor. Arte Sanit. 1, 1935. (290 litt. opg.).

L. Rogers: The History of Craniotomy, Annals of medical History, N. S. II, 1930, p. 495—515. (145 litt. opg.). Over voor- en vroeghist. geschiedenis der geneeskunde zijn als standaardwerken o.a. te vermelden:

G. Wilke: Die Heilkunde in der Europäischen Vorzeit. (1936).

L. Pales: Paléopathologie et pathologie comparative. (1930).

littekenweefsel bedekt was, waaruit dus onomstootelijk viel af te leiden, dat de perforaties nog tijdens het leven waren aangebracht. Men had hier blijkbaar met een chirurgische schedelopening of trepanatie (Grieksch trupanon = drillboor) te maken. Deze ontdekking baarde wijd en zijd groot opzien en was aanleiding tot een stroom van berichten over dergelijke vondsten alsmede publicaties van meer beschouwende aard.

Verschillende redenen voerden tot een dergelijke belangstelling. Bovenal wekte het feit verbazing, dat er in het jongsteentijdperk niet alleen reeds geneeskundigen waren, hoe begrensd hun kennis ook mocht wezen, maar dat deze lieden zich zelfs al aan de schedelchirurgie durfden wagen.

Men vergeet hierbij niet dat de ervaringen der 19de eeuwse artsen op dit gebied nu juist niet zeer bemoedigend waren. Alle statistieken uit deze tijd vertoonden dooreengenomen een sterftecijfer van 50 procent voor deze ingreep. Klassiek is de uitspraak van Dieffenbach in zijn „Operative Chirurgie” in 1848: „Seit vielen Jahren habe ich die Trepanation mehr gescheut als die Kopfverletzungen, die mir vorkamen. Sie ist mir in den meisten Fällen als sicheres Mittel erschienen den Kranken um zu bringen”

En ook al mag het vergelijken van die vroeghistorische trepanaties met deze uit de jongste tijd niet heelemaal billijk zijn, toch moet men erkennen dat de resultaten der neolithici geenszins achter stonden bij die der moderne chirurgen. Ook de aanwijzingen waarom zij opereerden waren waarlijk niet alleen bij de laatste van ernstigen aard.

Bovendien gaven de trepanaties op zich zelf tot een heele reeks vragen, het hoe, waar en waarom betreffende, aanleiding.

In vrijwel alle landen van Europa heeft men langzamerhand dergelijke vondsten van getrepaneerde schedels gedaan. Merkwaardig is dat, terwijl het aantal in de meeste landen gering is, n.l. in Engeland ten hoogste 8, Zweden 16, Duitschland 18, Tschechoslowakije 15, het voor Frankrijk meer dan 200 bedraagt.

Men moet op zijn hoede zijn voor schijn-trepanaties, die zoowel tijdens het leven, als er na, perforaties kunnen veroorzaken. Gedurende het leven komen bijvoorbeeld in aanmerking gezwellen die of het bot wegdrücken of het aanvreten, verder ook ontstekingsprocessen van tuberculeuze of syphilitische aard en kwetsuren door slingerstenen of pijlen veroorzaakt.

Na de dood kunnen nog openingen ontstaan door chemische inwerking van den bodem, door aanvreting door allerlei dieren

en plantenwortels, tenslotte ook door het houweel van de mensch. Maar ook als men alle twijfelachtige trepanaties geëlimineerd heeft, blijft het in Frankrijk gevonden aantal opvallend groot. Het heeft er veel van weg dat hier aan het trepaneeren een grooter beteekenis werd toegekend dan elders.

Daarop zou ook het nergens zoo veelvuldig geconstateerde gebruik van schedelschijfjes als amuletten wijzen. Immers men vond deze dikwijls met één of meer gaatjes doorboord, die het dragen aan een koordje mogelijk maakte, terwijl de randen soms zeer verzorgd waren glad geslepen. Deze schijfjes zijn niet van een trepanatie bij het leven afkomstig. Maar het merkwaardige is, dat ze veelal blijken uitgesneden te zijn uit schedels wier vroegere bezitters eenmaal met goed gevolg getrepaneerd waren. Immers sommige schedelschijfjes vertoonen nog een deel van de litteekenrand. Men kan zich denken dat de menschen geïmponeerd waren door een trepanatie waarvan de patiënt, misschien wel geheel van zijn klachten bevrijd, genezen was en nu in een amulet als bovenbeschreven een middel zagen zich voor eenzelfde lijden te behoeden. In dit verband is nog wel merkwaardig de mededeeling van Lehmann-Nitsche, dat in Umbrië schijfvormige (discusachtige) amuletten als middel tegen vallende ziekte worden gebezigd.

Men treft echter ook wel schedelschijfjes aan in genezen getrepaneerde schedels. Broca heeft wel beweerd dat de neolithici er blijkbaar op gesteld waren de menschen niet incompleet een ander leven te laten ingaan. Het is echter ook wel mogelijk dat het dekseltjes zijn geweest, die de operateurs in aansluiting aan de trepanatie aanbrachten ter bedekking van de opening. Men weet toch dat de bewoners van enkele Zuidzee-eilanden, waar het trepaneeren nog in zwang is of tenminste tot voor kort was, de opening dikwijls met een schijfje van een kokosnoot of iets dergelijks afsluiten. Ook heeft men wel Peruaansche mummies aangetroffen met gouden of zilveren plaatjes ter beschutting van een trepanatie-opening.

Het is natuurlijk van gewicht bij de vondst van een getrepaneerde schedel te weten te komen: wanneer de trepanatie is uitgevoerd. Nu zal men bij een trepanatie die nog tijdens het leven is verricht doch waar de patiënt durante operatione of anders spoedig er na overleed, evenmin eenig spoor van beenreactie vinden als bij een werkelijk na de dood tot stand gekomen. In een aantal gevallen is er inderdaad soms een

combinatie van factoren, die een „trépanation posthume” waarschijnlijker doet zijn dan een „trépanation chirurgicale”. Misschien zijn dat dan de schedels, die gebruikt zijn ter „winning” van de besproken amuletten (rondelles).

De trepanaties die overleefd zijn, vertoonen meestal een bepaald beeld. De platte schedelbeenderen bestaan uit drie lagen, aan binnen- en buitenzijde met een voedend en nieuwbeenvormend beenvlies bedekt. De drie lagen zijn achtereenvolgens: een buitenste harde laag (lamina externa), dan een losmazig weefsel (diploe) en tenslotte een binnenste weer hardere laag (lamina interna) die wel glasplaat genoemd wordt, omdat ze eenerzijds hard is, maar anderzijds bij schedelkwetsuren gemakkelijk alleen wil barsten. De splinters kunnen dan in de onderliggende harde en zachte hersenvliezen of, dieper nog, in de hersenen zelf dringen, waarvan meestal ernstige prikkelings- of uitvalverschijnselen het gevolg zijn.

Het beenvlies der platte schedelbeenderen bezit niet in zoo'n sterke mate het vermogen nieuw been te vormen als bijvoorbeeld de lange pijpbeenderen. Daardoor blijven de schedeltrepanaties in het overgrootste deel der gevallen als hiaten in het bot bestaan. Bovendien is het buitenste beenvlies of periost weer minder goed in staat tot beenwoekering dan het binnenste beenvlies of endost. Het gevolg hiervan is, dat de genezen trepanatieopeningen gewoonlijk eenigszins een trechtervorm bezitten, doordat de lamina interna verder centraalwaarts is doorgegroeid dan de lamina externa. Verder is ook zeer karakteristiek voor een genezen trepanatie, dat het spongieuse weefsel weer geheel bedekt is met een beschermend laagje van glad been, zoodat de diploecellen niet meer blootliggen, iets wat bij een posthume trepanatie steeds wel het geval zal zijn.

De beschouwing van sommige trepanaties gaf op zich zelf ook aanleiding tot verbazing. Er waren openingen bij van enorme afmetingen. Er zijn beschreven met diameters van 70 bij 50 mm en zelfs nog grooter. In dergelijke gevallen was het dus noodig geweest een nog grootere huidlap los te prepareren, spieraanhechtingen ten deele te doorsnijden en mogelijk verwonde bloedvaten dicht te branden.

De trepanatietechniek bestond in snijden of schaven. De sporen dezer technieken laten zich vaak duidelijk op de schedels aflezen. Een schuin aflopende rand rondom de opening kan er op duiden dat de operateur zijn best gedaan heeft het harde

hersenvlies vooral niet te kwetsen. De gebruikte instrumenten zullen zeker van zeer eenvoudige aard, allicht scherven van vuursteen, geweest zijn. Althans voor het neolithicum veronderstellen wij dit, allereerst omdat wij weten hoe de mensch toen in staat was met zeer eenvoudige hulpmiddelen reeds veel te bereiken, maar in de tweede plaats omdat proeven, door verschillende onderzoekers genomen, aangetoond hebben dat het inderdaad goed mogelijk is met vuursteensplinters schedels binnen het uur, ja dikwijls nog binnen het half uur te trepaneren. Ook leert het ethnographische vergelijkingsmateriaal ons dat de Zuidzeebewoners het met dergelijke splinters, scherpe schedelbrokken of — zeer modern — met stukjes glas uitvoeren. Tenslotte is in Peru een trepanatiebestek gevonden waarbij een obsidianen mes. Daar werden echter ook wel speciale groote metalen messen (tumi) gebruikt.

De trepanatieopeningen zijn veelal niet geheel rond maar eenigszins elliptisch als gevolg van de toegepaste methode. Werkelijk nauwkeurig ronde gaten krijgt men slechts met een schedelboor of trepaan. De perforaties zijn echter ook wel hoekig begrensd, hetzij dat een meer of minder fraaie rechthoek is dan wel een polygonale figuur. Dergelijke hoekige begrenzingen treft men evenwel in de oude Wereld uiterst zeldzaam aan. In Peru daarentegen zijn ze herhaaldelijk gevonden. Men kan daar als het ware ontwikkelingsreeksen opstellen van zuivere vierkanten via polygonale openingen tot ronde met fraai gebogen randen. De techniek is ongetwijfeld dikwijls een combinatie geweest, waarbij men begonnen is met snijden en daarna is gaan bijwerken door schuren en schaven, waardoor de sporen der oorspronkelijk gevolgde techniek zijn verdoezeld. De scherp uitgesneden openingen zouden dan onvoltooid gebleven trepanaties voorstellen.

Doch wij zullen op de vele achterhaalde bijzonderheden hier niet dieper ingaan. De trepanaties, waarvan de meeste een diameter van 3—4 cm hebben, zijn op alle deelen van het schedeldak aangetroffen. Toch heeft men de indruk dat het linker wandbeen een zekere voorkeurslocalisatie is. Men heeft dat wel beschouwd als een aanwijzing dat de primitieve mensch al een zekere ervaringskennis bezat welke hersenvelden een bijzondere beteekenis voor prikkelings- en uitvalsverschijnselen hebben. Zooals wij nog zullen bespreken is dit waarschijnlijk onjuist en is een andere verklaring meer aanvaardbaar.

De trepanaties zijn uit het verleden in vrij groote aantallen bekend uit Europa, Mexico en Peru. Uit Azië en Afrika kent men schaarsche vondsten doch wellicht brengt de toekomst hier nieuwe trepanaties aan het licht.

Uit recente tijden hebben wij berichten en ook beschrijvingen van trepanaties in het Zuidzeegebied (Bismarckarchipel, Loyalty-eilanden, Nieuw Caledonië, etc.), de Balkanlanden (Montenegro, Servië, Dalmatië en Albanië) en Marokko. Ook enkele Amerikaanse Indianenstammen zouden nog operateurs in hun midden hebben (in Bolivia).

Uit het Zuidzeegebied danken wij verreweg de fraaiste beschrijving aan Parkinson. Nauwgezet deelt hij ons mede het geheele verloop van de bewerking, zooals de bewoners der Salomons eilanden deze toepassen, vooral indien iemand in een gevecht gewond was door een slingersteen. De operateurs hier maken eerst met een scherprandige schelp, haaietand, vuursteen splinter of iets dergelijks een insnijding in de huid in de vorm van een T, V of Y, slaan de huidlappen om en laten deze met behulp van er aan bevestigde rotangvezels door een helper op zijde houden.

Bij schedelbeenkwetsuur let men er nauwgezet op, dat alle beensplinters verwijderd worden, ook die eenigszins in de hersenen zijn gedrongen waarbij, na splinging van het harde hersenvlies, de hersenwindingen, behoedzaam worden uiteengeschoven en bekeken. Is er niets bijzonders dan let men er goed op de zachte hersenvliezen niet te beschadigen. Is het gelukt alle beensplinters te verwijderen dan gaat men over tot het zoogenaamde „toilet maken” waarbij men met een der genoemde instrumenten de randen der schedelopening zorgvuldig gladschaaft, alle hoeken bijvijlt tot de opening een mooie, gave, ronde of elliptische begrenzing heeft. Natuurlijk zorgt men er voor dat niets in de opening terecht komt. Dan wordt de zaak verbonden met een stukje geklopte bast of een deel van het blad van een bepaalde bananensoort, dat van te voren nog eenige oogenblikken boven een kolenvuur gehouden werd. Daarna komen de huidlappen er weer overheen, nadat de haren afgesneden zijn en het geheel met water van een jonge kokosnoot uitgewasschen is. Soms reinigt de operateur zich zelf ook en desinfecteert zijn handen met hetzelfde water. Onderzoek heeft uitgewezen, dat deze vloeistof antiseptische eigenschappen bezit, althans bacterievrij is.

Na dit alles is de operatie nog niet voltooid. Integendeel,

volgens de inboorlingen ontbreekt er nog een essentieel iets aan. Er moeten nu eerst nog bepaalde handelingen met geneeskrachtige toovermiddelen plaatsvinden. Eerder kan de operatie onmogelijk met succes bekroond worden.

Parkinson heeft er zich van kunnen overtuigen, dat de trepanaties veelal goed doorstaan werden. Hem werden verschillende ex-patiënten van een operateur voorgesteld, die vertelde, dat hij 31 patiënten getrepaneerd had waarvan er 23 in leven waren gebleven.

Heel anders is het in de Balkan. Daar is de techniek zeker overgeleverd uit de Grieksche geneeskunde en worden trepanen gebruikt. Het zijn vooral de veelvuldige twisten en veeten, in het bijzonder bij de uitoefening der bloedwraak, die gelegenheid geven tot het oploopen van hoofdkwetsuren. Daardoor is de trepanatie hier in zwang.

De Montenegrijnsche boeren zouden nooit langer dan 40 dagen pijnen door hoofdverwondingen veroorzaakt, verdragen; daarna lieten ze zich trepaneeren.

Trojanovic vertelt nog dat volgens het in Servië heerschende volksrecht degene, die aan het hoofd geblesseerd werd en dientengevolge getrepaneerd moest worden, het recht had van de bedrijver als smartegeld en voor de geleden arbeidsongeschiktheid de halve som van het z.g. bloedgeld te eischen of, ingeval de schuldenaar niets bezat, te verlangen dat ook hij zich aan dezelfde operatie zou onderwerpen!

Behalve uit het Neolithicum zijn uit Brons- en IJzertijd — vooral uit de La Tènetijd — ook nog verscheidene getrepaneerde schedels bekend. Een bewijs dat het trepaneeren niet geheel in onbruik geraakte al mag het minder vaak zijn toegepast. Uit de La Tènetijd kennen wij zelfs een tweetal trepanatiebestekken uit Europa. Ze bestaan uit fijne metalen zaagjes en hefboomachtige staafjes. De zaagjes vertoonen op doorsnede een wigvorm waardoor verhinderd werd dat de zaagsnede te diep ging en de hersenvliezen laedeerde; genomen proeven bevestigden deze meening volkomen.

Er is alleszins reden, te veronderstellen, dat de meer geperfectionneerde trepanatiemethoden, die de Grieksche en de daarvoor voortbouwende Romeinsche geneeskunde kenden, geleidelijk gegroeid zijn uit de reeds in het neolithicum gevolgde techniek. De sprong van een rechte zaag naar een cirkelvormige is niet zóó groot. Het onderzoek der laatste vijftig jaar heeft meer

elementen uit de Grieksche geneeskunde tot in veel oudere tijd kunnen vervolgen.

Merkwaardig is, dat in het beroemde verzamelwerk der Grieksche geneeskunde, het Corpus Hippocraticum, juist het hoofdstuk „Over de hoofdwonden” een der meest klassieke is. Het wordt door velen aangezien als een der gedeelten, die werkelijk door Hippokrates zelf geschreven zouden zijn en geeft in ieder geval een goede indruk van de hoogte waarop de geneeskunde in de Grieksche Oudheid stond.

Allereerst gaat Hippokrates na welke gevallen voor trepanatie in aanmerking komen. Met nadruk wijst hij op het belang van een goed onderzoek der schedelwonde en zoo mogelijk het verkrijgen van uitvoerige inlichtingen van de patiënt zelve. Dan bespreekt hij de gevallen waarin wel en waarin niet tot trepanatie overgegaan moet worden en neemt daarbij een gematigd conservatief standpunt in. Als men tot trepanatie overgaat, raadt hij het binnen drie dagen na het ongeval te doen. Schedelbreuk, ernstige toestanden van bewusteloosheid en blindheid zijn aanwijzingen tot de ingreep.

Tenslotte zet hij de techniek uiteen volgens welke hij van meening is dat getrepaneerd dient te worden.

Er wordt een T-vormige snede gemaakt en het beenvlies weggeprepareerd. Geschiedt de trepanatie terstond na het ongeval dan is het verstandig het bot niet geheel tot de hersenvliezen te doorboren maar het binnenste botlaagje zich van zelf te laten afstooten; dit deels tegen noodeloos lang bloot liggen, deels ter voorkoming van beschadiging. Opdat het instrument niet warm loopt beveelt Hippokrates aan de boor dikwijls in koud water te dompelen. In deze gevallen gebruikt men een perforatietrepaan (drilboorprincipe). Bij de gevallen die pas laat in behandeling komen, past men het trepaneeren toe met de getande kroontrepaan. Hier zaagt men terstond door tot op de hersenvliezen waarbij men gedurende het zagen voortdurend moet sondeeren.

Na Hippokrates hebben verschillende schrijvers uit de Oudheid zooals Heliodoros, Celsus en Galenus nog dit onderwerp behandeld. Vooral de eerstgenoemde geeft recht goede indicaties tot operatief ingrijpen zooals bloeduitstorting onder de schedelbeenderen en een even voortreffelijke operatietechniek, waarbij van boor, beitel en pincet gebruik gemaakt wordt ¹⁾.

¹⁾ Men zie verder: E. Gurtt: Geschichte der Chirurgie, Berlin 1898 T. I, p. 275 e.v., T. II, p. 657—666.

De verschillende trepanen blijven eeuwenlang in de mode. Daarnaast blijft echter ook de zaag bestaan. Beide, boor en zaag, en trouwens ook beitels en ander instrumentarium, worden hoe meer men naar de moderne tijd toegaat hoe langer hoe meer ge-perfectionneerd. Het is interessant te zien hoe bepaalde principes zich de eeuwen door weten te handhaven maar nu eens de eene groep werktuigen meer de voorkeur heeft dan weer een andere.

Wat zijn in het grijs verleden nu de aanwijzingen tot tre-paneeren geweest?

In de beoordeeling van het geneeskundig handelen der volken met primitieve cultuur is de laatste jaren nog al een kentering gekomen.

Vroeger legde men nog al heel sterk de nadruk op de voorstel-lingen, die de primitieven zich over al het hun omringende maakten en verklaarde van dat gezichtspunt uit hun doen en laten op geneeskundig gebied. Tegenwoordig is men er toe ge-komen steeds meer de empirische en rationeele basis van vele hunner verrichtingen te erkennen. Slechts hun verklaring-swijze, hun „geneeskundige theorie” is zwaar beladen met allerlei voorstellingen die nauw aansluiten bij heel hun religieuse levens-beschouwing. Door deze gewijzigde inzichten en minder een-zijdige instelling is de waardeering voor de prestaties der genees-kunde bij de primitieven gestegen.

Zoo behoeft het ons dus geenszins te verwonderen dat de ver-klaringen die men aanvankelijk over de trepanaties gaf zeer sterk een magisch karakter droegen, waartoe het fransche mate-riaal nog het zijne bijdroeg. Bij nader onderzoek is echter ge-bleken dat in een aanzienlijk aantal gevallen er absoluut medische indicaties tot de operatie bestaan hebben. Dikwijls toch trof men schedelbreuken aan op de getrepaneerde schedels. Wij weten uit de moderne chirurgie dat door trepanaties inderdaad ernstige verschijnselen bij schedelverwondingen volkomen kunnen wor-den opgeheven. Het is Wölfel geweest die in een fraaie studie heeft aangetoond hoe het heele trepanatiegebied in Amerika en Zuidzee samenvalt met het territoir waar slingersteen en knots belangrijk wapentuig is. Zoo is het zeer goed mogelijk dat ook in Europa het in het neolithicum gebruikelijke wapen-tuig oorzaak van het betrekkelijk veelvuldige trepaneeren is geweest. Het heele Europeesche materiaal zou feitelijk nog eens in zijn geheel critisch bewerkt moeten worden. Als gevolg van

het rechtshandig gebruik der wapenen is het nu begrijpelijk dat verwondingen nog al eens aan de linkerkant toegebracht zullen zijn en daar dus ook de trepanaties zullen worden gevonden. De schedelnaden schijnen bovendien wel voor fractuurverschijnselen en oorzaak van een daar gevoelde hoofdpijn te zijn aangezien. Heel grappig is dit bewezen door de vondst van een schedel waar getrepaneerd was juist op een plaats waar de hersennaden toevallig een wat abnormaal verloop hadden.

Het is geenszins onmogelijk, dat men uitgaande van de waarneming dat wegname van splinters en indeukingen van de lamina interna tot opheffing van soms ernstige verschijnselen voerde, gemeend heeft, dat er bij kramptoestanden zooals men die bij vallende ziekte waarneemt ook een vreemd voorwerp binnen de schedel lag en daarom tot de operatie overging. Het is in ieder geval een feit dat in de gebieden waar nu getrepaneerd wordt, hoofdpijn en vallende ziekte indicaties tot opereeren vormen.

Ook enkele andere reële redenen tot trepanatie heeft men aan schedels uit steen- en metaaltijd geconstateerd. Zoo o.a. gevallen van gezwellen. Het interessantste voorbeeld daarvan is wel een in Zweden gevonden bronstijdschedel uit Abbekas. Deze schedel moet reeds op jeugdige leeftijd onder invloed van een langzaam grooter wordend gezwel asymmetrisch van vorm zijn geworden. De bezitter schijnt echter, zoolang de hersennaden niet vergroeid waren en uitwijken voor de druk mogelijk was, er geen last van gehad te hebben. Doch toen de hersennaden gingen versmelten, begon het lijden. Zijn arts heeft dan een groote trepanatieopening aangebracht op de plaats waar de meeste druk scheen te worden uitgeoefend. De patiënt heeft ongetwijfeld baat bij deze therapie gevonden en overleefde de operatie lange jaren.

Bij het grootste gedeelte der trepanaties blijft de reden tot opereeren ons onbekend. Maar dat onder deze er verscheidene geweest zijn waar een schedelletsel de aanwijzing vormde, is wel zoo goed als zeker. Daarvoor pleiten de gevallen waar men nog juist de rest van een scheurtje in de rand der trepanatieopening ziet loopen. Daarvoor pleit ook een in Peru gedane vondst van een schedelschijfje, dat een in zijn geheel uitgesneden ster-vormige breuk bevat.

Men vraagt zich wellicht af hoe de menschen dergelijke ingrepen hebben kunnen verdragen. In sommige gevallen mogen de

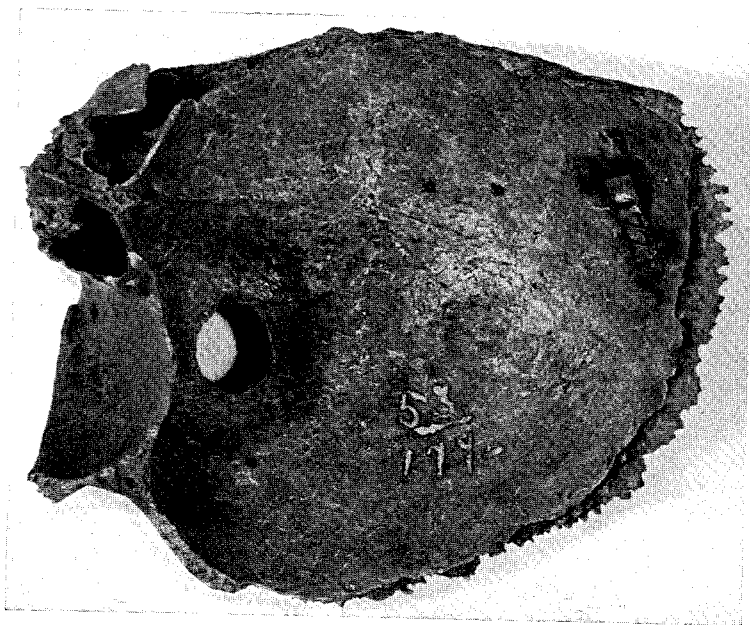
slachtoffers bewusteloos geweest zijn. In andere werden zij wellicht in een alcoholroes gebracht. Ook verdoovende en pijnwegnemende kruiden werden reeds vroeg toegepast. In Europa waren bijvoorbeeld de papaverbol en planten uit de familie der Solanaceae, in Amerika de Cocabladeren goed bekend. Verder zullen de patiënten dikwijls in een soort hypnotische toestand gebracht zijn. Tenslotte moet men bedenken dat de primitieve mensch pijngewaarwordingen vaak met groote moed weet te dragen en is de operatie misschien niet eens (betrekkelijk) zóó pijnlijk.

Of er veel menschen aan infectie te gronde gingen weten we niet. Hoofdwonden genezen in het algemeen vlot leert de ervaring. Pas zeer langdurige etteringen schijnen sporen op schedelbeenderen achter te laten. Ook schijnen de etteringen in ziekenhuizen nog al eens van ernstiger aard dan daarbuiten. Misschien ook kon de primitieve er beter tegen dan de cultuurmensch. Daaraan schrijft tenminste de in deze dingen wel ervaren G. Buschan toe, het veelvuldig genezen der trepanaties. Hoeveel er aan de primaire aandoening, waarom tot trepanatie overgegaan werd, stierven valt natuurlijk moeilijk te schatten. Tenslotte zij er nog even aan herinnerd, dat ook „onbewust”, misschien door de ervaring er toe gebracht, een zekere mate van aseptisch werken plaats vond (vgl. Parkinson).

Komen wij thans op het te Winsum, gemeente Baarderadeel, gevonden schedelfragment terug (zie afb. 1 en 2), (Inv. Friesch Mus. 53, 177). Dit botstuk omvat in hoofdzaak een deel van het voorhoofdsbeen en wel de rechter helft geheel, de linkerhelft voor ongeveer een derde. Het onderzoek wees uit dat het hier om een schedelfragment van een normaal individu handelde. Het geslacht viel niet uit te maken. Evenmin of het een kort- of langschedelig type is geweest. Ook de leeftijd staat niet vast. De vergroeiing der hersennaden biedt door haar groote variabiliteit weinig houvast. Onmogelijk is het niet dat het hier een individu van tusschen de 20 en 40 jaar betreft.

Het beenstuk verkeert in vrij gave toestand. Het is slechts weinig afgebrokkeld en vertoont lichte sporen van aantasting door organismen.

Op de rechterhelft van dit voorhoofdsbeen nu komt een ronde opening voor met een diameter van circa $13\frac{1}{2}$ mm, die heel sterk den indruk maakt van met een boorinstrument, waarschijnlijk een kroontrepaan, verkregen te zijn, al zal nooit te bewijzen

Getrepaneerde schedel uit de terp te Winsum (Fr.). Buiten- en binnenzijde.

zijn dat geen andere techniek is gevolgd. Wat de aanwijzing hier geweest mag zijn, die leidde tot ingrijpen, zal wel steeds een geheim voor ons blijven. De voorhoofdsholten waren normaal ontwikkeld.

Het is mogelijk dat de drager van dezen schedel chronisch aan hoofdpijn heeft geleden en deze mensch toen getrepaneerd is op de plek waar hij de lasten het sterkste voelde. Hoofdpijn wordt heel dikwijls boven de oogen aangegeven. Of de patiënt er baat bij gevonden heeft? De moderne chirurgische ervaring heeft wel geleerd dat trepanatie door opheffing van drukverschijnselen een onmiddellijke groote verlichting kan beteekenen. Het relief aan de binnenzijde van den schedel is te weinig uitgesproken dan dat er iets uit valt af te leiden. Het is ook best mogelijk, gezien de zeldzaamheid van den ingreep, dat het plotselinge heftige verschijnselen waren, die tot trepaneeren deden beslissen.

Hoe ook het succes der operatie in therapeutisch opzicht geweest moge zijn, zeker is het dat de patiënt de ingreep eenige tijd overleefd heeft, zooals het op zich zelf al waarschijnlijk mag heeten dat hier tijdens het leven getrepaneerd is. Het trepaneeren toch is hier zoo zeldzaam dat de gedachte aan een schedelcultus of iets dergelijks gerust verworpen kan worden. Wanneer hier tot een dergelijke maatregel werd overgegaan, betrof het bepaald geen doode. Maar ook de veranderingen aan de opening zelve maken, zooals gezegd, een overleven gedurende zekere tijd, aannemelijk. De lamina externa blijkt achter gebleven in groei en zich te hebben afgerond (atropisch geworden). De lamina interna daarentegen is hier iets verdikt en vormt een scherp randje aan de binnenkant. Helaas is de opening door de verweering niet in de oorspronkelijke staat gebleven en is het teere, nieuw gevormde been afgebrokkeld. Maar toch zijn er aan de randen wel enkele plekjes te vinden waar de eigenlijke toestand zichtbaar is. Hier ziet men dan ook dat de diploocellen niet meer aan de oppervlakte liggen. Enkele scheurtjes in de lamina externa lijken naderhand ontstaan te zijn.

Guiard heeft bij verschillende getrepaneerde schedels laten zien dat bij langer overleven der trepanatie er dieper ingrijpende structuurveranderingen in het bot plaats vinden, welke röntgenologisch zijn vast te stellen als zones van meer of minder sterke beenverdichting; een en ander afhankelijk van de tijd verlopen na de trepanatie. Deze veranderingen schijnen echter niet altijd

even constant. In ons geval was de overlevingstijd echter zeker veel te kort en een genomen röntgenphoto liet dan ook geen veranderingen zien. Het valt overigens moeilijk te zeggen hoe lang de operatie is overleefd. Waarschijnlijk mag men wel met eenige weken, wellicht maanden, rekenen. Zooals we reeds mededeelden groeien de platte schedelbeenderen uiterst langzaam en duurt het vrij lang eer etteringen sporen op de beenderen achterlaten. Hier is van dit laatste niets te zien, dus over een al of niet geïnfecteerd zijn geweest der wond valt niets te zeggen. Een lichte beenvorming aan de binnenzijde in de vorm van een iets verheven beenwal is er wel. Aan een pijl- of desnoods een kogelgat valt hier niet te denken. Het is niet aan te nemen dat dit een zoo gave opening zou gegeven hebben. Professor Dr. A. J. F. van den Broek die zoo bereidwillig was mij zijn oordeel over dit object te geven, was het met mij eens dat hier een boorinstrument gebruikt moest zijn.

Nu is het merkwaardige dat dit schedelfragment, volgens mededeeling van Mr. Boeles in een terpengedeelte is opgegraven waarin o.a. vroeg romeinsch aardewerk gevonden werd. En wij hebben reeds verteld, dat in de oudheid getrepaneerd werd met behulp van een trepaan. Wil men zich hier eenigermate op het pad der redelijke phantasie wagen, dan ligt de veronderstelling niet zóó ver dat we hier mogelijk te maken hebben met een Romein of eventueel een inheemsche terpenbewoner, die als ultimum refugium door een romeinsch legerarts is getrepaneerd. Uit vele vondsten uit het buitenland vooral maar ook uit ons land weten wij dat de romeinsche legers en garnizoenen over legerartsen beschikten. Men heeft verschillende malen medische instrumentaria gevonden. Trepanen zijn, jammer genoeg, uit de oudheid tot dus verre nog nooit te voorschijn gekomen. Het is denkbaar dat de schedel niet zoo oud is. Dan zouden wij met een trepanatie uit na-romeinsche of middeleeuwsche tijd te maken kunnen hebben. In Denemarken zijn dergelijke vondsten wel gedaan. Toch zijn mij vrijwel geen mededeelingen over vondsten van schedeltrepanaties uit Grieksche, Romeinsche en jongere tijd bekend ofschoon ons zulke uitvoerige beschrijvingen overgeleverd zijn. Zoo schijnt deze terpenvondst niet van belang ontbloot en mag deze mededeeling een aansporing vormen scherp op mogelijke verdere vondsten te letten. De kans op het vinden van trepanaties uit vóór-romeinsche tijd in ons land is echter wel uitermate klein.

Naschrift van Mr. P. C. J. A. Boeles.

Daar het van veel belang is om te weten hoe oud de voormelde getrepaneerde schedel is, dienen de gegevens, die de vindplaats daaromtrent kan verschaffen, nader te worden gezien.

Het fragment werd in de periode 1 Juli 1888—'89 met 142 andere archaeologica gevonden bij het afgraven van de groote terp tusschen het dorp Winsum en het ten zuiden daarvan, aan de „Zeilvaart” gelegen Bruggeburen, ten Z.W. van Leeuwarden. Deze terp, behoort tot de belangrijkste terpen van het oudste terpen centrum Westergo. Deze 143 vondsten zijn in het 61ste Verslag van het Friesch Genootschap in de lijst der aanwinsten (blz. 83/88) opgesomd en daarna geïnventariseerd onder de no's 53, 72—207.

Het is o.i. volkomen geoorloofd om aan te nemen, dat het fragment behoort tot een periode, die begrensd wordt door de oudste en de jongste oudheden van de hier genoemde groep, waarbij voorts in aanmerking is te nemen, dat men bij exploitatie van een terp voor den verkoop van terpaarde vertikaal afgraaft, zoodat behalve aan den rand tegelijk zoowel de jongere bovenlagen als de diepere en oudere lagen aan snee komen, doch dat de bovenlaag meestal zoo goed als geen vondsten oplevert.

Toen de Winsumer vondsten uit de periode 1888/'89 jaren later bestudeerd werden bleek, dat zij zeer belangrijk waren, want hieronder bevonden zich de meeste van de zeldzame vroeg-Romeinsche stukken aardewerk, door ons in Friesland t.d. elfde eeuw op blz. 64 afgebeeld, als karakteristiek voor een zomerkamp of praesidium van Romeinsche soldaten omstreeks uit den tijd van den opstand der Friezen in het jaar 28 onzer jaartelling en kennelijk toen verlaten of verwoest. Tot de 143 no's behoorden, gelijk te verwachten, ook jongere stukken dan de Romeinsche scherven. Wij noemen o.a. de t.a.p. pl. 28.6 afgebeelde driehoekige kam uit omstreeks de 5de eeuw na C. Het voorts vermelde handvat van een casserol of steelpan van rood gebakken aarde, dat evenals het gros dezer vondsten tijdelijk onbereikbaar is, dient eenige eeuwen jonger gedateerd te worden, maar de beschrijving van deze vondstengroep geeft toch den indruk, dat het besproken schedelfragment zonder aarzeling gerekend kan worden te dateeren uit den terpentijd, die bij deze terp te stellen is op een tijdperk van omstreeks 200 vóór Chr.—1000 na C. Voorwerpen uit lateren tijd kwamen naar onze

meening niet voor bij dit complex, dat door de samenstelling uit vroege en latere vondsten den indruk maakt uit het centrum der terp afkomstig te zijn. In of onder den rand der oudere terpen komen immers bijna geen vroege vondsten voor den dag, daar deze geleidelijk in breedte en hoogte zijn vergroot. Hoewel eerst in het volgende jaar 1889/'90 gevonden, moge nog vermeld worden de vroege La Tène mantelspeld, Friesland, pl. 13.2.

In 1906 bezochten wij deze terp in gezelschap van Prof. Dr. K. Schuchhardt, de schrijver van *Alt-Europa*, die zeer gefrappeerd was door het genoemde Romeinsche vaatwerk. Naar aanleiding van dit bezoek zijn in het 78ste Verslag, blz. 52 eenige nadere gegevens vermeld omtrent de ligging der Winsumer terp, waar toen door ons nog een bukscherf van een Romeinsche amphora kon worden opgeraapt.

Dat er nog zooveel belangrijke vondsten uit Winsum bewaard bleven is in het bijzonder te danken aan de activiteit van den heer C. H. F. A. Corbelijn Battaerd, die destijds als conservator van het Friesch Museum geregeld de terpen bezocht, waardoor ook de herkomst der beschreven aanwinsten volledig vaststaat.

Schedelnapjes uit terpen te Stiens en Marrum

Door Mr. P. C. J. A. BOELES.

In de rijke literatuur over trepanaties en verwante onderwerpen worden soms ook behandeld drinkschalen uit menschedels vervaardigd. De heer Sypkens Smit had de welwillendheid mijn aandacht te vestigen op deze niet steeds gemakkelijk te bereiken geschriften, waarvoor ik hem hier gaarne mijn dank betuig ¹⁾).

Dergelijke schedelbekers werden reeds in den oertijd gebruikt en komen nog voor in recente tijden. Zoo zijn er in Frankrijk in de paläolithische grot van Placard, in Charante, negen schedelkalotten gevonden, waaraan duidelijk te zien was, dat deze tot drinkbekers gefatsoeneerd zijn en ook fragmenten van schedelkappen, waarvan de randen bewerkt waren. Interessant is een mededeeling van den aartsverteller Herodotus over de Skythen, waaruit blijkt dat deze de schedels van verslagen vijanden gebruikten om er bloed uit te drinken; terwijl de romeinsche geschiedschrijver Livius ²⁾ bericht, dat de Bojers in Opper-Italië van den schedel van den gesneuvelden consul Posthumus een met goud versierden drinkbeker maakten, bestemd voor den priester en de opzieners van den tempel, heilig vaatwerk, waaruit hij plechtigheden aan de goden geplengd werd.

Niet alleen wraak was de reden voor dit gebruik van menschedels. Duidelijk komt dit uit bij een zilveren drinkschaal van 1647, waarin gevat is de schedel van den heiligen Sebastiaan van Ebersberg bij München, waaruit de geloovigen wijn plachten te drinken of liever te zuigen met behulp van zilveren pijpjes.

¹⁾ Zie: R. Andree „Menschenschädel als Trinkgefäße”. Zschr. d. Vereins f. Volkskunde, Berlin 1912, S. 18.

Breuil en Obermaier „Cranes paléolithiques façonnés en coupes. Anthropologie, 1909. T. 20. P. 523.

R. Martin „Über Skeletkult und verwandte Vorstellungen”, 1920, Mitth. d. Geograph-Ethnogr. Gesellschaft in Zürich.

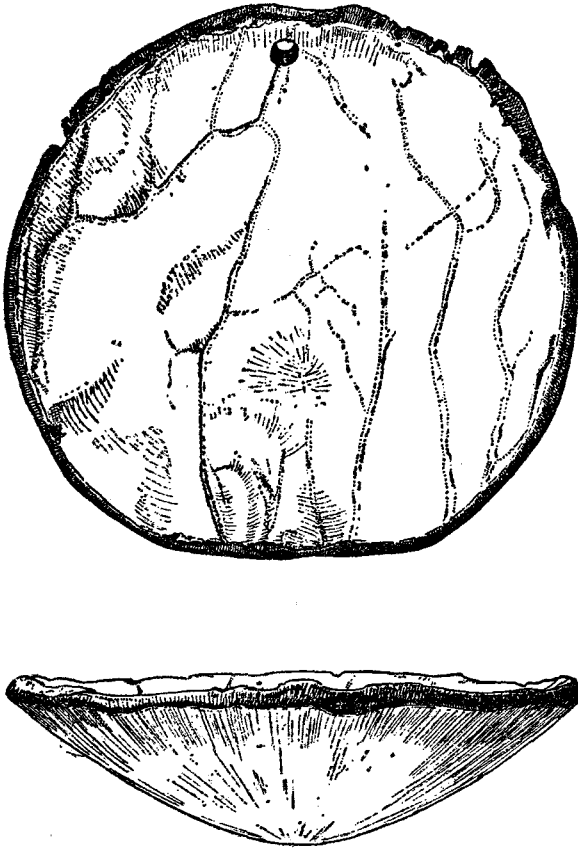
²⁾ Hist. L 23. C 24 (12): *purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro caelavere, idque sacrum vas iis erat, quo solemnibus libarent, poculumque idem sacerdotibus ac templi antistitibus.*

Dit werd dan beschouwd als een middel tegen de pest en andere kwalen.

Het Friesch Museum bezit twee napvormige voorwerpen, elk gesneden uit een der wandbeenderen van een mensch, waarvan twee, gescheiden door een naad, de kruin van den schedel vormen en daar vrij dik zijn en aan den binnenkant geaderd door de daar voorheen gelegen bloedvaten. Beide napjes zijn onregelmatig rond afgewerkt en besneden, met respectievelijk een diam. van 10.1—10.7 en 8.3—9 cm. Het grootste (zie afb.) is afkomstig uit de terp Kramer te Stiens, ten noorden v. Leeuwarden (Inv. 22a. 70), het andere werd gevonden in de terp De Beer onder Marrum (Inv. 213. 11), eveneens t.N. van Leeuwarden. Het napje uit Stiens is reeds afgebeeld in mijn Friesland t.d. 11de eeuw, pl. 26. 4. en heeft in den rand een boorgaatje van 5 mm, zoodat het kon worden opgehangen. De schedelnaaden zijn bij het uitsnijden vermeden, doch langs den rand ziet men daarvan nog sporen. Gewoon gevuld tot onder het boorgat kan het napje van Stiens ruim 50 cm³ vloeistof bevatten. Het andere napje bevat ongeveer de helft daarvan.

De schedelschalen uit de grot van Placard waren veel grooter. Er zijn echter ook schedelnapjes gevonden van kleiner formaat, overeenkomende met die uit Friesland. Een dergelijk exemplaar, gevonden te Sjöholmen in Zweden, is afgebeeld door Otto Rydbeck in Lund, *Arsberättelse* 1929/'30. Het is duidelijk dat de napjes in de oogden der terpenbewoners een zekere magische beteekenis gehad moeten hebben, te danken aan de omstandigheid, dat deze uit een menschedel vervaardigd waren, daar napjes gemaakt van andere beensoorten ons uit de terpen niet bekend zijn. Voor individueel gebruik als amulet zijn zij wel wat groot, zoodat wij onwillekeurig gaan denken aan de primitieve geneeskunst en aan godsdienstige verrichtingen. De primitieve geneeskunst had twee kanten: eenerzijds steunden daarbij de geneeskundige verrichtingen, zooals in het voorafgaande artikel van den heer Sypkens Smit, over den getrepaneerden schedel uit Winsum (Fr.) naar voren werd gebracht, op empirische en rationeele grondslagen, die o.a. leidden tot trepanatie bij schedelkwetsing, tot het verbinden van wonden, het zetten van gebroken beenderen, waarvan voorbeelden uit Friesche terpen voorhanden zijn enz.

Anderzijds speelde het bijgeloof daarbij een grooten rol, die zich uitte in het gebruik van magische kracht bezittende zaken.

Schedelnapje uit een terp te Stiens ($\frac{2}{3}$).

en het verrichten van symbolische of godsdienstige handelingen. Ook de Germanen hebben hunne primitieve geneeskundigen gehad, die tevens wonderdokters waren. Ook zal de hulp dergenen, die de zorg hadden voor de inheemsche tempels en heiligdommen — een eigenlijke priesterstand heeft zich bij de Germanen niet ontwikkeld — wel ingeroepen zijn om zieken te genezen, met tooverformulieren of met behulp van diverse objecten, waaraan magische krachten werden toegekend. Het wil mij voorkomen, dat onze schedelnapjes aan dergelijke vertrouwensmannen moeten worden toegekend. Een heildronk uit een nap zal toegediend zijn als middel ter versterking of afweer tegen bepaalde kwalen.

Rienk Keijert, portret- en decoratieschilder

tevens kamerbewaarder der Staten v. Friesland.

Door Dr. J. G. AVIS.

INLEIDING

In het Gedenkboek, in 1935 verschenen ter herinnering aan het feit van de uitbreiding van Leeuwarden in 1435, heeft Dr. Wassenbergh ons allerlei wetenswaardigs medegedeeld over de decoratieschilders in deze stad in de 18de eeuw en hun werken en daaronder ook over den man, wiens naam de lezer boven dit artikel vindt ¹⁾. Hetgeen hier volgt is niet ontstaan uit „ont-roering” over 's mans schilderstukken. Eerst later bleek, dat de portretten bijzonder meevielen. De naam van Rienk Keijert was mij, voor ik als chartermeester aan het Rijksarchief in Friesland werd verbonden, geheel en al onbekend, of liever was mij totaal uit het geheugen gegaan. Want jaren geleden een bezoek brengend aan het Leeuwarder Stadhuis, zal de bode, die mij toen rondleidde, mij ook ongetwijfeld opmerkzaam hebben gemaakt op de grisailles in de raadzaal en daarbij den naam van den maker hebben genoemd. Het feit echter, dat ik aan die schilderstukjes heelemaal geen herinnering meer had, laat staan aan den naam van den vervaardiger, doet vermoeden, dat die kunstwerken toen niet bijster veel indruk op mij hebben gemaakt. Deze omstandigheid verschafte mij aan het begin van mijn archivalische loopbaan te Leeuwarden het genoeg om den man nog eens weer te ontdekken. Bladerend in de Registratieboeken van de betalingsordonnanties uit het Archief van de Rekenkamer, kwam ik daarin herhaaldelijk de namen van Frans en Rienk Keijert tegen, beiden als kamerbewaarders van de Staten en leveranciers van almanakken, daarnaast Rienk ook als decoratieschilder en gewoon verver van 's Lands gebouwen en huizen te Leeuwarden en Franeker. Nieuwsgierig geworden ging ik eens kijken in de verschillende werken over schilders en in de biografische woordenboeken. Daardoor bleek mij, dat zijn tijdgenoot,

Johannes Gool hem in zijn „Nieuwe Schouwburg der Nederlandsche Kunstschilders en kunstschilderessen” te 's-Gravenhage verschenen in 1750 en 1751, niet noemt. Naar de reden hiervan kan slechts gegist worden. In ieder geval kan het niet hierom geweest zijn, dat hij Keijert niet zou hebben gekend, want toen deze in de jaren 1728—1731 de Teekenacademie in den Haag bezocht, zal hij ongetwijfeld met van Gool, die in 1725 als directeur en in 1731 als regent van de Haagsche Teekenacademie vermeld wordt, in aanraking zijn gekomen ²⁾. Mogelijk is, dat van Gool wel bij Keijert moeite heeft gedaan om inlichtingen over hem en zijn werk te verkrijgen, maar dat deze het om ons onbekende redenen beter heeft gevonden ze niet te geven of het misschien wel heeft geweigerd, zooals ook een van de gebroeders Accama had gedaan ³⁾.

Een ander, veel later verschenen, werk n.l. dat van Immerzeel, vermeldt Keijert evenmin ⁴⁾. Vermoedelijk zal dit wel zijn toe te schrijven aan onbekendheid met diens persoon.

De eersten, die dan de aandacht op hem vestigen, zijn van der Aa en Kramm. Eerstgenoemde zal waarschijnlijk bij het schrijven van zijn Biographisch Woordenboek met hem in kennis gekomen zijn door de werken van den dichter-schilder Johannes Buma en daarin het portret hebben gevonden, waaronder Keijert als de auteur vermeld staat ⁵⁾. Deze ontdekking kan de aanleiding geworden zijn tot het stellen van zijn vraag in den 5den jaargang van de Navorscher. Beantwoord werd die vraag niet. Alleen kwam er een mededeeling in van H. Rollema (pseudoniem van Jhr. Mr. H. Baerdt v. Sminia) betreffende een door Keijert in 1742 te Oostermeer in Friesland vervaardigd schilderij, voorstellende de drie zoons van Jetse van Sminia en Wiskje van Haarsma respectievelijk op 12, 10 en 5-jarigen leeftijd ⁶⁾.

Het is zeer wel mogelijk, dat Kramm, toen van der Aa zijn vraag deed, ook al eenige gegevens over Keijert bij elkaar had, maar deze, den ander niet wijzer willende maken dan hij was, onder zich heeft gehouden. Volgens zijn eigen zeggen heeft hij omtrent het bestaan van de zoeven genoemde schilderij bericht ontvangen van Jhr. S. W. H. A. van Beyma thoe Kingma ⁷⁾. Aangezien hij van dezen heer in zijn werk als van den „veel gemelden” spreekt, mogen we daaruit wel besluiten, dat beiden geregeld met elkaar in briefwisseling stonden over kunstzaken. Kramm kan derhalve allerlei hebben geweten, wat aan van der Aa

onbekend was. De mededeeling over de portretten van de Friese Stadhouders (Zie „Gedenkboek” blz. 152) en over de grisailles in de raadzaal van het stadhuis te Leeuwarden heeft hij opgediept uit de Beschrijving van Leeuwarden van Eekhoff ⁸⁾. Eveneens schijnt hij zelf te hebben ontdekt, dat Keijert de teekeningen heeft gemaakt naar de geschilderde portretten van Hendrik Casimir I en Menno Baron van Coehoorn, waarnaar Houbraken weer de platen graveerde voor Wagenaar's Vaderlandsche Historie ⁹⁾. In beide gevallen spreekt hij ten minste van „ik vond”.

Van de nieuwere biographische woordenboeken en lexica op het gebied der kunstgeschiedenis, die Keijert vermelden, moeten hier nog genoemd worden het „Niederländisches Künstlerlexicon” van Wurzbach en dat van Becker-Thieme ¹⁰⁾. Behalve hetgeen zij van Van der Aa en Kramm overschrijven, vermeldt het eerste werk K.'s verblijf in den Haag van 1728—1731 ¹¹⁾. Het tweede schrijft dit over, maar noemt tevens nog eenige portretten in het Friesch Museum en uit particulier bezit, waarvan het bestaan vóór dien tijd weinig of niet bekend was.

Het in bovengenoemde werken medegedeelde omtrent Keijert is, afgezien van de mededeeling over zijn verblijf in den Haag, eigenlijk niet veel meer dan de opsomming van een paar portretten. Over zijn werkzaamheid als decoratieschilder bevat het niets. Een belangrijke aanvulling hierop vormt dan ook het reeds aan het begin van dit opstel genoemde artikel van Dr. Wassenbergh, die Keijert aan de hand van zijn oeuvre als decoratieschilder beschouwt en tevens archivalisch materiaal te berde brengt, maar uiteraard zijne portretten slechts terloops vermeldt. Hierbij sluit nog aan een artikeltje van den zelfden in het Leeuwarder Nieuwsblad van 17 Juli 1937, naar aanleiding van twee schoorsteenstukken, die in dat jaar aan het licht waren gekomen ^{11a)}. Wat hier gaat volgen is vrijwel hoofdzakelijk aan de archieven ontleend. Bij dit onderzoek kwam nog het ontwerp van een schoorsteenstuk voor het in 1756 nieuw-gebouwde Tucht- en Werkhuis te Leeuwarden ¹²⁾ voor den dag benevens de teekening van een kamerwand ¹³⁾.

Zooals boven al is gezegd, vormden de Registratieboeken van de Betalingsordonnanties uit het archief van de Rekenkamer het uitgangspunt van mijn onderzoek. Erg bevredigend waren de mededeelingen, die daar werden gedaan, niet. Een omschrijving van de door Keijert gemaakte stukken trof ik er niet in aan en ook van zijn andere werkzaamheden werd nergens een speci-

ficatie gegeven. Vergelijkingen met de Rekeningen en met de Registratieboeken uit het archief van de Gedeputeerde Staten wezen uit, dat de redactie van de verschillende posten in alle drie steeds dezelfde was. Wijzer werd ik er dus niet van. De hoop om de zaak nog eens tot een oplossing te brengen vervloog al spoedig heelemaal in rook, toen ik bemerkte, dat er in het archief van de Rekenkamer geen enkele bijlage tot de rekeningen, b.v. een kwitantie of een declaratie, meer aanwezig was. Vermoedelijk zijn al deze archivalia aan het vuur ten offer gevallen. Dezelfde registratieboeken bevatten n.l. diverse posten van onkosten wegens het verbranden van archiefstukken, w.o. oude acquitten, specieboeken, enz., onder toezicht van een klerk of een commies van de Rekenkamer, op het Stadsland buiten Leeuwarden ¹⁴).

Was het onderzoek voorzoover het zijn kunstwerken betrof eenigszins teleurstellend, verdere nasporingen in het archief van de Staten van Friesland en in het archief van de gemeente Leeuwarden brachten nog allerlei gegevens aan het licht over 's mans afkomst, gezin en levensomstandigheden, die tot nu toe niet bekend waren en een welkome aanvulling vormden op al het vroeger gepubliceerde. Het mag schijnen, dat aan dit „Friesche talent” wat al te veel aandacht is besteed, zeker is, dat hij in zijn tijd een man van aanzien is geweest, die door zijn medeburgers waardig werd geacht om in het stadsbestuur zitting te hebben, door de regeerders van toen als aangewezen werd beschouwd om de belangrijkste gebouwen van zijn geboorteplaats met zijn kunstwerken te versieren en door leden van de aanzienlijkste Friesche families als hun portretschilder werd uitverkoren.

OUDERS, OPLEIDING, BEROEP EN MILIEU

Rienk, ook wel Renicus genoemd, is van geboorte een Leeuwarder. De datum van die gebeurtenis schijnt nergens vereeuwigd te zijn. Het doopboek van de Westerkerk maakt alleen melding van zijn doop, die 20 December 1709 plaats had. Waarschijnlijk is zijn geboorte dus ook wel in dat jaar te stellen. Hij was het vierde kind uit de echtverbintenis van Frans Keijert en Maria Rienks Jelgerhuis, welk huwelijk op 4 Mei 1704 in de Westerkerk te Leeuwarden was gesloten. Blijkens de huwelijksacte was de vader afkomstig uit Bolsward ¹⁵), de moeder uit Leeuwarden.

Laatstgenoemde was een dochter van den tinnegieter Rienk Jans Jelgerhuis en Geertruid Arcerius. Van haar drie broers Bernardus, Paulus en Johannes was de eerste zilversmid, de beide andere oefenden het vak uit van juwelier. Met deze feiten voor oogen is het wel zeer waarschijnlijk, dat de oorsprong van Rienks artistieken aanleg aan moeders kant is te zoeken. Wat zijn voornaam betreft zal hij wel naar zijn grootvader van moeders kant vernoemd zijn. In aanmerking genomen, dat hun eerste kind te Leeuwarden is geboren, is het waarschijnlijk, dat het echtpaar Keijert zich dadelijk na hun huwelijk te Leeuwarden heeft gevestigd. Van het beroep van den vader aldaar worden we niets gewaar. Het reëelcohier van Leeuwarden van 1716, het oudste dat aanwezig is, zegt er niets over. Alleen komen wij eruit te weten, dat het gezin toen woonde in een huis aan de Nieuwestad breedzijde, bij of op den hoek van de Wirdumerdijk, welk huis eigendom was van grootvader Jelgerhuis ¹⁶). In 1720 gelukte het aan vader Frans zijn benoeming te verkrijgen tot kamerbewaarder der heeren Staten van Friesland als opvolger van den toen juist overleden Henricus Wassenaar ¹⁷). Hij was toen 48 jaar oud en het zullen zoowel zorg voor zijn ouden dag als redenen van financieelen aard geweest zijn, die hem deze betrekking hebben doen ambieeren.

Het heeft tot 1727 geduurd voor de familie op het Landschapshuis zijn intrek kon nemen. In dat jaar vroeg de toenmalige bewoner, de kamer bewaarder Sybrandus Pruyssen, zijn ontslag als zoodanig, daarbij aan de Staten verzoekend om Roelof Storm in zijn plaats aan te stellen. Door de Staten werd dit verzoek toegestaan met de uitdrukkelijke bepaling echter, dat de kamerbewaarder Keijert aan „den affgaanden zou succederen in de bewooninge van het Landschapshuys” ¹⁸). Het verblijf van de familie Keijert in dit gebouw heeft bijna vijftig jaar geduurd en werd eerst door den dood van Rienk in Januari 1775 beëindigd. Van deze periode heeft de vader er ongeveer 28 jaar gewoond; in 1756 is hij er gestorven.

Ongetwijfeld is het van den beginne af de bedoeling van den ouden heer geweest om een van zijn beide zoons in zijn plaats te doen opvolgen. Zijn eerste poging daartoe vinden we in 1736. Hij richtte toen „met diep respect” aan de Staten het verzoek om zijn jongsten zoon Anthonie, buiten kosten van het land n.b., aan zich als kamerbewaarder te mogen toevoegen tot meerder en spoediger dienst van de Heeren en hem na zijn overlijden in

het ambt te laten opvolgen op het salaris, profijten en emolumenten daartoe staande. Over het inwilligen van dit verzoek schijnt bij de Heeren geen eenstemmigheid te hebben bestaan, zoodat er niets van is gekomen ¹⁹⁾. Vier jaar later requesteerde de vader andermaal, nu met het verzoek het geluk te mogen hebben aan zijn zoon Rienk zijn ambt te mogen overdragen en „alsoo zijne familie bij zijn leven te versorgen”.

Deze woorden uit het request klinken erg mooi, maar wat hij verder aan de Heeren vroeg, was voor Rienk minder aangenaam. De vader „resigneerde wel met diep respect zijn ambt van kamerbewaarder in handen van de Heeren Staten, ootmoedig verzoevende om zijn oudsten zoon Rienk in zijn plaats als zoodanig aan te stellen op de profijten en emolumenten tot die bediening staande”, maar voor zich zelf verzocht hij, dat hem uit zonderlinge gratie zou worden toegestaan, dat hij in zijn functie, woning op het Landschapshuis en het genot van al de voordeelen aan zijn ambt verbonden zou mogen continueeren, zoolang hij leefde „in dier voegen, dat zijn zoon Rienk Keijert off die hem bij onverhoopte voorafflijvigheid sall of sullen succederen en door de Staten als kamerbewaarder zouden worden aangesteld, niet dan na des suppliants afsterven enig recht souden hebben om in de dadelijke waarneming van dat ambt te treden en de profijten daarvan te genieten”. Het kwam er dus kort en goed op neer, dat Rienk voor kamerbewaarder mocht spelen en dat papa het geld opstreek. De Staten aan wie de persoon van Rienk niet onaangenaam schijnt geweest te zijn, hadden, het is te begrijpen, tegen dit voorstel, dat aan het gewest geen cent kostte, geen bezwaar en zoo werd bij resolutie van 1 April 1740 Rienk tot kamerbewaarder aangesteld zonder salaris ²⁰⁾. Beëdigd werd hij ook nog niet. Ik kom hierop aanstonds nog terug. Voor den ouden heer, die toen 68 jaar oud was, hield deze beslissing een onbezorgden ouden dag in. Voor den zoon werd het een strop, want aangezien het zijn vader behaagde met zijn overlijden te wachten tot 1756 ²¹⁾, moest hij nog 16 jaar het genot ontberen van een vast salaris en was hij in dien tijd aangewezen op hetgeen penseel en verfkwast hem opbrachten, al is het zeer waarschijnlijk, dat hij deze bron van inkomsten met fooien nog wel zal hebben weten aan te vullen.

Tot 1752 heeft het geduurd voor Rienk den eed aflegde.

Bij gelegenheid van het ontslag van den kamerbewaarder Sibrandus Pruissen heeft de lezer kunnen opmerken, dat de

Staten de beschikking hadden over twee van deze functionarissen. Frans Keijert kreeg Roelof Storm naast zich. Laatstgenoemde wist van de Staten gedaan te krijgen, dat zijn zoon Johannes als zijn opvolger werd aangesteld ²²). Deze overleefde Rienk en volgde hem na zijn dood op als bewoner van het Landschapshuis.

Een geschreven instructie schijnen de kamerbewaarders in dezen tijd nog niet te hebben gehad. Eerst in 1797 heeft men eraan gedacht ²³). Vermoedelijk zal wat daarin is bepaald, wel een codificatie zijn van hetgeen allang als ongeschreven regel had gegolden. De belangrijkste bepaling was, dat de kamerbewaarder niets openbaar mocht maken van hetgeen hij hoorde of zag aangaande zaken, die in secretesse behoorden te blijven. Verder moest hij zorgen, dat bij den aanvang van de vergadering gedurende het gebed de deur gesloten bleef. Tijdens de zittingen mocht hij niet in de vergaderzaal komen zonder geroepen of gescheld te zijn en dan nog alleen na eerst geklopt en vervolgens permissie bekomen te hebben. De orders van den voorzitter, secretaris of andere heeren had hij stipt uit te voeren, waarbij hem ook werd ingescherpt de noodige eerbied tegenover de Heeren te betrachten. Ten slotte moest hij zorgen, dat al de vertrekken, waarin vergaderd werd, behoorlijk werden schoon gehouden en in orde waren als er vergaderingen moesten plaats hebben.

Heel veel drukte zal hij daarvan niet gehad hebben, want de vergaderingen van de Staten waren niet permanent. Wanneer wij daaromtrent de resoluties raadplegen, dan blijkt, dat er soms maar in enkele maanden van het jaar werd vergaderd en daarin dan soms nog maar enkele dagen. Februari en Maart waren meest de „drukke” maanden, soms ook April. In 1748 het jaar van de pachtersoproeren, is er zoowat het heele jaar door vergaderd, al moet worden geconstateerd, dat er dikwijls verscheidene dagen, soms ook wel meer dan een week, tusschen twee zittingen verliep.

Tijdens de vergaderingen van de Staten zullen de kamerbewaarders het volhandig genoeg gehad hebben met de Heeren op hun wenken te bedienen, hun de gevraagde stukken te bezorgen, kortom alles te doen wat bij dergelijke gelegenheden gedaan moest worden, waarop dan weer maanden volgden, dat er weinig of niets aan de hand was.

Ik sta hier opzettelijk even bij stil om te laten zien, dat voor iemand als Rienk deze betrekking ideaal was, daar er naast zijn ambtsbezigheden voldoende tijd overschoot om zich aan de

schilderkunst te kunnen wijden. Dat hij daarvan ook gebruik gemaakt heeft wordt bewezen door de schilderijen, die nog van hem bewaard gebleven zijn en door de onderzoekingen in de archieven, waarvan men beneden de resultaten kan vinden.

Lag over het algemeen het gebied van de werkzaamheden van deze ambtsdragers meer binnenshuis, bij plechtige gebeurtenissen kreeg men daarvan naar buiten ook het een en ander te zien. Zoo werd in 1743 de oude heer Keijert naar het Hof gezonden om daar mededeeling te doen, dat de Heeren van het Mindergetal, die door de Volmachten waren gecommiteerd om uit naam van de Staten een compliment van felicitatie te gaan afleggen bij den Stadhouder ter gelegenheid van de geboorte van Prinses Caroline, om elf uur van het Landschapshuis zouden vertrekken ²⁴). Bij de begrafenis van vorstelijke personen liepen de kamerbewaarders mee in de stoet. Op de afbeelding van die van Maria Louise zien we Rienk Keijert met zijn collega Storm daarin meestappen, de bodestaf in de rechterhand en de driekante steek onder den linker arm ²⁵).

Ten slotte had de oudste kamerbewaarder ook nog „financieele zorgen”. Af en toe werden hem bedragen tot 1000 gulden toe ter hand gesteld om daarmee uitbetalingen te doen „wegens expensen op het Landschapshuis moeiende geschieden”. Van zijn beheer van deze gelden legde hij rekening en verantwoording af aan een paar Heeren uit het College van het Mindergetal ²⁶).

Als tractement genoot een kamerbewaarder een salaris van 500 gl. per jaar. Behalve dit bedrag kreeg hij nog 100 gl. voor het toezicht op- en 150 gl. voor het schoonhouden van het Landschapshuis. Dan had Keijert met zijn collega Storm de leverantie van almanakken, met zilver beslag, aan den Stadhouder, de Heeren van het Mindergetal, 's Lands Secretaris en de 2 Landsklerken, en zonder die versiering aan de Heeren Volmachten. Samen ontvingen zij daarvoor ongeveer 400 gl. ²⁷). Nu is dit bedrag niet geheel winst voor hun geweest, evenmin als de 150 gl. voor het schoonhouden van het gebouw, maar zij zullen er ongetwijfeld nog wel het een en ander van hebben weten over te houden. Andere geregeld terugkerende belooningen waren de vergoedingen voor verleende hulp bij het revideren en examineren van de ordinaris staat van oorlog. Ieder der kamerbewaarders kreeg daarvoor twee ducats. Een zelfde bedrag ontving ieder voor het helpen formeeren van de balans van

's Lands middelen en lasten. Verder 1 ducaton voor het helpen revideeren en corrigeeren van de landslijsten van de verpachting; 20 ducatons voor hun hulp bij werkzaamheden ten behoeve van de registers van de reële en personeele honderdste penning en van de stem- en floreenregisters. Hun hulp bij het herzien en corrigeeren der speciecohierien werd met 21 gl. per man betaald. Tegenover deze jaarlijks terugkeerende werkzaamheden stonden weer andere, die af en toe voorkwamen zooals de besognes gehouden inzake het vernieuwen van de huur der Biltlanden in 1728, den wederopbouw van het in 1756 afgebrande tuchthuus te Leeuwarden, de buitengewone en lastige werkzaamheden bij de taxatie der goederen van de ingezetenen der provincie in 1726, en den verkoop der pastoriegoederen in 1763. Respectievelijk ontvingen de kamerbewaarders elk daarvoor 30, 80, 25 en 10 zilveren ducatons²⁸⁾. En wanneer het met de „profijten en emolumenten” eens minder naar wensch ging, dan wisten ze wel wat te bedenken. Zoo in 1754. Willem IV was al drie jaar dood, toen de heeren Keijert en Storm zich plotseling herinnerden, dat ze zich bij die gelegenheid op last van de Staten in rouwkleeren hadden moeten steken, maar voor de bij die gelegenheid gemaakte extra-onkosten nooit waren schadeloos gesteld. Ze requesteerden „met allen eerbied” bij de Heeren Staten, onderdanig verzoekende, dat het hun Ed. Mog. mocht behagen hun „wegens hun geleedene schaden ten requeste gemelt sodanigen douceur te verleenen, als hun Ed. Mog. verstaan zouden te behooren”. Vermoedelijk zullen de Heeren er wel over gemeesmuild hebben, maar ze zijn toch geëindigd met aan ieder 20 zilveren ducatons uit te betalen²⁹⁾. In 1759 bij den dood van de Gouvernante hebben de Staten verder gebedel van hun ondergeschikten voorkomen door hun uit eigen beweging een gelijk douceur toe te leggen, daar 't wegens de diepe rouw behoorlijk was, dat ook 's Lands kamerbewaarders en boden in 't zwart gekleed gingen³⁰⁾. Nemen we verder aan, dat er aan fooien ook nog heel wat voor hen zal zijn afgevallen, dan behoeven we ons niet te verbazen, als in 1749 het Quotisatiecohier de mededeeling bevat, dat de kamerbewaarder Frans Keijert „een ruim bestaan” had. Alles wel beschouwd moet worden geconstateerd, dat vader Frans kijk op zaken heeft gehad en met het ambiëeren van deze betrekking ongetwijfeld een goede greep heeft gedaan. Geen overmatig drukke werkkring, vrije woning en een vast salaris met wat er verder bijkwam, de zekerheid, dat zijn zoon hem zou

opvolgen en last not least zijn relaties met allerlei regeeringspersonen, die aan dien zoon met het oog op zijn kunst zeker niet anders dan voordeelig konden wezen.

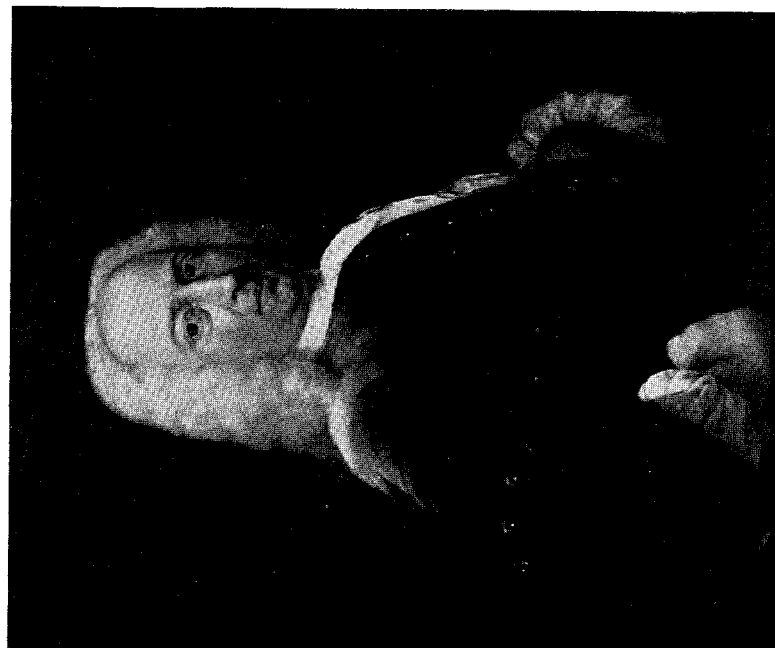
Toen de vader overleed, was Rienk ongeveer 47 jaar oud. Over zijn jeugd weten we eigenlijk niets. Als waarschijnlijk mogen we aannemen, dat hij geboren is in het huis aan de Nieuwestad ³¹⁾ en daar zijn jonge jaren heeft doorgebracht tot de verhuizing naar het Landschapshuis. Op dat tijdstip was hij 18 jaar. Kort daarna is hij naar den Haag vertrokken, waar hij tot 1731 schijnt te zijn gebleven. Van dit verblijf in de Hofstad is vrijwel niets bekend, dan alleen dat hij daar een academie voor de teekenkunst bezocht. Hij zal daar dus zijn opleiding hebben genoten ³²⁾. In 1732 vinden we hem weer in Leeuwarden; vermoedelijk heeft hij van dit jaar af tot aan 1740, het jaar van zijn huwelijk, bij zijn ouders ingewoond. Op 15 Mei van dat jaar huwde hij met Imkje Meekma. (in de Jacobijner kerk). Toen hij tot dezen stap besloot, had hij, zooals we al gezien hebben, zijn benoeming als onbezoldigd kamerbewaarder al in zijn zak ³³⁾. Het jonge paar vestigde zich eerst op de Eewal. Tijdens zijn verblijf aldaar (1743) werd hij benoemd tot Vaandrig van het Oost-Minnemaespel, 5 Januari 1750 tot Vroedsman voor dit zelfde Espel. Het gezin woonde toen in de Bonte Papesteeg. In 1752 verhuisde Keijert van hier naar de Tweebaksmarkt om dan in den loop van 1756 voor goed zijn intrek te nemen op het Landschapshuis naast de Kanselarij. Hij was toen 16 jaar getrouwd en in die jaren waren hem huiselijke rampen niet gespaard gebleven. Het huwelijk was met 9 kinderen gezegend, maar de kindersterfte had er verschrikkelijk onder huisgehouden. Blijkens het Begraafregister van Leeuwarden waren er van 1742 tot 1747 3 kinderen uit zijn huis aan de Eewal ten grave gedragen en van 1749 tot 1752 nogmaals drie uit zijn huis aan de Bonte Papesteeg. Het schijnt, dat het hem in dien tijd financieel ook minder goed gegaan is. Hij verwoonde de helft minder huur en de stand zal toch ook ongetwijfeld minder geweest zijn dan op de Eewal. Ook kennen we uit deze jaren een paar schuldbekentenissen ten zijnen laste wegens gereede verschoten penningen. In 1745 teekende hij een dergelijk stuk van 200 Car. guldens ten behoeve van Dirk Wijbes van der Bles en in 1748 deed hij het zelfde nog eens ten behoeve van Casper Hommes, koopman te Leeuwarden, voor het dubbele bedrag ³⁴⁾. Het Quotisatiecohier van 1749 laat zich met de woorden: „reedelijke

burgerkostwinnige, is een schilder" evenmin erg uitbundig over zijn welstand uit.

Het aflossen van zijn schuld in 1753 en zijn verhuizing naar de Tweebaksmarkt in hetzelfde jaar (waar het huis bijna evenveel huur deed als de twee vroeger door hem bewoonde te zamen ³⁵) maken het zeer waarschijnlijk, dat zijn financieele omstandigheden zich weer hadden hersteld. Met het overlijden van zijn vader, waardoor hij eindelijk in het genot raakte van een vast salaris en verdere emolumenten en profijten, kreeg hij een vaste basis, die hem voor zijn verder leven een onbezorgd bestaan waarborgde.

In het Landschapshuis kreeg de familie, die toen uit vader, moeder en 3 kinderen bestond, de beschikking over drie vertrekken en een keuken. Een daarvan (vermoedelijk zal dit de woonkamer wel geweest zijn) was een behangen voorkamer, die voorzien was van een lambrizeering, houten vloer, plafond, Engelsche schoorsteen en drie schuifcozijnen. Aan meubilair vinden we genoemd 1 vuurhaard met tang, drie gazen raampjes, 3 gordijnen met derzelve rabatten, 2 kasten en een tafel. De slaapkamer was met goudleer behangen, had verder een houten vloer en een schoorsteenmantel. Dan beschikte hij nog over een klein kamertje met een estrikken vloer en ten slotte nog over een keuken. Deze was met steentjes opgezet, had een schoorsteenmantel, een fornuis met vier gaten, een pei met een glazen deurkozijn, een bremer vloer, een schotelwassershoek en een secreet met toebehooren. Daarboven was nog een zolder met balken en leien ³⁶).

In deze omgeving heeft Keijert de laatste 19 jaren van zijn leven gesleten. Voor een gezin van vijf menschen zal het met de ruimte krap genoeg geweest zijn, maar op den duur zal zich dit wel hebben gered. Want Everhardus ging in 1761 te Franeker studeeren, welk voorbeeld door zijn broer Frans in 1765 werd gevolgd. Wel werd er in 1761 nog een nakomertje geboren, een meisje ³⁸), maar dit zal bij de huisvesting wel minder bezwaar hebben gegeven dan twee loslopende opgeschoten jongens. Wenden we ons nu tot het tijdstip van zijn terugkeer uit den Haag en gaan we eens na wat Keijert in den loop der jaren op het gebied der kunst alzo heeft gedaan.

Portretten van Eelco Faber en diens echtgenooft Louise Charlotte Ten Tye, door R. Keyert, 1737.

De zonen van Jetze van Sminia, door R. Keyert, 1742.

De familie thoe Schwarzenberg en Hohenlansberg, door R. Keyert, 1743.

„De wreedste gevangenen door de tugt beteugelt”.
Ontwerp voor een schilderij door R. Keyert, 1755.

KEIJERT ALS SCHILDER

In 1732 vinden we al de eerste bewijzen van zijn werkzaamheid en wel ten behoeve van het gebouw van het College van Gedeputeerde Staten. Op 22 Februari van dat jaar werd een ordonnantie op zijn naam geslagen van 25 gulden „wegens het schilderen van een schoorsteenstuk in de camer van de camerbode van Geijn sampt vernissen van twee oude schoorsteenstukken” en 2 Juli d.a.v. werd hem 55 gulden uitbetaald wegens het schilderen van twee schoorsteenstukken, een op de secretarie en een in de kamer van den kamerbode Ketel³⁹⁾. Het jaar daarop maakte hij, vermoedelijk voor particuliere rekening, een schoorsteenstuk voorstellende de geschiedenis van Cephalis en Procris, een volgens Dr. Wassenbergh, vlot en in zachte kleuren geschilderd stuk^{40a)}. Zijn debuut is hiermede vermoedelijk niet ongelukkig geweest en zal er zeker toe hebben bijgedragen zijn roem in Leeuwarden te vestigen, zoodat hij in 1734 verzocht werd zijn medewerking te verleen en aan het groote vuurwerk, dat ter eere van de blijde inkomste van Stadhouders Willem IV en zijn gemalin werd afgestoken^{40b)}. De weerslag van zijn relaties met de leden van de regeering vinden we ongetwijfeld in de jaren 1737 tot 1749, wanneer hij portretten schildert van het echtpaar Faber^{40c)}, H. H. Vitringa, Hobbe Baerdt van Sminia en diens beide broers⁴²⁾, alsmede van 6 leden van de familie van Plettenberg⁴³⁾.

De hier voor het eerst afgebeelde, werkelijk fraaie portretten van het echtpaar Faber zijn volgens mededeeling van den tegenwoordigen eigenaar, duidelijk gesigneerd „R. Keyert fecit a° 1737”. Bij den man staat daarachter nog No. 33, bij de vrouw No. 36. Zij behooren tot zijn beste en vroegst bekende stukken. Eelco Faber, med. doct., later vermoedelijk hofarts te Leeuwarden, huwde aldaar in 1728 Louisa, Charlotte Ten Tye, ook wel genaamd ten Tys. Zij werd 6 Jan. 1712 hervormd gedoopt, als dochter van Johannes ten Tys, kastelein van 't Princen Hoff en Margarita, Elisabeth Roode.

Voor al het portret dezer nog maar 25jarige, oogenschijnlijk oudere vrouw, die toen reeds negen jaren gehuwd was, is aantrekkelijk door het kostuum, maar niet minder door de distinctie, die uit hare houding spreekt.

De voormelde portretgroep der zonen van Jetze van Sminia, den bekenden secretaris der Staten van Friesland (zie afb.), werd in 1742 geschilderd tegen een wellicht gefantaseerden,

parkachtigen achtergrond. De groepeerling op dit, zich in het bezit der familie van Sminia te Oudkerk bevindende doek, is zeer verdienstelijk opgelost.

Weer geheel anders is het mede hier afgebeelde monumentale, in 1743 geschilderde stuk, dat den destijds reeds overleden George Wolfgang, baron thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg (1691—1738), grietman van Menaldumadeel, voorstelt en diens echtgenoot Françoise Wilson de St. Maurice (1705—1780), met hunne kinderen: Feddina (1730—1788), Georg Frederik (1733—1783), Françoise (1734—1811) en Susanna (1736—1799). In rijke origineele lijst bevindt het zich als bruikleen van F. E. baron thoe Schwartzenberg in het Sted. Museum te Arnhem. Dr. Wassenbergh vestigde er onze aandacht op.

In 1743 leverde hij zijn eerste werk op het Landschapshuis en wel een schoorsteenstuk in de kamer van het kwartier van de steden, dat hem 70 gulden opbracht⁴⁴). Met tusschenpoozen vinden we Keijert dan voortdurend werkzaam ten bate van de Landsgebouwen, afgewisseld door werkzaamheden in dienst van particulieren of van de stad Leeuwarden. In 1748 leverde hij weer een schoorsteenstuk in de vertrekkamer van het College van Gedeputeerde Staten, waarvoor hij 75 gulden ontving⁴⁵). In 1749 voorzag hij het theater van het vuurwerk, dat de oud-schepen Jan Klemrink te Leeuwarden liet afsteken ter eere van de geboorte van den jongen erfprins, met schilderwerk. Deze Jan Klemrink, die volgens het Quotisatiecohier in 1749 „wel begoedigt” was, schijnt dol op vuurwerk te zijn geweest. Dat van 1749 was niet het eerste maar al het vierde, dat hij ter eere van het Huis van Oranje liet vervaardigen en afsteken. Het eerste in 1743 ter eere van de blijde inkomst van het Stadhouderspaar binnen Leeuwarden, het tweede in hetzelfde jaar bij de geboorte van Prinses Carolina en het derde in 1747 ter gelegenheid van den vierden verjaardag van dezelfde Prinses. „Hebbende”, zegt de schrijver van de Nederlandsche Jaarboeken, waaraan deze mededeelingen zijn ontleend⁴⁶), „de voorsz. Heer de eer genoten, dat Zijne Hoogheit en Hare Koninklijke Hoogheit de twee eerste vuurwerken met hunne tegenwoordigheid aen zijn huis vereerd hebben, alsmede inzonderheit het derde in Februari 1747 met en beneffens Prinses Carolina; zijnde alles toen, zoowel als nu (d.i. in 1749) in een zeer goede orde afge-loopen⁴⁷).

Pro memorie diene, dat hij in dezen zelfden tijd de allegorische voorstelling schilderde voor het Nieuwe Stadsweeshuis te Leeuwarden ter gedachtenis van juffrouw Sjuke Huber, weduwe van wijlen Dr. G. Huber, die 8 November 1749 was overleden ⁴⁸⁾. In het volgend jaar werden weer 4 schoorsteenstukken door hem geleverd tegen den prijs van 85 gulden. Ongelukkig wordt nergens medegedeeld voor welke gebouwen deze bestemd waren ⁴⁹⁾. In 1751 vinden we hem werkzaam in het huis van professor Ouwens te Franeker. Het kan gedeeltelijk gewoon verwerk geweest zijn, gedeeltelijk van meer kunstzinnigen aard, decoratie werk of geschilderd behang wellicht; het bedrag van 285 gulden, dat hij ervoor ontving, maakt deze veronderstelling niet zoo verwerpelijk ⁵⁰⁾. Uit dit zelfde jaar hebben we nog een teekening van zijn hand, voorstellende Neptunus op zijn zegekar ⁵¹⁾, die als ontwerp voor een kamerwand van geschilderd behangsel heeft gediend. Deze kunst heeft Keijert naast het maken van portretten ook als zeer belangrijk beschouwd. Wanneer hij in 1756 in de Leeuwarder Courant adverteert, dan begint hij met zich te recommandeeren voor het schilderen van beste kamerbehangsels. Van deze wijze van kamerstoffering is in Keijert's tijd veel gebruik gemaakt, getuige de verschillende requesten van diverse schilders uit dezen tijd aan de Staten, waarin zij vrijdom van impost verzoeken op den invoer van voor die kamerbehangsels gebruikte linnens. Keijert had in 1747 al een dergelijk verzoek ingediend naar het voorbeeld van zijn collega Heiman Heimansz., die in 1744 het zelfde al had gedaan. Beiden verzochten 2000 ellen linnen doek te mogen invoeren zonder betaling van impost daar zij anders onmogelijk konden concurreeren tegen de Hollandsche behangsels. Na ingewonnen advies van den pachter Bote van der Veen, besloten de Staten hun verzoek toe te staan en verlof te geven tot invoer van 2000 el linnen doek jaarlijks zonder betaling van impost op voorwaarde, dat hij geen linnen zou gebruiken waarvan de el duurder was dan vier stuivers, dat hij de ingevoerde linnens pro memorie zou moeten aangeven, en dat, wanneer de pachter of zijn gelastigde oordeelde, dat het ingevoerde linnen meer dan vier stuivers de el waard was, hij dat linnen dan zou mogen in beslag nemen voor vier stuivers de el mits den prijs met den 12den penning verhoogende ⁵²⁾.

Of Keijert veel van dit voorrecht heeft geprofiteerd, is niet na te gaan, want over zijn werkzaamheden als schilder van kamer-

behangsels worden we nergens ingelicht. We treffen wel in diverse landsgebouwen te Leeuwarden omstreeks dezen tijd geschilderde behangsels aan, maar over de(n) maker(s) blijven de sluiers der onbekendheid hangen ⁵³). In 1753 verrichtte hij weer schilderwerk in de kamer van het Mindergetal op het Landschapshuis, waarbij voor 280 gulden werd verwerkt ⁵⁴). In 1755 vervaardigde hij voor 45 gulden een schoorsteenstuk in het Ammunitionehuis en voor het zelfde bedrag een dito schilderij in de Financierkamer op het College ⁵⁵).

Het jaar te voren was in den nacht van 11 op 12 November 's Landschapstucht- en Werkhuis door brand verwoest. In den loop van 1755 verrees een nieuw gebouw. Het schilderwerk, dat daaraan moest worden verricht werd opgedragen aan Keijert, die voor 1564 gulden aan die opdracht voldeed. Daarna werden hem nog weer 95 gulden uitbetaald voor het schilderen van twee stukken en wegens uitschot van verven en arbeidsloon ten behoeve van het zelfde gebouw ⁵⁶). Van een van deze stukken is ons het ontwerp wonder boven wonder bewaard gebleven. Het komt voor in het copie-exemplaar der „Besognes van de herbouwinge van het afgebrande landschapstucht-en werkhuis van Vrieslandt binnen Leeuwarden” en stelt voor „de wreedste gevangenen door de tugt beteugelt”. Zooals bijgaande afbeelding doet zien is het geen erg verkwikkelijke voorstelling ⁵⁷).

Het is ook in deze jaren geweest, dat Keijert de teekeningen vervaardigde van de geschilderde portretten van den Frieschen Stadhouder Hendrik Kasimir I en den vestingbouwkundigen Menno van Baron Coehoorn, waarnaar Houbraken weer de platen graveerde ten behoeve van de uitgave van Wagenaar's Vaderlandsche Historie ⁵⁸).

Waar we boven gezien hebben, dat Keijert niet alleen portretten decoratieschilder, maar ook wat men toen noemde „kladverver” was, is het niet te verwonderen, dat hij in kwesties over schilderwerk als deskundige werd geraadpleegd. Zoo'n geval deed zich voor in 1756, naar aanleiding van verfwerk, dat door den Franeker verver Jacobus Woortmans aan de Landsgebouwen aldaar was verricht. Met Pieter Boorsma, eveneens verver, diende K. daaromtrent op 28 Februari van genoemd jaar een verklaring in, die voor den betrokkenen schilder weinig plezierig was ⁵⁹); de arbitrage geschiedde op verzoek van den Landsbouwmeester Semler.

In de volgende jaren treffen we ook weer voortdurend zijn

naam aan in verband met de versiering van het Landschapshuis. In 1758 vervaardigde hij voor de kamer van het kwartier van Zevenwouden een schoorsteenstuk, een bovendeurs schilderij en een kamerscherm, waarvoor hem 158 gld. werd uitbetaald en twee bovendeur-stukken in de kamer van het kwartier van Westergoo voor 50 gulden ⁶⁰). In 1759 leverde hij weer twee schoorsteenstukken voor 90 gulden ⁶¹) en schilderde voorts een Turksche tent voor 49 gulden ⁶²). Voor welk gebouw de zooeven-genoemde schoorsteenstukken bestemd waren, wordt jammer genoeg nergens vermeld. Terloops worde hier melding gemaakt van zijn medewerking aan de decoraties op het stadhuis te Leeuwarden in 1760 ⁶³). In 1761 schilderde hij een vuurscherm voor de kamer van het kwartier der Steden voor 30 gulden ⁶⁴). Een schoorsteenstuk voor het zelfde bedrag „ten dienste van den Lande” leverde hij het volgend jaar af ⁶⁵). Daarna was de kamer van het kwartier van Oostergoo op het Landschapshuis aan de beurt. Voor leverantie en uitschot van verven, goud, zilver, enz. ontving hij 333 gulden en voor schoorsteen- en bovendeurstukken 568 gulden, welke bedragen nog met 55 gulden werden vermeerderd wegens werkzaamheden, die omschreven worden met de woorden „schilderen op het Landshuis” ⁶⁶). In 1766 ontving hij nogmaals wegens geschilderde stukken 88 gulden ⁶⁷) en in 1768 / 87 wegens het schilderen van een schoorsteenstuk in de kamer van het kwartier van Westergoo ⁶⁸). Verder vinden we nog drie andere posten wegens leveranties aan het gouvernement, waarvan geen specificaties tot ons zijn gekomen, van resp. 166 (1765), 80 (1770) en nogmaals 80 gulden (1771) ⁶⁹). Hiermee schijnen zijn werkzaamheden ten behoeven van de Landsgebouwen een einde genomen te hebben. Van zijn verdere werken moeten we nog vermelden het portret van Johannes Buma, den schilder-dichter ⁷⁰); het schilderij van Abrahams offerande uit de kerk te Suameer ⁷¹); het schilderij van David en Jonathan, thans in het bezit van Notaris Ottema te Leeuwarden en berustende op het Stadhuis te Leeuwarden (1759) ^{71a}); het repareren, verschilderen en vernissen op Friesma State bij Idaard voor rekening van Cornelis van Scheltinga ⁷²); het schilderen van een rouwwapen voor rekening van de familie Sminia en van een grisaille in 1772 ⁷³), welk laatste thans in het Friesch Museum berust. Van na dit jaar heb ik geen gegevens meer over zijn werk gevonden. Misschien begon zich in dezen tijd zijn kwaal ⁷⁴) te openbaren en heeft hij dien ten gevolge weinig meer aan zijn

kunst gedaan. Wanneer we dit alles overzien, dan kan niet worden ontkend, dat Keijert heel wat gewerkt heeft, en daarom is het dubbel te betreuren, dat we, door de schandelijke manier waarop voorheen met de archieven is omgesprongen, niet meer kunnen uitmaken, wát hij allemaal geschilderd heeft. Waar zijn al die stukken uit het gesloopte Landschapshuis gebleven? Wat is er geworden van de schoorsteenstukken in het gebouw van de Gedeputeerde Staten ⁷⁵). Mogen deze regelen ertoe bij dragen, dat hierover nog eens licht wordt ontstoken, en dat ook bij alle Friesche families, die schilderijen hebben, eens wordt nagegaan of er ook stukken van Keijert bij zijn, om op deze wijze een zoo goed mogelijk overzicht over 's mans oeuvre te verkrijgen.

Keijert is 11 Januari 1775 overleden en den 18den d.a.v. uit het Landschapshuis begraven op het Jacobijner Kerkhof.

Als wij zijn weduwe mogen gelooven, dan is zij niet zeer vermogend achtergebleven. Kort na haar man's dood requesteerde zij bij de Staten, daarbij te kennen gevende, dat zij door den dood van haar man alle door hem aangebrachte middelen van bestaan moest missen en daardoor in omstandigheden was geraakt van zoo kommerlijk een uitzicht, dat ze niet twijfelde of de Heeren zouden met medelijden omtrent haar en sommige harer kinderen zijn aangedaan. Zij nam dan ook de vrijheid, ootmoedig te verzoeken om haar in haar benauwde omstandigheden op de een of andere wijze onderstand te verleen. De Heeren gingen er echter niet op in. Na deliberatie besloten zij het verzoek te passeeren, zooals toen de gebruikelijke term was ⁷⁶). Wat hiervan de reden is geweest is moeilijk te zeggen: geconstateerd moet worden, dat zij bij het overlijden van haar man niet geheel van middelen ontbloot was. Blijkens een acte van 12 Januari, dus een dag na den dood van Rienk, verkocht zij voor 2000 Car. guldens een stuk greidland ter grootte van zes pondematen, gelegen in het Nieuwland „ten noorden van de Harlinger Vaart en bezijden de Marsumer Dijk" onder Leeuwarden ⁷⁷). Op 7 April intusschen deden de Staten haar nog een half jaar tractement uitbetalen, met vergoeding voor een half jaar toezicht op het Landschapshuis en een half jaar leverantie van boenders, bezems, dweilen, enz. alles ter somma van 414 gulden ⁷⁸). Daarvóór waren de door Keijert nagelaten schilderijen, prenten en teekeningen al verkocht ⁷⁹). Dit alles in overweging nemende wordt het zeer waarschijnlijk, dat de financieele toestand van de familie bij den dood van den vader niet al te roos-

kleurig was. Over de verdere lotgevallen van de weduwe valt alleen nog dit mede te deelen, dat zij van het Landschapshuis verhuisd is naar de Eewal, waar wij haar in 1780 nog woonachtig vinden ⁸⁰⁾. In 1781 woonde zij er niet meer. Het zal wel geen toeval zijn, dat deze verhuizing valt na het overlijden van haar zoon Everhardus, den notaris en advocaat, in September van 1780. De veronderstelling, dat deze zijn moeder na haar man's dood zou hebben gesteund, wint hierdoor aan waarschijnlijkheid. Denkelijk is zij vandaar toen naar de Speelmansstraat verhuisd bij een ander in. Want als zelfstandige huurster van een huis in die straat heb ik haar in 't Reelcohier niet meer aangetroffen. Blijkens het Begraafregister is zij van hieruit op 7 Mei 1784 ten grave gebracht op het Jacobijner kerkhof.

AANTEKENINGEN

¹⁾. In het aangehaalde werk op de bladz. 152—8. In het vervolg geciteerd als Gedenboek. Men zie verder nog diens artikeltje in het blad van 17 Juli 1937 over twee in dat jaar aan het licht gekomen schoorsteenstukken.

²⁾. Fr. D. O. Obreen, Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis IV, 139, 177.

³⁾. van Gool, Nieuwe Schouburg II 493, 494.

⁴⁾. Verschenen in 1843.

⁵⁾. In de uitgave van de Boerebruiloft 1767.

⁶⁾. Navorscher V 158, 203.

⁷⁾. Kramm, Leven en Werken der Hollandsche en Vlaamsche Kunstschilders III (H—L) 1859 blz. 862.

⁸⁾. Deel I, blz. 346.

⁹⁾. Kramm, t.a.p. De desbetreffende portretten staan in Wagenaar, deel XI (1754) tegenover blz. 292 en in deel XVI (1757) tegenover blz. 294.

¹⁰⁾. Resp. Deel I (1906) blz. 266 en deel XX (1927) blz. 230.

¹¹⁾. Zie: Obreen, Archief voor Nederlandsche Kunstgeschiedenis IV, blz. 139, 177.

^{11a)}. Resp. met voorstellingen betreffende de geschiedenis van Cephalis en Procris en David en Jonathan.

¹²⁾. Zie beneden blz. 14.

¹³⁾. Zie beneden blz. 13.

¹⁴⁾. Desbetreffende betalingsordonnanties van 1758 Sept. 22; 1762 Mei 27; 1765 Sept. 24; 1773 Febr. 26 (Hier wordt gesproken van „een groote menigte Collect- en andere boeken, alsmede obligatiën en quitantiën”); 1783 December 3 en 1793 October 10.

¹⁵⁾. De geboorte/doop van den vader heb ik in Bolsward niet kunnen vinden. Hij moet omstreeks 1672 zijn geboren. Wanneer hij in 1736 een request bij de Staten indient, zegt hij daarin, dat hij reeds den ouderdom van 64 jaren bereikt heeft. Zie: Landdagstukken Portef. 88, zitting van 6 Febr. 1736, stuk no. 47.

¹⁶⁾. Volgens het Reël cohier van Leeuwarden van 1722, West-Keimpema Espel no. 148; later in 1730 no. 145. Dit nummer komt overeen met D 130 van het Wijkboek van 1843 en met het hedendaagsch nummer 168 Nieuwstad (breedzijde).

- ¹⁷⁾. Resolutie van de Staten van Friesland van 7 Maart 1720.
- ¹⁸⁾. Resolutie van de Staten van Friesland van 15 Maart 1727.
- ¹⁹⁾. Archief van de Staten. Landdagstukken 1736, Portef. 88, zitting van 6 Febr., stuk no. 47. Journaal van het Mindergetal 1736, zitting van 6 Febr., punt no. 39. De reden van deze weigering blijkt niet uit de stukken.
- ²⁰⁾. Archief van de Staten. Landdagstukken Portef. no. 95, zitting van 27 Maart 1740, stuk no. 4. Resolutie van de Staten van 1 April 1740.
- ²¹⁾. Dit moet hebben plaats gehad tusschen 16 Febr., toen nog een betalingsordonnantie op naam van Frans werd gedepecheerd, en 15 April, toen dit-zelfde ten name van Rienk geschiedde.
- ²²⁾. Landdagstukken 1752 (Zitting van Febr. Portef. 134 stuk no. 68). Resolutie van de Staten van 14 Maart 1752.
- Bij deze benoeming ging het op de zelfde, ik zou bijna zeggen, immoreele, manier toe als bij Keijert, met dit verschil, dat de zoon direct werd beëdigd en dus dadelijk in officieelen dienst trad. Een derde dergelijk geval is de benoeming van Joachim Pruisen, den zoon van Sibrandus, die 4 Maart 1715 aan zijn vader als beëdigd maar onbezoldigd kamerbewaarder werd toegevoegd.
- ²³⁾. Commissie- en Instructieboeken K (1780—1802) fol. 224 verso Inv. Archief van het Mindergetal M 11b.
- ²⁴⁾. Journaal van het Mindergetal 1 Maart 1743. Inv. M2.
- ²⁵⁾. Dit is het eenigste en vermoedelijk een niet of weinig gelijkend portret, dat ik van onzen kamerbewaarder-schilder heb gevonden. Een exemplaar van de afbeelding van de begrafenisstoot bevindt zich op het Rijksarchief te Leeuwarden.
- ²⁶⁾. Registratieboek van betalingsordonnanties 1727 Aug. 17 en 1732 Aug. 11. Inv. Archief Rekenkamer R 54c, rubriek: Particuliere Uitgaven. In het vervolg aangehaald als: RB. v. BO. Wanneer er verder niets wordt wordt bijgezegd, is het exemplaar van de Rekenkamer bedoeld en zoeken men de post onder de rubriek: Particuliere Uitgaven.
- ²⁷⁾. Zie voor deze uitgaven de RB. v. BO. onder de rubrieken: Clerquen en suppoosten, en Particuliere Uitgaven.
- ²⁸⁾. Zie hiervoor het Registratieboek van gedepecheerde ordonnanties (1698—1772) uit het archief van het Mindergetal. Inv. M 16, en de resolutie van de Staten d.d. 18 Maart 1763.
- ²⁹⁾. Inv. Arch. Staten S 7, Landdagstukken, zitting Febr. 1754 Portefeuille no. 140, stuk no. 44 en de resolutie van de Staten van 26 Febr. 1754.
- ³⁰⁾. Resolutie van de Staten van 26 Jan. 1759.
- ³¹⁾. Zie boven blz. 5 en de noot aldaar.
- ³²⁾. Zie boven blz. 2.
- ³³⁾. Zie blz. 6.
- ³⁴⁾. Gemeentearchief van Leeuwarden. Hypotheekboeken van de desbetreffende jaren.
- ³⁵⁾. Reëel Cohier van Leeuwarden 1745 fol. 279 no. 64; 1748 fol. 284 no. 100. Reëel Cohier van Leeuwarden 1753 fol. 60 no. 189. Dit huis stond tegenover de Galileëer kerk (mededeeling van Mr. van der Minne).
- ³⁶⁾. Deze mededeelingen zijn ontleend aan de „Generaal Inventaris van 1767 van alle 's Landsgebouwen en werken binnen de stad Leeuwarden en Jurisdicte van dien, waarvan het onderhoud ten laste van de Provincie komt, alsmede de losse en vaste meubilen, die zig in dezelve bevinden” en de „Inventaris voor 's Lands Bouwmeester H. Semler van goederen, welke uit het Generaal Inventaris zijn getrokken” van het zelfde jaar.
- ³⁷⁾. Johanna.
- ³⁸⁾. RB. v. BO. (1721—1741). Ex. uit het archief van de Gedeputeerde Staten, Inv. Gf. 51—13, op de aangegeven data.

^{40a)}. Zie over dit schilderij het op blz. 4 genoemde artikel in het Leeuwarder Nieuwsblad.

^{40b)}. Gedenkboek 156, 157 en afb. 16.

^{40c)}. Op het bestaan van deze portretten werd ik opmerkzaam gemaakt door den directeur van het Friesch Museum, Dr. A. Wassenbergh. Zij bevinden zich thans in het bezit van den Heer en Mevrouw Tigler Wybrandi-Wenneken-donk te 's-Gravenhage, die zoo vriendelijk waren toestemming te geven tot reproductie. Hiervoor betuig ik Hun mijn hartelijken dank.

⁴²⁾. Thans in huize „De Klinze” te Oudkerk. Zie boven: Thieme-Becker, Kunstel. Lexicon XX 230 (1927).

⁴³⁾. Thans in het Friesch Museum. Het zijn de portretten van de volgende personen: 1. Hans Willem, Baron van Plettenberg, geboren te Leeuwarden en aldaar ook overleden. Raadsheer in het Hof. In 1752 griffier bij genoemd College. Inv. A 289. 2. Mevr. de Douairière Maria van Plettenberg, overleden te Leeuwarden in 1798. Inv. 289 B. 3. Daniel Anthonie Baron van Plettenberg, geboren te Leeuwarden in 1725, overl. te Heino in Overijsel 8 Maart 1792. Inv. 289 C. 4. Mevr. van Plettenberg geb. Antonia Schrivelius, geb. te Leiden 6 Dec. 1724, overl. te Bentheim Maart 1804. Inv. 289 D. 5. Mevr. de Douairière van Haersma geb. Sophia van Plettenberg, overl. te Leeuwarden 1808. Gesigneerd: R. Keijert 1747. Inv. 289 E. 6. Alexandra Eleonora van Plettenberg, overl. 1809. Gesigneerd: R. Keijert anno 1746. Inv. 289 F.

⁴⁴⁾. RB. v. BO. 1743 Maart 18.

⁴⁵⁾. Ibid. 22 Mei. 1748.

⁴⁶⁾. En niet aan de Leeuwarder Courant, zooals in het Gedenkboek op blz. 156 staat, aangezien deze toen nog niet bestond.

⁴⁷⁾. Nederlandsche Jaarboeken 1749 II blz. 669, 670.

⁴⁸⁾. Gedenkboek blz. 154.

⁴⁹⁾. RB. v. BO. (1741—1782). Ex. uit het archief van de Gedeputeerde Staten Inv. Gf. 51—14. In de post is sprake van steenstukken, maar bedoeld zal wel zijn: schoorsteenstukken.

⁵⁰⁾. RB. v. BO. 1751 Juni 28.

⁵¹⁾. Vermeld in: Verslagen omtrent 's-Rijks Verzamelingen van Geschiedenis en Kunst XXVIII (1905) blz. 39, hoofdstuk: Rijksprentenkabinet.

⁵²⁾. Het request van Heiman Heimans is te vinden bij de Landdagstukken van 1744 (Portef. no. 105 zitting van Febr. stuk no. 46). Zie ook de resolutie van de Staten van 3 Maart van dat jaar. Verder vond ik nog dergelijke requesten van Henricus Rosenberg uit 1766 (Landdagstukken Portef. 168, zitting van 3 Febr. stuk no. 49) en van Joris Beyzeit uit 1775, (Landdagstukken Portef. no. 187, zitting van 6 Febr. stuk no. 26).

⁵³⁾. Blijkens de bovengemelde Generaal Inventaris was de Pey-kamer en het kamertje boven het klein Gat in het Gedemolieerde Blokhuis voorzien met geschilderd behang. Eveneens het „Klein Kamerke” in het Ammunitiehuis de „kleine Voorkamer” in 's-Lands Tucht- en Werkhuis te Leeuwarden en de Kelderskamer in het huis van den Franschen predikant. Een andere kamer in dit huis was behangen met geschilderd linnen. Dit laatste soort behang wordt ook vermeld in de consistorie van de Fransche kerk.

⁵⁴⁾. RB. v. BO. 1753 Maart 14.

⁵⁵⁾. Ibid. 1755 Febr. 5 en April 19.

⁵⁶⁾. Ibid. 1756 September 28 en December 4.

⁵⁷⁾. Het stuk is gesigneerd: R. K. Een tweede minder mooi en ongesigneerd ontwerp komt voor in een tweede exemplaar van de bovenvermelde „Besognes”, dat in het archief van het Mindergetal berust onder het inventarisnummer M. 14. Ook mankeert hier het onderschrift.

⁵⁸⁾. Zie blz. 3 noot 9.

⁵⁹⁾. Deze verklaring berust in afschrift in het Schwartsenbergh-archief in het Rijksarchief te Leeuwarden, portefeuille 30 (1636—1805) stuk no. 32.

- ⁶⁴). RB. v. BO. 1758 Aug. 8 en Maart 15.
- ⁶⁵). Ibid. 1759 Jan. 6.
- ⁶⁶). Ibid. 1759 Nov. 28.
- ⁶⁷). Zie hierover: Gedenkboek blz. 152 vlgg.
- ⁶⁸). Volgens het Journaal van het Mindergetal (Resolutie van 17 Febr. 1761) was het een vuurscherm, volgens het Registratieboek van Gedepecheerde ordonnanties (1698—1772) uit het archief van het Mindergetal (inv. M 16) een kamerscherm.
- ⁶⁹). Volgens de Rekening van den Ontvanger-Generaal der Consumptiën. Aangezien hier geen preciese datum wordt opgegeven en de rekening loopt van Nov. '62—Mei '63, kan de levering ook wel in laatst genoemd jaar hebben plaats gevonden (Inv. Arch. Rekenkamer no. R 56 J no. 59 van de posten onder: Particuliere Uitgaven).
- ⁷⁰). Registratieboek van gedepecheerde ordonnanties (1698—1772). — Inv. arch. Mindergetal M 16, ordonnanties van 1764 Sept. 7. RB. v. BO. 1764 Aug. 31.
- ⁷¹). Registratieboek van betalingsordonnanties (1741—1781). Ex. uit het arch. van de Gedeputeerde Staten, Inv. G f 51—14. Ord. van 23 Mei.
- ⁷²). RB. v. BO. 1768 April 25.
- ⁷³). Ibid. 1765 Dec. 6; 1770 Febr. 10; 1771 Nov. 5.
- ⁷⁴). Een gravure naar deze schilderij is te vinden in Buma's Boerenbruiloft.
- ⁷⁵). Vermeld in het 53ste Verslag der Handelingen van het Friesch Genootschap over het jaar 1880—'81, blz. 36.
- ⁷⁶). Dr. W. wijst er in zijn artikel op, dat de figuur van Jonathan geheel geïnspireerd is op de Decius Mus figuur uit een der schilderijen van de in de Lichtenstein Galerie te Weenen aanwezige, door Rubens geschilderde serie, die de geschiedenis van dezen Romeinschen consul in beeld brengt. Verder merkt hij op: „Vergeleken met het schilderij van Cephalis en Procris (1733) is er groot verschil in stijl en coloriet merkbaar. De kleuren zijn veel harder geworden, het decoratieve element heeft het schilderachtige verdrongen”. De voorstelling heeft betrekking op Samuel I, hoofdst. 20.
- ⁷⁷). De Vrije Fries deel XXXVI blz. 16. Eekhoff vermeldt nog in zijn boekje: De stedelijke Kunstverzameling van Leeuwarden, op blz. 42: De gekroonde wapenschilden van S. Arnoldi en G. Baardt, door beeldwerk omgeven in 1714? geschilderd op doek door R. Keijert.
- ⁷⁸). Gedenkboek blz. 177 en 158.
- ⁷⁹). Kanker in de mond.
- ⁸⁰). Behalve van de hier genoemde gebouwen vermeldt de Generaal Inventaris ook nog een Engelsche schoorsteen met een schilderstuk in de Raadkamer van de Gewaldige, een gebouw, dat bij het koorreinde van de Galileër kerk stond.
- ⁸¹). Landdagstukken (Portef. 187 zitting van 6 Februari 1775, stuk no. 29); Resolutie van de Staten van 24 Febr. 1775.
- ⁸²). Dit land had vroeger behoord aan Imkje's vader, daarna aan zijn weduwe tot 1770. In het reëel cohier van 1771 worden Rienk Keijert c.u. als eigenaars genoemd.
- ⁸³). RB. v. BO. 1775 April 7.
- ⁸⁴). Dit was in Februari al gebeurd. Zie: Wumkes, Stads- en dorpskroniek van Friesland I 288.
- ⁸⁵). Reëelcohier van Leeuwarden 1786 fol. 280 no. 65. Op het zelfde folio en onder het zelfde nummer in de cohieren van 1780 en 1781. Tegenwoordig ongeveer EEwal I 55. (Mededeeling van Mr. van der Minne).

Het leven van Doecke van Martena (1530—1605)

Door Drs. G. KRAMER.

INHOUD.

I. Inleiding, blz. 105. II. Het geslacht Martena in het begin der 16e eeuw, blz. 107. III. Jeugd en huwelijken, blz. 108. IV. De kinderen van Martena, blz. 111. V. Politieke carrière tot 1572, blz. 112. VI. De opstand van 1572, blz. 115. VII. Vier jaren van ballingschap, blz. 117. VIII. Teruggekeerd in het vaderland, blz. 119. IX. Martena tegenover de Dekema's, blz. 122. X. Wisseling van bestuur, blz. 126. XI. Als gezant naar Antwerpen, blz. 130. XII. Martena tegenover Jacobi, blz. 132. XIII. De aansluiting bij de Unie van Utrecht, blz. 133. XIV. De afval van Rennenberg, blz. 142. XV. Lid der centrale regeeringscolleges, blz. 143. XVI. Krijgsgevangenen, blz. 145. XVII. Uitgewisseld, blz. 147. XVIII. Aanvoerder in de oorlog, blz. 148. XIX. Politieke carrière na 1581, blz. 150. XX. Financiële aan-
gelegenheden en dood, blz. 154.

I. INLEIDING.

Kan men over het algemeen zeggen, dat aan belangrijke figuren uit de Friesche geschiedenis eerder te veel dan te weinig aandacht is en wordt geschonken, zulks is met Doecke van ¹⁾ Martena geenszins het geval. En toch is hij niet de eerste de beste; Parma mag smalend spreken ²⁾ van een „simple gent ilhomme pirate et grand hérétique”, maar de voortreffelijke Fries Agge Albada, van Goënga, o.a. raadsheer in het Rijkskamergericht te Spiers, prijst hem ten zeerste als staatsman en veldheer te land en ter zee ³⁾. En Eekhoff ⁴⁾ en Andreae ⁵⁾ vergelijken, trouwens niet zonder eenige overdrijving, de verdiensten van M. voor Friesland zelfs met die van den Prins voor Holland of de zaak van de opstand in het algemeen. De laatste wees erop, dat de schrijver te Water over M. heeft opgemerkt ⁶⁾: „Het zou der moeite waardig zijn, 's mans leven in 't breede te beschrijven” en hij gaf daarop te kennen, dat hij het plan had opgevat, een levensbe-

¹⁾ We gebruiken het on-Friesche „van”, daar Doecke zelf zijn naam steeds „Doco van Martna” schreef. Het spreekt echter voor zichzelf, dat zijn zoon zich onmiddellijk na hem ergens „Jan Martna” teekent. Daarom schrijven we ook niet „Van Martena”, als we de achternaam alleen gebruiken.

²⁾ 23 Februari '80 aan den koning, Trosée, Bijlage LIX, p. 172. Zie voor de volledige titel (en de afkortingen) de Literatuurlijst aan het slot.

³⁾ Te Water, III, p. 114.

⁴⁾ Friesland, p. 183; XIII, p. 82.

⁵⁾ XVII, p. 61; 1572, p. 77.

⁶⁾ III, p. 93.

schrijving samen te stellen van dien „waaren, standvastigen, wijzen en voorzichtigen vriend van de Godsdienst, het Vaderland en deszelfs Vrijheid”. Daarvan is echter, hoe vruchtbaar de pen van dien auteur overigens ook was, niets gekomen, en thans, meer dan een halve eeuw later, weten we weinig meer over M. dan hetgeen ons door te Water, het Stbk. ¹⁾ en Eekhoff is meegedeeld. Voor den eerste vormde het werk van Carolus een belangrijke bron, maar deze Spaanschgezinde procureur-generaal bij het Hof van Friesland ²⁾ beschrijft slechts de jaren 1572 en 1573.

Dat we zeer weinig afweten van M's jeugd, en over zijn beide echtgenooten, is als zeer merkwaardig; dat we over tal van bijzonderheden uit zijn roemrijk leven slecht zijn ingelicht, is welhaast onbegrijpelijk te noemen. Is wellicht de reden mede te zoeken in het feit, dat M., in tegenstelling met den Prins, zijn roemrijkste jaren nog een kwarteeuw heeft overleefd? Of dat Carel Roorda hem in de schaduw heeft gesteld, de roerige Roorda, wiens daden veel sterker spreken tot het gemoed van den „vrijen Fries?” Het is mogelijk. De voornaamste reden is o.i. echter, dat de tijd, waarin M. op de voorgrond trad, zoo uiterst verward is, zoo lastig te beschrijven, dat men zich niet aan de indruk kan onttrekken, dat de meeste latere schrijvers die tijd, en vooral de jaren 1576—1584, bij voorkeur zooveel mogelijk onaangeeroerd laten ³⁾.

Het feit, dat er over die tijd zoo weinig bekend is, dwingt ons

¹⁾ Aanteekening 24 op Martena.

²⁾ Van 1567—1576 (Andreae, XVI, p. 440; 448); zie verder over hem B(iographisch). W(oordenb.) VI, kol. 272 (Brugmans). We merken daarbij echter op, dat het ontslag van C. op eigen verzoek is geschied en dat hij zelfs promotie maakte (Hof C, fol. 203, R. A. L'den).

³⁾ Een gevolg daarvan is b.v. dat die jaren in „Rondom de Oldehove” (L'den 1938) zeer stiefmoederlijk worden behandeld; Kalma noemt in zijn „Skiednis fen Fryslan” M. slechts éénmaal en dan juist op een niet zeer „geslaagd moment”. Het spreekt boekdeelen, dat het B.W., waarin de Friezen, en wat hun aantal betreft en wat de hun ingeruimde plaats aangaat, bovenmate zijn vertegenwoordigd, waarin aan ettelijke predikanten vier of meer kolommen worden gewijd, over M. nauwelijks een derde van een kolom bevat, ook nog door een niet-Fries geschreven; teekenend ook, zoo niet nog sterker, is, dat Carel Roorda daarin slechts éénmaal wordt genoemd, en dan nog terloops, nl. bij de bespreking van zijn broer Bernard (VIII, kol. 1272), die . . . geen broer van hem was. Het meeste, dat we over Roorda uit de jaren vóór 1587 weten, danken we aan Wumkes (Bodders, p. 159 vlg.). Het betrokken artikel is wel vlot geschreven, maar o.i. niet voldoende gefundeerd, zoodat wij niet de helft ervan zouden willen onderschrijven. Ook is het minder duidelijk hoe „virum pacis artibus excultum” (Winssem., Hist., p. 306) vertaald kan worden door „in útbliker yn it Gentske passifikaeskjewirk en in wolbispraekt man” (p. 164).

tot een ongewone wijze van behandeling. Als regel geven we aan het begin der resp. hoofdstukken een korte schets van het betrokken tijdperk, soms weven we deze echter met het verhaal over M. samen. Bij de behandeling der gebeurtenissen omstreeks 1579 kunnen we onmogelijk kort zijn, daar we voor die tijd pionierswerk moeten verrichten. Men houde het ons te goede, dat we daarbij niet altijd even uitvoerig zijn in het vermelden der bronnen, daar het artikel anders licht de omvang van een proefschrift zou krijgen. Dezelfde reden dwingt ons, kwesties aangaande de contributie aan de centrale regeering zeer summier te behandelen. Ten slotte is de papierschaarschte wel zoo bekend, dat de lezer ons gaarne het veelvuldig gebruik van kleine drukletters zal vergeven.

II. HET GESLACHT MARTENA IN HET BEGIN DER 16E EEUW.

Het adellijk geslacht M., waarvan de oudstbekende leden omstreeks 1400 voorkomen, en dat van moederszijde van de Jelckema's van Akkrum afstamt, was kort na 1500 één der aanzienlijkste Friesche geslachten. In de tijd van de beruchte partijtwisten koos het de zijde der Schieringers en mét dezen steunde het de Saksers en Karel V.

De grootvader van onzen Doecke, Doecke Sytzesz., hoveling te Cornjum en grietman van Baarderadeel, huwde in 1486 Sjouck Keympesdr. van Unia. Van hun vier zonen trad verreweg het meest op de voorgrond Dr. Keympe, overleden in 1538, raadsheer in het Hof van Friesland ¹⁾. Dit college vormde niet alleen de hoogste rechtbank, maar had tevens groote invloed op het bestuur; het diende den stadhouder in alle zaken van advies en verving hem in geval van afwezigheid. Keympe's dochter Sjouck, een nicht van onzen Doecke, huwde den aanzienlijken Schelte Sickesz. van Liauckema, van Sexbierum.

De tweede zoon van Doecke en Sjouck heette Aede, was burgemeester van Leeuwarden, en overleed in 1540. Hij huwde de grootmoeder van onzen Doecke van moederszijde, toen weduwe. Ten slotte volgde op Doecke's vader Tjebbe in leeftijd nog Epe, gestorven in 1542.

Tot het bezit van het geslacht M. behoorde de state Terhorne te Beetgum, later in het bezit van de familie Thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, en die te Cornjum. Ook de M.'s hadden

¹⁾ Zie over hem Theissen, passim; B.W., X, kol. 587 (Wumkes).

de gewoonte der meeste edelen gevolgd en in de tijd der twisten huizen in de steden gekocht of laten bouwen; daardoor bezaten ze een huis te Franeker, dat door huwelijk aan het geslacht Vervou kwam en nu het raadhuis is van Franekeradeel ¹⁾, en een huis te Leeuwarden, dat onze Doecke in 1552 heeft laten vernieuwen ²⁾ en waarvan de pracht door Carolus wordt geroemd³⁾. Dit stond op de plaats van de tegenwoordige „Leeuwarder bioscoop” ⁴⁾. Behalve van dit huis kon Doecke zich ook eigenaar noemen van Martenastate te Cornjum ⁵⁾. Hij was op beide plaatsen hoveling, maar moet, hoewel hij vrijwel steeds te Leeuwarden woonde, als een edelman van het platteland worden beschouwd: in de steden bezaten de edelen slechts weinig invloed en die verminderde ook nog gaandeweg ⁶⁾.

III. JEUGD EN HUWELIJKEN.

Doecke, die tot de vijfde generatie behoort ⁷⁾, werd in 1530 geboren uit het huwelijk van Tjebbe ⁸⁾ en Bauck Abbesdr. van Heringa (of Camstra). Zijn vader was in 1521 te Leuven tot licentiaat in de rechten gepromoveerd ⁹⁾ en overleed nog in het jaar, waarin Doecke geboren werd. Zijn weduwe hertrouwde met Syds Tjallingsz. van Botnia, hoveling te Nijland, met wien zij te Roordahuizum zou hebben gewoond. Zij testeerde op 22 Februari en stierf de 8ste Maart 1547; haar echtgenoot volgde haar op 4 Januari van het volgende jaar in het graf ¹⁰⁾.

Hun zoon Syds, sinds 20 Mei 1578 grietman van Wijmbritseradeel ¹¹⁾, die trouwens eerder moet zijn geboren, dan Wassenbergh aanneemt ¹²⁾, was dus een halfbroer van onzen Doecke. Halfzusters van hem waren His, de kranige vrouw van den bekenden vrijheidsheld Seerp Gale-Juwsz. van Galama, van

¹⁾ Uitvoerig beschreven door de Crane.

²⁾ te Water III, p. 93.

³⁾ p. 76.

⁴⁾ A. L. Heerma van Voss, Aedje Lambertsz. en de zijnen, Vrije Fries XXXIII, p. 126.

⁵⁾ De mededeeling van te Water (IV, p. 442), dat hij door zijn eerste huwelijk ook eigenaar werd van Hottingastate te Nijland, komt ons zeer ongehoofwaardig voor; zeker is dat Syds van Botnia, die later bezat.

⁶⁾ Theissen, p. 269—270.

⁷⁾ Stbk.

⁸⁾ Zie voor de zestien kwartieren van Tjebbe Stbk. I, p. 269.

⁹⁾ Van der Aa, VIII, p. 91.

¹⁰⁾ Stbk. I, p. 44.

¹¹⁾ Chbk. III, p. 1198; vgl. te Water.

¹²⁾ Nl. in 1553 (Wassenbergh LVII).

Mantgum ¹⁾ en Jel, eerst de vrouw van den bekenden bondgenoot Sjoert (Lieuwes.?) van Beyem, op 1 Juni 1568 door Alva onthoofd, later van Pier Siptsz. van Goslinga, HartmanHaringhsz van Harinxma thoe Heeg en Schelte van Roorda ²⁾).

Van Doecke's jeugd is totaal niets bekend. Hij zal eerst onder voogdij hebben gestaan van één zijner ooms, na hun dood wellicht van zijn stiefvader; mogelijk is na diens overlijden Rienck Riencksz. van Burmania, sinds 1555 grietman van Leeuwarderadeel, over wiens zonen Doecke na Rienck's overlijden zelf voogd werd ³⁾, Botnia als zoodanig opgevolgd. Ofschoon M. geen graad bezat ⁴⁾, zal hij wel volgens de gewoonte der aanzienlijke jongelui een buitenlandsche hoogeschool hebben bezocht. Carolus vermeldt althans, dat M. niet alleen een verdienstelijk jager was, maar ook uitmuntte in de beoefening der letteren ⁵⁾; daarvan getuigt ook het Latijnsche gedicht, dat hierna ter sprake komt.

Daar zijn zoon Jan al deelnam aan de opstand van 1572, moet M. op jeugdige leeftijd zijn gehuwd ⁶⁾; zijn eerste vrouw heette Swob van Botnia, volgens de schrijvers een dochter van Tjalling, van Nijland. Als die mededeeling waarheid bevat, is Doecke door zijn huwelijk een zwager geworden van zijn (reeds overleden) stiefvader, van Watze Johansz. van Roorda en van Jarich van Botnia, den bekenden olderman van Franeker, later drost van Coevorden. We gelooven echter, dat de schrijvers zich, op het voetspoor van het Stbk., vergissen, maar de fout te verbeteren, is een verre van gemakkelijke taak. Ter verduidelijking een korte genealogische tabel van het geslacht Botnia, gen. 5, welke voorkomt op de volgende pag.

Het onwaarschijnlijke — hoewel geenszins onmogelijke — van een huwelijk tusschen M. en een zuster van zijn stiefvader daargelaten, hebben we een goede reden te twijfelen aan de juistheid van het Stbk. Juw van Botnia, sinds omstreeks 1 Maart 1578 olderman van Franeker ⁷⁾, sinds 1582 afgevaardigde ter Staten-Gen. ⁸⁾ en

¹⁾ Zie over hem Wageningen, De state Hoxwier te Mantgum, Fr. Volksalmanak 1890, p. 45—84; 1892, p. 243—261.

²⁾ Het laatste huwelijk wordt door Andreae ten onrechte betwijfeld, zie 17 Sept. '79 Quaetclap XII (Hofarchief, R. A. L'den).

³⁾ Van Sminia, p. 25; Eekhoff XIII, p. 83.

⁴⁾ Japikse noemt hem éénmaal doctor M (III, p. 89), maar zal dat abusievelijk hebben gelezen i.p.v. Docke of Doecke.

⁵⁾ p. 76—77; vgl. te Water III, p. 114 noot.

⁶⁾ Wellicht in 1552? Vgl. boven p. 108 noot 2.

⁷⁾ Vgl. Hof C, fol. 263 vo; hierna p. 23 noot 6.

⁸⁾ Japikse III—IV, Register.

sinds April 1585 monstercommissaris ¹⁾, overleden in 1614, wordt door alle schrijvers gehouden voor een zoon van één der drie zonen van Juw, den grietman van Ferweradeel, en zou dus zelf tot gen. 7 moeten behooren. Daarmee komt goed overeen, dat hij in Juni 1567 voor het eerst, en wel als meerderjarige, voorkomt ²⁾ en dat zijn vrouw Foockel Doeckesdr. van Walta in 1544 of 1543 is ge-

	Juw, grietman van Ferwer- deradeel), Raad, leefde 1529 Foockel v. Hottinga.		Tjalling, neef van Juw, hoveling te Nijland en te Franeker, Raad, later olderman van Sneek en grietman van Wijmbritseradeel en mogelijk tegelijk van Hennaarderadeel, nog later van Franekera- deel, overl. in 1553 × (tweede huw.) Frouck Jorritsdr. (of Jarichsdr.) v. Hottin- ga, geb. in 1496, leeft 1554, overl. in of vóór 1559.
Douwe, volgens het Stbk. overl. in 1539. maar leeft 1544 ³⁾ overl. vóór of in 1548 ⁴⁾ × Rixt Joostesdr. v. Ockin- ga, die hertrouw- de ⁵⁾ met Juw Ja- richsz. v. Dekema.	Féycke (Frederick) overl. in 1573, × Maxmiliana Absaloms, uit Brabant	Juw (Julius) huwde 1540 Mary Het- tesdr. v. De- kema, en woonde te Weidum, verm. op Dekema- state. Hij werd in 1567 griet- man van Baar- deradeel en was dit in 1575 nog ⁶⁾ . Hij zal be- gin '78 zijn afgezet (of overl.). Zijn weduwe wordt vermeld op 14 Maart 1583 ⁷⁾	o.a. Syds stiefvader van D. Mar- tena.

boren ⁸⁾. Maar nu de moeilijkheid; op 24 October 1580 noemt de stadhouder Juw een schoonbroer van M. ⁹⁾ en de grond van die verwantschap moet beslist worden gezocht in het eerste huwelijk van M. Dus van tweeën één: óf Juw moet een kleinzoon zijn van Tjalling (en niet van Juw), óf, wat ons waarschijnlijker voorkomt, Swob moet een dochter zijn van Douwe of Feycke ¹⁰⁾.

Na de dood van zijn eerste vrouw huwde M. in 1565 Trijn Jantjesdr. van Unema, van Blija. Hierdoor werd hij een zwager van Haringh Taekesz. van Glins, van Schingen, die de weduwe van den bovengenoemden Rienck van Burmania had gehuwd, van Tjaerdt Wilcoosz. van Holdinga, van Anjum, van

¹⁾ G 27 c, fol. 60, Statenarchief, R. A. L'den.

²⁾ Buma, Bijlage: D, p. 24.

³⁾ I. Telling, iets over Sjaardemaleen, Vrije Fries XVI, p. 550.

⁴⁾ T.a.p. p. 554.

⁵⁾ Ze was niet diens weduwe; het Stbk. twijfelt.

⁶⁾ Andreae, Nal., p. 80.

⁷⁾ Quaetclap XIV (Hofarchief R. A., L'den).

⁸⁾ Wassenbergh XLII.

⁹⁾ Hs., fol. 63.

¹⁰⁾ Juw komt niet in aanmerking, daar hij pas in 1540 is gehuwd; aan Douwe, den oudste, moet de voorkeur worden gegeven.

Idzart Sjoertsz. van Grovestins, van Engelum, en van den Zuid-Hollandschen edelman Wouter Johansz. van Mathenes.

IV. DE KINDEREN VAN MARTENA.

Zooals vele rechtschapen mannen was ook M. in zijn huiselijk leven niet gelukkig. Hij verloor zijn eerte vrouw reeds vroeg, de helft van zijn kinderen stierf op nog zeer jeugdige leeftijd ¹⁾. Een harde slag trof hem toen in 1584 zijn eenige zoon Jan, te Cornjum wonend en gehuwd met Maria Christoffeldr. van Sternsee, kwam te sterven. Deze had reeds aan de opstand van 1572 deelgenomen, maar Carolus ²⁾ spreekt, ook wegens zijn jeugd, geringschattend over hem. Later viel hij evenwel, misschien mede door de betrekkelijke armoede der familie ³⁾ ook allerminst op. We troffen hem slechts aan als volmacht van het noordertrimdeel van Leeuwarderadeel ⁴⁾, b.v. in Augustus 1579 ⁵⁾; op 3 Mei 1583 was hij vermoedelijk bijzitter van die grietenij ⁶⁾.

Anders dan men op gezag van Te Water en het Stbk. aanneemt, moet Jan wegens zijn leeftijd beslist een zoon van de eerste vrouw van M. zijn. Hetzelfde geldt voor de oudste dochter, die door Carolus ⁷⁾ een „echte groujonge” wordt genoemd. Nu zal men dat niet licht zeggen van een meisje van nog geen zeven jaar; bovendien richtte haar moeder bij de rampzalige vlucht uit Franeker, ⁸⁾ toen deze zich een ware virago toonde, woorden tot haar, die voor een kind van die leeftijd totaal onbegrijpelijk zouden zijn geweest.

Deze dochter, Swob geheeten ⁹⁾, huwde David van Gorle, uit Antwerpen, een omstreeks 1590 niet onbekend man ¹⁰⁾. De andere Bauck, is vrij zeker heel wat jonger geweest en zal dus een kind

¹⁾ Behalve een zoon bij de eerste vrouw van onbekende naam, waren het: Tjebbe (begr. Oldehove); Tjebbe (overl. 1575, oud 3 jaar); Tiethcke, (overl. 1575).

²⁾ p. 77.

³⁾ Zie hierna p. 154, midden.

⁴⁾ Zooals men weet, was deze grietenij vroeger in drie deelen gesplitst, waarvan het middelste in 1435 bij Leeuwarden werd gevoegd.

⁵⁾ Gabbema E 5.

⁶⁾ Losse stukken, Proces tusschen steden en landen, R. A. L'den.

⁷⁾ p. 138. Mogelijk is de mededeeling juist, maar ze doet des te onprettiger aan, omdat de schrijver haast geen woorden kan vinden om de liefalligheid der oudste dochter van den zoo walgelijk door hem bewierookten Robles te beschrijven.

⁸⁾ Carolus p. 157, Vgl. p. 11 noot 6.

⁹⁾ We nemen aan, dat er niet een oudere, onbekende dochter, is geweest, die dan na 1572 moet zijn overleden.

¹⁰⁾ Japikse V—IX, Register.

van de tweede vrouw van M. zijn geweest; ze huwde althans pas in 1598 Evert Bartholdsz. Entens van Mentheda, en na diens dood schonk ze, in 1605, haar hand aan Juw Haringhsz. van Harinxma thoe Heeg, die in 1575 was geboren. Dat zal ongeveer ook haar geboortejaar zijn geweest.

V. POLITIEKE CARRIERE TOT 1572.

In 1515 had slechts een deel der Friezen Karel V als heer erkend. Pas in December 1524 sloot de zgn. nationaal-Friesche Statenpartij, eerst geleid door Jancko Douwema van Langweer, later door Syds Tjaerda van Rinsumageest, na negen jaren van uitputtende strijd met dien vorst een verdrag, dat geen van beide partijen bevredigde en dat op een zeer onzuivere basis berustte. Van beide zijden begon men er dadelijk aan te wrikken; beide partijen trachtten de bepalingen ervan in haar voordeel uit te leggen. Strijd tusschen den machtigen keizer, die naar absolutisme en centralisatie streefde en de vrijheidslievendee Friezen, die lang niet tevreden waren met de gegeven waarborg van de eigendom en eenige andere voorrechten, was absoluut onvermijdelijk. De Friezen hadden altijd te zeer op zichzelf gestaan ¹⁾, dan dat ze zich niet fel tegen de pogingen tot centralisatie zouden verzetten. Dan hinderde het hun geducht, dat de ambtenaren van den heer telkens weer, al of niet bewust, de verdragsbepalingen schonden, het terrein van de Friesche vrijheid betraden.

Om die machts- of rechtsoverschrijding te voorkomen, lieten de Staten Dr. Keymppe Martena het zgn. Landboek opstellen; om daartegen te waken stelden ze het college der Gedep. totten Dol. in, dat in 1532 voor het eerst in embryonale vorm voorkomt en eerst alleen tijdens de landdag vergaderde ²⁾; omstreeks 1560 kwamen die Gedep. echter zeer naar voren en toen vergaderden ze reeds vrijwel permanent. In die tijd had de godsdienstkwestie de tegenstellingen op de spits gedreven; toen joeg de regeering door het zenden van kettermeesters met dictatoriale bevoegdheden een ieder tegen zich in het harnas ³⁾. Weldra heerschte er een ondragelijke spanning, die ook in Friesland via het zgn. Klein-Compromis der Edelen ⁴⁾ een uitlaat vond in de beeldenstorm. Weldra vluchtte ook uit Friesland ieder, die wegens zijn deelneming aan het Verbond en(of) zijn geloof de wraak van Alva had te duchten. Velen hunner strede bij Heiligerlee en Jemmingen (resp. Mei en Juli 1568). Bij de eerste plaats sneuvelde stadhouder Aremberg, waarna Megeen, zijn collega in Gelderland, hem ook in de noordelijke gewesten opvolgde, evenals na diens dood, in Januari 1572, zijn opvolger Hiërges. Hun plaatsvervanger in het uiterste Noorden was sinds

¹⁾ Theissen, p. 260; 430.

²⁾ Zie Theissen; Gosses; Slothouwer.

³⁾ Theissen; J. Reitsma, Honderd Jaren uit de Geschiedenis der Hervorming enz., L'den, 1876; Andreae XVI—XVII.

⁴⁾ Later gesloten dan het Verbond der Edelen en met een eigen programma (Andreae; Gosses).

1568 de Portugeesche kolonel Caspar de Robles (de Steenen Man) die in Mei 1574 eindelijk zelf stadhouder werd over Friesland en Groningen¹⁾. Hem werd het leven zuur gemaakt door de strooptochten der Watergeuzen, en der „Woudgeuzen”²⁾, die onder de gebroeders Hartman en Watze Hoeckesz. Gauma, van Akkrum, vooral de omstreken van hun geboorteplaats met een grenzeloze vermetelheid onveilig maakten³⁾.

Met het oog op zijn afkomst en huwelijk kan het geen verwondering baren, dat we den jongen Doecke, die dadelijk bij zijn meerderjarigheid lid der Staten zal zijn geworden, reeds vroeg een belangrijke rol zien spelen, en zulks des te minder, daar hij meer dan gewone talenten toonde te bezitten. Reeds op 8 April 1554 treffen we hem aan onder de Gedep. totten Dol⁴⁾. Op 15 Maart 1564 werd hij in de plaats van Rienck van Burmania tot vast lid van het college gekozen⁵⁾ en voortaan zien we hem met zijn zwager Glins, Ruurd Roorda, van Hennaard, Baerte Haycoosz. (Haythiesz.) van Idsaerda, van Ter Idzard, Hessel Hothjesz. van Aysma, van Beetgum e.a. collega's zich verzetten tegen de maatregelen van Margaretha van Parma, Alva, Aremberg, Megen en Robles. Zoo wisten ze lang te beletten, dat de in 1564 benoemde bisschop van Leeuwarden zijn zetel kon innemen; pas de geduchte Alva wist dit — er was toen een ander tot de post benoemd — in 1570 door te zetten.

Het is merkwaardig, dat van al die mannen, die uit hoofde van hun ambt de voormannen moesten zijn in de strijd tegen de regering, en het inderdaad ook wáren, niemand, behalve Aysma⁶⁾ misschien, aan het Verbond der Edelen heeft deelgenomen. Ondanks Schotanus⁷⁾ neemt Te Water aan, dat M. er wél toe

¹⁾ Buma, p. 95 vlg.

²⁾ Het woord is van ons, naar analogie van Boschgeuzen.

³⁾ Carolus, p. 20; passim; Andreae XVI, p. 410; XVII, p. 58.

⁴⁾ Chbk. III, p. 329; vgl. Eekhoff XIII, p. 84.

⁵⁾ Gabbema D 19; D 43.

⁶⁾ Deze is niet (Stbk) in 1564 te Breda overleden op weg naar de vergadering der Staten-Gen. (uit die jaren is geen vergadering bekend) maar hij zal met Sj. Beyem e.a. door de Friesche Bondgenooten naar Brederode te Vianen zijn gezonden, om te vragen, of het Verbond na de overeenkomst van 23 Aug. 1566 met de Landvoogdes nog van kracht was; daar Brederode toen te Breda vertoefde, bij den Prins (P. J. van Herwerden, Lodewijk van Nassau, Assen 1939) zullen zij daarheen zijn doorgereisd en toen zal Aysma, dus in 1566, daar zijn overleden. Er is geen enkele schrijver, die hem niet verwacht met zijn naamgenoot Hessel Scheltesz., den lateren president van het Hof; Wumkes (Bodders, p. 162); begaat de grootste vergissing. Vrij gemakkelijk van hen beiden is te onderscheiden Hessel Lieuwesz., burgemeester van L'den.

⁷⁾ p. 763.

behoord heeft ¹⁾ Andreae heeft de vele vergissingen, die Te Water heeft begaan ten aanzien van de Friesche edelen, reeds verbeterd ²⁾ en erop gewezen, dat M. het Verbond niet zal hebben geteekend ³⁾. Dat is inderdaad het geval. Hij is wel op 20 November 1566 met Idsaerda en een derde eerst naar Aremberg Overijssel, daarna naar Brussel, gezonden ⁴⁾, maar dat geschiedde in opdracht van de Staten, en niet van de Bondgenooten. Dat M. niet aan het Verbond kan hebben deelgenomen, blijkt zonneklaar uit het feit, dat hij op 13 Maart 1571 nog steeds lid van het college der Gedep. totten Dol. was ⁵⁾. Nu mag Te Water, die zelf opmerkt ⁶⁾, dat Alva in Juni 1570 de onderteekenaars van het Verbond van het toen verleende pardon uitsloot, M. zijn deelgenootschap aan het Verbond laten ontveinzen ⁷⁾ deze gewrongen redeneering is onjuist en door de latere schrijvers niet begrepen. Eekhoff althans verleent M. de moed van een waanzinnige, als hij zegt ⁸⁾, dat deze, ofschoon door Alva gedagvaard, de moed had op zijn post te blijven.

Aan moed ontbrak het M. echter allerminst; toen Aremberg wederrechtelijk den secretaris van Brederode in het huis van Sjoert van Beyem had laten gevangennemen, protesteerden M. en Roorda daartegen zeer krachtig ⁹⁾; toen de stadhouder op 1 Mei 1568 een nieuwe eed eischte, weigerde M. met een tiental anderen, o.w. Hette Hettesz. van Dekema, hoveling te Leeuwarden, en de bekende advocaat Dr. Christoffel, Albertsz. van Arentsma, die af te leggen ¹⁰⁾.

M. en zijn collega's verzetten zich ook tegen de maatregelen van Alva en Robles. Dat was zeer gevaarlijk, want die lieten niet met zich spotten. Ze stoorden zich aan privilegés noch verdragsbepalingen en hieven willekeurig belasting, hoogstens na een afgedwongen toestemming. Voor de Gedep. totten Dol. was het om moedeloos te worden; terwijl de ontevredenheid tot een ongekennde hoogte steeg, waren zij niet bij machte iets aan de

¹⁾ III, p. 99 noot.

²⁾ XVII, p. 1 vlg.

³⁾ XVII, p. 61.

⁴⁾ Chbk. III, p. 686 = Chr. Reg. no. 446—447; vgl. Andreae XVI, p. 416. Het blijkt niet, of de reis naar Brussel ook is doorgegaan; wel staat vast, dat M. op 27 Jan. 1567 te L'den was (Winsem., p. 534).

⁵⁾ Chr. Reg. no. 566.

⁶⁾ I, p. 298.

⁷⁾ III, p. 103.

⁸⁾ XIII, p. 84.

⁹⁾ Chbk. III, p. 694—708; te Water III, p. 103.

¹⁰⁾ Winsem., Hist., p. 103; Bor I, p. 168; Andreae XVI, p. 459; XVII, p. 100.

toestand te veranderen. Protesten baatten evenmin als het zenden van gezanten naar Brussel, zelfs niet met voorspraak van Viglius van Aytta. Het was waarlijk geen wonder, dat ze, zooals Gosses meedeelt ¹⁾ in Juni 1570 ontslag vroegen uit hun ondankbare functie. De landdag verklaarde zich echter onbevoegd, dit te verleenen en M. c.s. waren gedwongen tot vele hatelijke maatregelen (afkoop tiende penning!) hun toestemming te geven of er zelfs hun medewerking aan te verleenen. Toen in 1572 gewapend verzet een kans scheen te bieden, grepen M., zijn zwagers Glins en Galama, e.a. als Idsaerda en J. van Botnia, die met graagte aan.

VI. DE OPSTAND VAN 1572 ²⁾.

De vlam, die op 1 April 1572 in Den Briel werd ontstoken, plantte zich via Enkhuizen ook naar Friesland voort. Op 19 Augustus gelukte het de opstandelingen, gedeeltelijk bestaande uit teruggekeerde ballingen, Sneek aan hun zijde te brengen; weldra volgden Bolsward en Franeker. Verder succes bleef uit, vooral door de twist tusschen twee pretendentes naar het stadhouderschap, nl. Joost van Schouwenburch, op 4 Juli door den Prins daartoe benoemd ³⁾ en Diederick van Bronkhorst (Batenburg), die op aandringen van enkele Friesche edelen, al of niet op de hoogte van de benoeming door Oranje ⁴⁾, en waarschijnlijk door een domheid van diens zwager, Willem van der Berg, gouverneur der IJsselsteden, uit Zutfen naar Friesland gekomen was. Het gelukte M., Glins en Idsaerda wel de twist bij te leggen en Bronkhorst te bewegen genoeg te nemen met het commando over één vendel ⁵⁾, maar intusschen had Robles de tijd gehad zijn maatregelen te treffen. Zeer terecht sneed hij de opstandelingen af van Holland en het korenrijke Bildt en toen behoefde hij door de sterke defensieve positie, die hij door het bezit der drie blokhuisen (kasteelen) te Leeuwarden, Harlingen en Stavoren innam, niet anders te doen dan af te wachten. Inderdaad stortte het sinds de slag bij Beetgum (7 November) hopelooze, door Van Schouwenburch, zeer matig geleide verzet totaal ineen door de herovering der IJsselsteden (uitmoording van Zutfen!); ieder zocht een goed heenkomen naar Emden, „de herberg der verdrukten”, of naar Holland, waar men de strijd nog volhield. Bij de vlucht uit Franeker speelde zich het tooneel af, waarvan we boven gewaagden ⁶⁾.

¹⁾ Chr. Reg. no. 503? of no. 506?.

²⁾ Zeer uitvoerig beschreven door Andreae.

³⁾ Singels no. 250a (orig.). vgl., veelal met onjuiste datum, Andreae, 1572, p. 96; XVI, p. 518; Schot, p. 766; Eekhoff XIII, p. 85.

⁴⁾ M. zal niet onder hen zijn geweest, want hij stond in verstandhouding tot den Prins.

⁵⁾ Andreae 1572, p. 132; vgl., van Vloten VIII, p. 398 vlg.

⁶⁾ Zie p. 111, noot 8.

Of M. in 1572 in het geheim reeds Hervormd was? Het is wel mogelijk, daar hij vaak met zijn vrouw naar Emden ging. Het staat vast, dat de laatste dit deed, om predikanten te hooren ¹⁾, maar M. zelf kan ook politieke (bij)bedoelingen hebben gehad. Waren die reizen de regeering al een doorn in het oog, haar argwaan nam nog toe, toen M. in het begin van 1572 uit Leeuwarden naar Cornjum verhuisde en daar in het geheim dikwijls verschillende aanzienlijken ontving. Het wil er bij ons niet in, dat de regeering daarvan totaal onkundig is geweest. Aan de andere kant is het dan onbegrijpelijk, dat Robles met het oog op de gebeurtenissen in Holland niet beter op zijn hoede was tegen M., die volgens Carolus ²⁾, bij een ieder in hoog aanzien stond. Nu werd de toestand voor den kolonel even kritiek.

Op 4 Juli verleende de Prins aan M. opdracht, Leeuwarden in te nemen en de stad daarna als gouverneur te besturen ³⁾ en M. liet er geen gras over groeien: Carolus deelt mee, dat hij al een vendel bijeen had, voordat Robles of iemand anders op zijn afval verdacht was. Had Sonoy, 's Prinsen gouverneur van het Noorderkwartier, overeenkomstig M's verzoek ⁴⁾ hem vier of vijf vendels kunnen zenden in plaats van het eene, dat nu onder Hotze Buma verscheen ⁵⁾, dan had de aanslag op Leeuwarden, waarvan alle schrijvers gewagen, misschien kans van slagen gehad. We kunnen ons echter moeilijk voorstellen, dat M. met dat handjevol volk zulks heeft geprobeerd, al was dan de stad ook zeer slecht versterkt.

Hoe het zij, te Leeuwarden bleef Robles meester. Door zijn groote bekwaamheid ⁶⁾ en aanzien wist M. echter velen te bewegen zijn voorbeeld te volgen. Op 23 Augustus belastte Bronkhorst hem en twee anderen met het toezicht op de geestelijke goederen te Sneek ⁷⁾; volgens een anderen schrijver ⁸⁾ was hij op die dag (ook) te Bolsward. Later was M onder Van Schouwenburch commandant van Franeker ⁹⁾.

¹⁾ te Water III, p. 98 noot g.

²⁾ p. 76—77.

³⁾ Singels is no. 250a (orig.); vgl. te Water III, p. 104; Eekhoff XIII, p. 85; Andreae XVI, p. 518; 1572, p. 96.

⁴⁾ S. A. Gabbema, Historie van Friesland enz., Franeker 1703, p. 534; te Water III, p. 104.

⁵⁾ te Water III, p. 272; Carolus, p. 122—123; Andreae XVI, p. 518; XVII, p. 57.

⁶⁾ „Polleret mira dexteritate”, Carolus, p. 77.

⁷⁾ te Water III, p. 105.

⁸⁾ Heymans.

⁹⁾ Andreae XVI, p. 525.

Bij de algemeene uittocht week M, uit naar Enkhuizen, uit welke stad hij op 15 November in een lang niet onverdienstelijk Latijnsch gedicht zijn vroegeren boezemvriend Julius van Dekema ¹⁾ Spaanschgezind raadsheer in het Hof, erop wees, hoe de ironie van het lot had gewild, dat hij, M. door één zijner beste vrienden was verbannen. Beide meenden zij het vaderland te dienen, maar Dekema vergiste zich: hij verdedigde slechts de rechten van den koning, niet die van het vaderland. In het slot deed M. een krachtig beroep op zijn vroegeren vriend, gematigd te blijven, opdat niet en de koning en het vaderland te gronde zouden gaan ²⁾. Woorden van een edel man! ³⁾.

VII. VIER JAREN VAN BALLINGSCHAP.

Een nieuwe stroom van ballingen had die van 1567 versterkt. De Katholieken onder hen, en zij, die bereid waren voor het uiterlijk als Katholiek te leven, keerden terug na het zgn. algemeen pardon, dat in Juni 1574 door Requesens te Antwerpen werd afgekondigd ⁴⁾. Tot de eerste groep behoorde o.a. Erasmus Janckesz. van Douma van Langweer, tot de tweede vrij zeker Sippe (Scipio) Pybesz. van Meckema, van Kollum.

Doecke M. werd met ruim een tiental andere Friezen van het pardon uitgesloten ⁵⁾. De reden daarvan was niet, dat hij aan de opstand had deelgenomen, want dan had ook Idsaerda uitgesloten moeten worden; ook niet, dat hij, zooals Viglius' verwant Tzomme Rollema, oud-ouderman van Sneek en oud-baljuw van Middelburg, zich aan kerk- of kloostergoederen had vergrepen, of dat hij zich onbetamelijk had gedragen tegenover de geestelijkheid: de abt van Lidlum, die zich bepaald een pechvogel mocht noemen, kon meepraten van M's ridderlijkheid ⁶⁾! De reden van de uitsluiting moet worden gezocht in het feit, dat M. nog een leidend aandeel nam in de strijd tegen Spanje.

Op 16 Juli 1573 had de Prins hem aangesteld tot admiraal over de een week later opgerichte „Admiraliteit van Vrieslant”,

¹⁾ Zie p. 110 tabel (op Douwe).

²⁾ Carolus, Voorrede, p. 9—12.

³⁾ Door het tamelijk lastig Latijn meent van Borssum Waalkes (p. 54 noot 4), dat M. den raadsheer bespot; dat was echter geheel in strijd met zijn karakter.

⁴⁾ Chbk. III, p. 830; 833; Winsem, Hist., p. 204; te Water III, p. 107—108.

⁵⁾ Het behoeft in dit verband dan ook geen betoog, dat te Water (IV, p. 441) moeilijk juist kan zijn, als hij spreekt van een oorspronkelijke brief van M., die op 23 Aug. '73 te L'den zou zijn gedagteekend.

⁶⁾ Andreae XVI, p. 524.

die in naam te Dokkum, maar in werkelijkheid vrij zeker te Hoorn haar zetel kreeg ¹⁾). De 23ste legde M. de eed af in handen van den Leeuwarder advocaat Joannus Basius (Jan Baes), den bekenden raadsman van den Prins ²⁾).

In de genoemde functie maakte M. het met zijn vice-admiraal, zijn oomzegger Wybe ³⁾ Idzartsz. van Grovestins, van 1565—1572 en 1578—1600 grietman van Menaldumadeel ⁴⁾ Robles en de zijnen verbazend lastig. Speciale wapenfeiten vallen er niet te noemen; we vermelden slechts, dat toen Cornelis Dircksz. van Monnikendam in October 1573 Bossu op de Zuiderzee versloeg, M. en Robles, in het Vlie liggend, elkaar beletten zich in de strijd te mengen ⁵⁾).

Hoe somber de toekomst ook leek, hoe zwaar M. ook werd getroffen door het verlies van twee zijner kinderen, zijn portret ⁶⁾ uit die tijd getuigt, dat zijn geestkracht niet verminderd was, en hij bleef het oog gericht houden op de bevrijding van zijn vaderland. We vermoeden, dat hij de schakel heeft gevormd tusschen den Prins en de voornaamste Friesche ballingen te Emden, van wie we naast de ons reeds bekende Idsaerda en Galama vooral Carel Popckesz. Roorda, een nog jongen man ⁷⁾, vermoedelijk uit Grouw afkomstig, Hessel Scheltesz. van Aysma, van Beetgum, vroeger syndicus van Groningen ⁸⁾ en Epe Epesz. van Douma, van Hallum, of wel Epe Sr. ⁹⁾ moeten noemen. Doecke M. zal niet onkundig zijn geweest van hun op 2 Augustus 1575 genomen besluit — en mogelijk had hij het uitgelokt — om Roorda naar den Prins af te vaardigen ¹⁰⁾. Deze stond op 22 November te Rotterdam den Frieschen afgezant een onderhoud toe en gaf daarop Sonoy en den beruchten Groninger Watergeus Barthold Entens van Mentgheda opdracht, troepen

¹⁾ Zie hierna, p. 19 midden.

²⁾ Singels no. 250b (orig.); vgl. Andreae XVI, p. 530.

³⁾ We geven met Andreae (XVII, p. 58) de voorkeur aan Wybe boven zijn broer Oene (Schot., p. 773) omdat de laatste, hoewel later jarenlang hopman, nooit werd uitgekozen voor operaties ter zee.

⁴⁾ Carolus, p. 100; Hof C, fol 136 vo; Chr. Reg. 1578 no. 375; vgl. van Sminia en Andreae, Nal.

⁵⁾ Schot. p. 773; 790; te Water III, p. 115.

⁶⁾ Wassenbergh LVI; vgl. te Water III, p. 115.

⁷⁾ We schatten hem jonger dan Wumkes (Bodders).

⁸⁾ Vgl. ook p. 113, noot 6.

⁹⁾ Deze Epe (gen. 4) behoeft niet zoo hopeloos met zijn oomzegger Epe Goffesz., van Huizum (gen. 5) te worden verward, als van Borssum Waalkes (p. 1 vlg.: Wumkes, Bodders, p. 164 noemt hem Donia!) dit doet. De neef trad niet noemenswaard op de voorgrond en zeker niet vóór 1582.

¹⁰⁾ Zie voor de bronnen p. 19 noot 2.

te verzamelen op Terschelling. Daar Sonoy op het laatste oogenblik met een andere taak werd belast, kwam de doldrieste ¹⁾ Entens alleen voor het werk te staan. Op 18 Mei 1576 wist hij zich te nestelen in Oostmahorn en er een maand lang stand te houden tegen alle aanvallen van Robles. Toen moest hij, door honger gedwongen, tegen belofte van vrije aftocht de schans overgeven ²⁾).

We vermoeden, dat M. niet aan deze tocht heeft deelgenomen; niet alleen vermeldt geen enkele schrijver dat, maar hij kon, althans in 1580 ³⁾, ook niet met Entens opschieten. Wel zullen hij en Roorda de tocht mee hebben voorbereid.

Groen vermeldt ⁴⁾, dat Roorda in 1576 adjunct was van M. te Hoorn. Zou in die richting de verklaring moeten worden gezocht van het feit, dat de roerige Roorda bijna drie jaar vrijwel „onder water blijft?” We treffen hem immers tot Augustus 1578 slechts tweemaal aan, nl. op 23 Februari—29 Maart 1577, als hij gezant der Staten van Friesland te Brussel is ⁵⁾ en omstreeks 1 Maart 1578 te Franeker ⁶⁾. De meest plausibele verklaring voor zulk een langdurige afwezigheid van een leidende figuur lijkt ons, dat Roorda na de terugkeer der ballingen, in December 1576, nog een tijdlang met de leiding der Friesche „vlootzaken” te Hoorn is belast en tegelijk een soort gezant bij de Staten van Holland was. De Admiraliteit moet spoedig zijn opgeheven; in elk geval was de omstreeks 1590 te Dokkum opgerichte een geheel nieuwe.

VIII. TERUGGEKEERD IN HET VADERLAND.

Het is overbekend, dat de Spaansche soldaten na de dood van Requesens aan het muiten sloegen en ten slotte Antwerpen beestachtig plunderden. Het gevolg daarvan was, dat op 8 November 1576 de Pacificatie van Gent werd gesloten, die vooral beoogde, de vreemde soldaten uit het land te verdrijven. Bij de Eerste Unie van Brussel, op 9 Januari 1577, werd de Pacificatie bevestigd, evenwel op het artikel over de godsdienst na. Dit had tengevolge, dat Holland en Zeeland zich met den Prins afzijdig hielden van de zgn. Generale Unie, die haar neerslag vond in de vergadering der Staten-Gen. De laatste sloten op 17 Februari met den nieuwen landvoogd Don Juan van Oostenrijk het Eeuwig Edict, waarbij o.a.

¹⁾ Dank zij Rengers (en Eppens) is hij de afgod van alle Groninger schrijvers; hij kwam als aanvoerder echter zelfs niet in zijn zoo zeldzame nuchtere oogenblikken boven het middelmatige uit.

²⁾ Winsem., p. 594; Hist., p. 231; Bor I, p. 564.

³⁾ Zie p. 144, noot 7.

⁴⁾ Volgens Wagenaar, p. 183.

⁵⁾ Japiksse I, p. 547; Chbk. III, p. 1117.

⁶⁾ Zie p. 127, noot 6.

werd besloten tot uitwisseling van alle gevangenen. Dit verdrag werd op 4 Mei bevestigd en toen erkenden de Staten-Gen. Don Juan meteen als landvoogd. Zijn macht werd daardoor echter niet ver-groot; mee tengevolg van de waarschuwingen van den Prins werd hij niet vertrouwd, en hij speelde deze in de kaart, toen hij zich door de „folie van Namen”, op 24 Juli 1577, wat armslag trachtte te verschaffen. Kort daarop stond de Prins op het toppunt van zijn macht.

Midden Januari 1577 begon te Leeuwarden een landdag, die met onderbrekingen duurde tot begin Juni. Door de reeds dertig jaar oude, nu met vernieuwde hevigheid ontbrande twist tusschen landen en steden¹⁾ moesten de volmachten telkens weer rugge-spraak houden. De jonge George van Lalaing, weldra graaf van Rennenberg, die door de Staten-Gen. als een soort commissaris — we noemen hem dadelijk stadhouder — was gezonden²⁾, had een verre van gemakkelijke taak. Niet alleen kostte het verbazend veel moeite, de soldaten in zooverre tevreden te stellen, dat ze vertrekken wilden, maar ook stelde de vraag over de aansluiting bij de Generale Unie de Staten voor lastige problemen.

De volmachten der goën vaardigden op 6 Maart Marten Carelsz. van der Nitzen, van Minnertsga, Schelte Sydsesz. van Tjaarda, van Rinsumageest, en Feycke Tetmansz., sinds 15 April 1578 grietman van Utingeradeel, naar Brussel af³⁾, die hen tegen het einde der maand met de andere gewesten (op Holland en Zeeland na) unieerden⁴⁾; in de maand daarop teekende Ch. van Arentsma namens de steden⁵⁾.

Zoodra het bekend werd, dat de muitzieke soldaten te Groningen op 23 November 1576 Robles en zijn hoplui gevangen hadden genomen en hun makkers in Friesland kort daarop hun voorbeeld hadden gevolgd, zond de Prins op 11 December uit Middelburg M. met den bekenden Ommelander edelman Popcke Ufkens, later luitenant van de Hoofmannenkamer te Groningen, naar de Staten van Friesland en Groningen. Hun instructie zal mondeling zijn geweest⁶⁾; volgens Dr. W. J. Formsa beoogde de Prins een nadere vereeniging der uiterst-noordelijke gewesten⁷⁾ Daarvan kwam vooreerst niets.

¹⁾ Zie voor een duidelijk — hoewel niet erg nauwkeurig — overzicht hiervan Slothouwer; voor de eerste jaren Theissen.

²⁾ Japikse I, p. 141.

³⁾ Chbk. III, p. 1106; vgl. Winsem., p. 608.

⁴⁾ Chbk. III, p. 1115 vlg.

⁵⁾ Chbk. III, p. 1114 = Resol. 1560, fol. 110 = Singels no. 256; vgl. Japikse: I, p. 151. Zie ook Japikse, p. 156; Chbk. 1119 = Chr. Reg. 1 April 1577 no. 47.

⁶⁾ Zie Chr. Reg. no. 28.

⁷⁾ Welwillende mededeeling van den hooggeleerden heer Prof. Dr. P. J. Van Winter te Groningen.

Op den 20sten Januari 1577 vinden we M. voor het eerst in het vaderland terug ¹⁾ en dadelijk trad hij met eenige andere vroegere ballingen op de voorgrond. Vermoedelijk is hij nog in Januari — en anders op 13 Maart — met Gerardus Jacobi, den bekenden laatsten abt van Klaarkamp, tot Gedep. voor Oostergo gekozen. Die van Westergo zijn onzeker ²⁾ in Zevenwolden werden Erasmus van Douma en Idsaerda met het ambt belast.

Na eindeloos geharrewar over de vraag, welk aandeel elk van beiden zou dragen van het aan de soldaten te betalen bedrag, besloten de volmachten van goën en steden een gelijke som op te brengen door een gedwongen leening; onder de steden leverde Leeuwarden verreweg het leeuwendeel. Op 2—6 Maart stelden de volmachten der goën een commissie in van zes personen, waarin naast M. ook Tetmansz., Lieuwe Lieuwes. van Beyem, van Arum, en Sicke Sicksz. van Dekema, uit Sneek, later te Jellum zitting hadden. Zij moesten in overleg met den president Achelen en Julius van Dekema het aandeel van elke grietenij vaststellen ³⁾. Het probleem, hoe men de crediteuren volgens de afspraak vóór het einde van het jaar hun geld zou teruggeven, heeft de financiële politiek van het geheele jaar 1577, en ook nog die van het volgende, beheerscht. Het gelukte de commissie, hoewel ze een half jaar naarstig naar een oplossing zocht, niet met de beide Gecommitteerden der steden tot een vergelijk te komen. Dat gelukte M. c.s. ook nog niet in December, hoewel bepaald was, dat ze Leeuwarden niet mochten verlaten, voordat de zaak in orde was. Na al het mogelijke en onmogelijke te hebben geprobeerd, gaf de commissie de zaak in handen van het Hof ⁴⁾, dat op bevel van den stadhouder tegen midden Januari 1578 de Staten bijeenriep ⁵⁾. Toen men ook op die landdag niet opschoot, hakte de Leeuwarder burgerij, het wachten op het geld moe, de knoop door, door de volmachten gevangen te nemen, tot een voordeelige regeling te dwingen en hen door het houden van gijzelaars tot naleving daarvan te noodzaken ⁶⁾.

¹⁾ Chr. Reg. no 34; vgl. Schot., p. 800.

²⁾ In aanmerking komen Hero van Ockinga, L. van Beyem, Sicke van Dekema en Goslick van Herema.

³⁾ Chbk. III, p. 1103; vgl. Burmania-Eysinga no. 124, arch. Fr. Genootschap.

⁴⁾ Chbk. III, p. 1170; Resol. 1560, fol. 173—175.

⁵⁾ Chbk. III, p. 1179.

⁶⁾ Chbk. III, p. 1182; arch. Stavoren no. 36 (R. A. L'den); vgl. Trosee, p. XVII.

Intusschen was men de zeer gehate Waalsche soldaten kwijtgeraakt; op 2 Juli waren de laatste uit Stavoren vertrokken ¹⁾. Er bleven toen nog twee Duitsche vendels in het land. Arent van Ghemen (Genum), grietman van Weststellingwerf, lag met het eene in de schansen van het zuidwesten en in Makkum, Rienck Pietersz. van Dekema, grietman van Kollumerland, hield met de helft van het andere de schans te Oostmahorn bezet. Zijn luitenant Wybe Wybesz. van Goutum, ook wel Roorda genoemd ²⁾, de grietman van Idaarderadeel, lag met de andere helft van Dekema's vendel in de Lemmer. De aanwezigheid van die soldaten vormde plotseling een groot gevaar.

IX. MARTEMA TEGENOVER DE DEKEMA'S.

Voor zoover we weten, was Robles de eenige, die niet krachtens het Eeuwig Edict in vrijheid werd gesteld. De reden daarvan was, dat de Staten-Gen. gunstig beschikten op een verzoek der Staten van Friesland en Groningen, dat hun vroegere stadhouder eerst rekenschap zou moeten afleggen van het geld, dat hij zonder hun toestemming had geheven. Ook na de overeenkomst met Don Juan bleef hij gevangen, en wel in de buurt van Mechelen; dit vormde zelfs een der geschilpunten tusschen landvoogd en Staten-Gen.

Robles misbruikte de betrekkelijk groote vrijheid, die hij genoot, door met Don Juan, Jan Fonck, den proost van St. Marie te Utrecht, e.a. leden van de Raad van State samen te spannen, om zijn verloren gezag in het Noorden te herwinnen ³⁾. Daarbij kon hij rekenen op de krachtige steun van een groot aantal aanhangers in Friesland, die hem in tegenstelling met de Groningers vurig als stadhouder terugwenschten.

Onder die zgn. Roblisten moeten behalve de bisschop Cunerus Petri in de eerste plaats de raadsheeren worden genoemd, en wel speciaal Julius van Dekema, de Italiaan Antonie del Vaille (Delvaille) en de Groninger Dr. George (Jurjen) Westendorp. Verder noemen we naast de beide reeds vermelde grietmannen-hoplui nog Petrus van Boeymer, van 1567—1578 olderman van Franeker, Hette van Dekema, een oom van Rienck, Lolle Watzesz. van Ockinga, grietman van Menaldumadeel en een schoonzoon van del Vaille, en ten slotte de onsympathieke Pilgrom ten Indijck, die als grietman van Ferwerderadeel de ingezetenen het vel over de ooren haalde ⁴⁾. Eenige van hen, b.v. Ockinga, kregen als erfgenaam van

¹⁾ Schot., p. 802; vgl. Heymans.

²⁾ Het Stbk. rekent hem echter ten onrechte tot dit geslacht; hij is een Hettema.

³⁾ Japikse I, passim; van Vloten IX, p. 129 vlg.; Chbk. III, p. 1115 vlg.

⁴⁾ Zie over hem J. Nanninga Uitterdijk, iets over het geslacht ten Indijck, Bijdragen tot de geschiedenis van Overijssel, 2de deel, Zwolle, 1875, p. 151 vlg.; Andraee, Nal., p. 20.

Viglius (overleden 8 Mei 1577) zakenverlof voor een reis naar Brussel en zoo tevens de gelegenheid, Robles te bezoeken. Zij keerden spoedig terug, maar del Vaille, die van midden Juli tot 8 Maart 1578 bij zijn zuster te Mechelen logeerde, zorgde voor een nauw contact tusschen Robles en zijn aanhangers. Een drukke briefwisseling ¹⁾, vooral met zijn dienaar Caspar (Jaspar) van Tongeren, met Ockinga en zijn collega en zwager Carel Everartz. Nicolai hield del Vaille en zoo tevens Don Juan op de hoogte van de gebeurtenissen in Friesland.

Tegenover de Roblisten stonden de aanhangers van de Staten-Gen. of(en) Oranje, Deze zgn. Statenpartij bestond uit den aard der zaak — in Brussel zelf volgde men een nog verre van vaste gedragslijn — uit zeer heterogene elementen. We zagen reeds, dat de vroegere ballingen dadelijk veel invloed kregen, maar een rechterzijde, vnl. bestaande uit de geestelijkheid en geleid door de Gedep. Gerardus Jacobi en Erasmus van Douma, vormde als het ware een „centrum” tusschen Roblisten en Statenpartij.

Onder de ballingen traden vooral zij op de voorgrond, die we in 1575 te Emden aantreffen. Verder vallen als leiders te noemen Rienck Wytzesz. van Cammingha (Cammingha Sr.) van Camminghabuur, die niet was uitgeweken, Goslick Hiddema, vermoedelijk uit Wier afkomstig en Goslick Johansz. van Herema, van 1558—1572 en van October 1577—November 1580 grietman van Wonseradeel.

Toen Robles door de trouwelooze daad van Don Juan zijn vrijheid herkreeg ²⁾, voelden M. c.s. zich niet op hun gemak. Hun positie was trouwens verre van aangenaam: de raadsheeren, die tijdens de afwezigheid van den stadhouder ³⁾ het hoogste gezag bekleedden, stonden als één man achter Robles; diens aanhangers hielden de schansen bezet. Het was een veeg teeken, dat van der Nitzen uit Brussel de Gedep. waarschuwde tegen de plannen van Don Juan en Robles en het pleit niet voor de harmonie in het college, dat hij M. ook afzonderlijk schreef ⁴⁾.

Toen omstreeks 10 Augustus F. Mayart, de vroegere provoost

¹⁾ Aug. 1577—Febr. '78, Gabbema.

²⁾ Bor I, p. 869.

³⁾ Rennenberg was omstr. 8 Juli naar het Zuiden vertrokken; hij keerde als vast stadhouder (31 Aug., Chbk. III, p. 1151; vgl. Japikse) terug op 12 Sept.

⁴⁾ Schot., p. 811; vgl. Bor. Tetmansz. moet al eerder zijn teruggekeerd, Tjaarda stond blijkbaar aan de kant van Robles (onged. concept — het is van einde Aug. '77 — van H. van Dekema aan een consellier — dit is del Vaille—, Gabbema D 67, onderafdeeling Nicolai 23).

van Robles, te Groningen gevangen werd genomen en op de pijnbank bekende, dat zijn meester een inval hoopte te doen met een sterk leger en dat de beide hoplui in Friesland, Dekema en Ghemen, met hem heulden ¹⁾, meenden M. en zijn geestverwanten, dat ze onmiddellijk handelend moesten optreden, waartoe trouwens de Staten-Gen. de 14de desgevraagd hun toestemming verleenden ²⁾. Zonder zich dan ook te storen aan de protesten van het Hof ³⁾ rukten M. en zijn neef Jan Woutersz. van Mathenes de Wybisma, door Rennenberg tot maarschalk (drost) van het blokhuis te Leeuwarden benoemd, met de bezetting daarvan op naar Oostmahorn. Dat immers was het gevaarlijke punt, na de val van Groningen of bij een expeditie over zee. Reeds na een paar dagen, op 25 Augustus, liet Dekema zich uitkopen ⁴⁾. Volgens den betrouwbaren Fresinga waren de Staten slecht te spreken over de voorwaarden van het verdrag, maar M. zal terecht vóór alles spoed noodig hebben geoordeeld.

Op de landdag, die op 1 October begon, kwam het tot een krachtmeting. De felle ⁵⁾ Rienck van Dekema noemde Mathenes dadelijk bij de opening een schelm; deze, daarvan verwittigd, kwam naar de vergadering en het gevolg was, dat de aanzienlijke Roblist door de Gedep. totten Dol. en Rennenberg, die uit eigenbelang wel stelling moest nemen tegen de aanhangers van zijn rivaal, op het blokhuis gevangen werd gezet ⁶⁾: een groot succes voor de Statenpartij!

Nog gewichtiger was, dat op 13 October het nieuwe college van Gedep., waarin voor Oostergo en Zevenwolden dezelfde, voor Westergo Galema en Hiddema zitting kregen, met bestuursmacht werd bekleed ⁷⁾; dit beteekent dus het einde van het college der Gedep. totten Dol.

De vergrooting van de macht der Gedep. ging deels ten koste van die van den stadhouder, hoofdzakelijk moest echter het Hof een veer laten. Voor zoover de leden van dit zwaarbeproeft college, van wie een paar nauwelijks in hun eigen bed dorsten

¹⁾ van Vloten IX, p. 173 vlg.

²⁾ Japikse I, p. 371.

³⁾ Chbk. III, p. 1148.

⁴⁾ 21—25 Aug. '77, Instr. voor Sicke van Dekema, Chr. Reg. no. 59; vgl. Fresinga, p. 28.

⁵⁾ E. Friedländer, Briefe des Aggaeus de Albada an R. Ackema und Andere, L'den 1874, p. 21.

⁶⁾ Brief van 4 Oct. (zie p. 19 noot 1); vgl. Feith, Frije Fries VII, p. 72.

⁷⁾ Schot., p. 813; deze zoekt er invloed van den Prins achter, echter zoo goed als zeker ten onrechte.

slapen ¹⁾. het waagden tegenstand te bieden, maakten M. en Galama radicaal een einde daaraan ²⁾. Heimelijk bleven de raadsheeren echter Don Juan en Robles steunen en stookten ze de met hen verbonden steden op.

Toen overeenstemming met Don Juan niet mogelijk bleek, verklaarden de Staten-Gen. hem op 7 December 1577 met zijn aanhangers tot vijand van den koning ³⁾ en het land. Reeds een paar maanden daarvoor waren de hertog van Aerschot e.a. hooge Zuid-Zuid-Nederlandsche edelen, beducht voor een te groote invloed van Oranje, begonnen te onderhandelen met den jongen Matthias van Oostenrijk, een broer van keizer Rudolf. Matthias werd in Januari 1578 tot landvoogd benoemd en een maand later dwong Rennenberg de Staten van Friesland, hem als zoodanig te erkennen; hij kreeg een Raad van State naast zich, zoodat wij toen een nationale regeering hadden gekregen, die in naam den koning vertegenwoordigde, zich in werkelijkheid tegenover diens landvoogd en Raad van State stelden. Het is overbekend, hoe Matthias geheel in de schaduw werd gesteld door den Prins, die een zeer groot, maar niet wettig-omschreven gezag genoot in de Staten-Gen. De laatsten, en niet de op financieel gebied van hen afhankelijke Raad van State, deelden de lakens uit. Of nog juister gezegd, de Staten der gewesten, hun principalen of committenten, naar wie de afgevaardigden ter Staten-Gen. moesten luisteren ⁴⁾.

Niet alleen, dat het gedrag der Roblisten de regeering reeds lang een doorn in het oog was, maar het was ook slechts de logische consequentie van de verklaring van 7 December 1577, dat Matthias op 11 Maart 1578 Rennenberg en de Gedep. machtigde, ieder gevangen te nemen, die met den vijand heulde ⁵⁾. Dezen haastten zich daarvan gebruik te maken; op de 21ste stelden ze den bisschop, wiens gedragingen in Januari 1579 door M. op last der Gedep. werden onderzocht ⁶⁾, de raadsheeren, van wie Dekema „toevallig” buitenlands was, en de voornaamste hoplui in verzekerde bewaring. Nu kon er schoon schip worden gemaakt met de Roblistisch-gezinde ambtenaren.

¹⁾ Zie p. 124 noot 6.

²⁾ Schot., p. 813—814.

³⁾ Men kent de zgn. fictie.

⁴⁾ Zie behalve Japikse I—II, vooral J. C. H. de Pater, De Raad van State nevens Matthias, 's Gravenhage 1917.

⁵⁾ Winsem, p. 635; vgl. Chbk. IV, p. 38.

⁶⁾ Winsem., p. 639.

X. WISSELING VAN BESTUUR.

A. *Het Hof.*

Bijna algemeen was men het erover eens, dat er een ander Hof moest worden benoemd, maar bij de uitvoering daarvan rezen verschillende moeilijke vragen: wie zou de raadsheeren moeten benoemen, wie hun commissie verleenen, hoeveel zouden er moeten komen en zouden dat louter geboren Friezen moeten zijn, ja of neen? Het laat zich denken, dat de ultranationaal-Friesche Statenpartij, met den energieken, maar fellen en hartstochtelijken Carel Roorda aan het hoofd in botsing moest komen met de centrale regeering, die niet aan al haar eischen wenschte toe te geven. Toch vroegen Roorda c.s. toen nog maar alleen, dat er zeven Gereformeerde Friezen zouden worden benoemd; met het verleenen der commissie, bemoeiden ze zich nu nog niet, met de verkiezing der raadsheeren nog slechts aarzelend.

Met toestemming van Matthias kozen Rennenberg en Gedep. nog in April vier raadsheeren, waarvan drie — de andere heeft vermoedelijk bedankt — in Juli onder goedkeuring der centrale regeering in functie traden ¹⁾. Op de 12de van die maand werd M. met eenige anderen door het college der Gedep. naar den president Achelen gezonden, om hem het grootzegel af te eischen. Deze weigerde, hoewel geschorst en ondanks het bevel van Matthias, als een man dit over te geven, maar moest voor geweld zwichten ²⁾. Op dezelfde dag legde ook de nieuwe procureur-generaal Sibrandus Richaeus van Franeker, de eed af in handen van M. ³⁾.

Op 2 Mei hadden de Gedep. met een paar volmachten uit ieder go nog drie raadsheeren bij de vier eersten gekozen, o.w. Aysma en Idsaerda. De centrale regeering was blijkbaar van oordeel, dat het college niet zuiver Friesch of Gereformeerd moest worden en weigerde hun commissie te verleenen; zij eischte daarentegen de benoeming van den Limburger Joachim Axonius, den Ommelander Eyse Jarges en een paar Brabanders en stelde als griffier den bekwamen geheimschrijver van den Prins, François de Baudimont voor, een schoonzoon van Tzomme Rollema. De candidatuur van den laatste werd gesteund door Oranje, Rennenberg en zelfs door Aysma, sinds 24 October 1577 ⁴⁾ afgevaardigde ter Staten-Gen., die van de benoeming van De Baudimont inwilliging der Friesche verlangens te Antwerpen ⁵⁾ verwachtte ⁶⁾. Deze werd in Maart

¹⁾ Hof C, fol 258—261; vgl. Hof III 5 (R. A. L'den); Schot., p. 817; Winsem., p. 626.

²⁾ Archief Tjaarda no. 14 (R. A. L'den).

³⁾ Hof C, fol. 258—261.

⁴⁾ 28 Nov. '84, Chr. Reg. no. 55; Guibal, p. 36 noot 5 vermeldt naast Cammingha Idsaerda. Hij volgt daarin Winsem., die voor de afgevaardigden van '77 hoogst onbetrouwbaar is.

⁵⁾ Sinds de slag bij Gemblours (einde Jan.) zetel der regeering.

⁶⁾ 13 Juli '78 aan Hiddema, Chr. Reg. no. 137. (het stuk is foutief gedateerd op 13 Mei).

van het volgend jaar als griffier beëdigd ¹⁾; van de vier vreemdelingen werden in December krachtens een compromis van 1 October ²⁾ twee als raadsheer toegelaten, een derde verschijnt plotseling in Mei 1579, maar Jarges is, hoewel hij met De Baudimont de eenige gereformeerde onder de vreemdelingen was, hardnekkig door de Staten geweigerd.

Het was misschien om de Friezen, met het oog op hun betrekkelijk schikkelijke houding, tegemoet te komen, dat Matthias op 24 December 1578 Aysma tot president benoemde ³⁾; deze kon echter, zooals we zullen zien, door de tegenwerking van zijn aartsvijand Rennenberg zijn ambt niet aanvaarden. Mede daardoor oefende het toch reeds onvoltallige Hof zeer weinig invloed uit.

B. De grietmannen en magistraten.

Nadat midden October 1577 reeds de wet was verzet te Leeuwarden ⁴⁾ en o.a. de Gereformeerden Aedje Lambertsz ⁵⁾ en Jelle Sybesz. (Wytsma) tot burgemeester waren benoemd, geschiedde dit omstreeks 1 Maart 1578 te Sneek, Bolsward en Franeker. Kostte het te Bolsward reeds moeite, in de laatste stad moesten Carel Roorde en J. van Botnia met soldaten van Matthias hun wil doorzetten ⁶⁾. In Mei kwamen de kleinere steden aan beurt ⁷⁾. Overal werden nu anti-Spaansche, bij voorkeur Gereformeerde personen op het kussen gebracht.

Nog belangrijker was, dat de stadhouder eindelijk toegaf aan een oude wensch der nationaal-Friesche Statenpartij, nl. dat de grietmannen zouden worden benoemd door hem met advies der Gedep. uit een voordracht van drie personen, opgemaakt door de stemgerechtigde ingezetenen der grietenij. Rennenberg had dit in October 1577 nog geweigerd, maar had toen reeds moeten zwichten voor de sterke aandrang der volmachten van Wonseradeel — daar werd Herema hersteld — en van Ferwerderadeel, waar Ten Indijck, die sinds Juni 1573 onrechtmatig in functie was, nu eindelijk werd afgezet ⁸⁾. Op 27 Januari 1578 werd M. belast met een onderzoek naar de praktijken van den eveneens van fraude verdachten secretaris van Ferwerderadeel Foppe Gabbesz. ⁹⁾

Nu, na de missive van 11 Maart, had Rennenberg geen bezwaar, de grietmannen als het ware aan een test te onderwerpen, hun ingezetenen in de gelegenheid te stellen, den grietman een votum

¹⁾ Hof C, fol. 235 vlg.

²⁾ Zie p. 131.

³⁾ Chr. Reg. no. 356; het stuk is onvindbaar.

⁴⁾ Hof A, fol. 65 (R. A. L'den); brief van 23 Oct. (zie p. 19 noot 1); Chbk. III, p. 1167 art. 1; Fresinga, p. 35.

⁵⁾ Vgl. p. 108, noot 4.

⁶⁾ Trosée, p. XVII; Gabbema D 67, onderafd. Nicolai 26; voor Bolsward L. J. van Apeldoorn, De kerkelijke goederen in Friesland, Leeuwarden 1915, II, p. 283, noot 3; voor Franeker Winsem., Hist., p. 307; Schot., p. 814; Telting no. 157; vgl. Japikse I, p. 454.

⁷⁾ Winsem., Hist., p. 327. vgl. Fresinga, p. 35.

⁸⁾ Andreae, Nal., p. 20; vlg. p. 18, noot 4.

⁹⁾ Chr. Reg. no. 84.

van vertrouwen te schenken; natuurlijk werden alle Roblisten ontslagen. De nominatie geschiedde onder leiding van M. Galema en Idsaerda, elk in zijn eigen go, met een lid van de hofhouding van Rennenberg ¹⁾.

Met het oog op het groote aantal Roblisten, dat er in 1579 nog in vele grietenijen was, zouden we niet gaarna willen beweren, dat een en ander overal even eerlijk in zijn werk is gegaan; het resultaat was echter, dat er een kleine twintig grietmannen werden vervangen. Van de nieuwe noemden we reeds W. van Grovestins, G. van Herema, S. van Botnia en Tetmansz.; Galama werd grietman van Baarderadeel, Erasmus van Douma van Doniawerstal. De laatste was één der weinige Katholieken onder de nieuwe gezagsdragers, maar het is mogelijk, dat hij al iets eerder was benoemd ²⁾.

C. De drosten.

Het ging de Statenpartij goed, maar het gelukte haar juist niet die ambtenaren te vervangen, die ze het liefst zagen verdwijnen, en zulks des te sterker, naarmate de houding van Rennenberg sinds de herfst van 1578 steeds dubbelzinniger werd. We hebben hier de drosten der drie hatelijke blokhuizen op het oog, die met het Hof wel de fundamenten der Spaansche tirannie werden genoemd ³⁾. De Staten streefden dan ook sinds de val van Robles ernaar, dat ze werden afgebroken, maar het was beter geweest, dat de inwoners der betrokken steden, evenals die van Groningen en Utrecht hadden gedaan, de regeering voor een fait accompli hadden gesteld. Nu kwam er voorloopig niet van, eerst door de tegenwerking van Rennenberg, die deze steunpunten niet wou missen met het oog op een ev. inval van Robles, later daardoor vermindering van zijn macht duchtte. Hij werd geholpen door de lastige voorwaarde, die eerst de Staten-Gen., later de regeering van de Unie van Utrecht stelde, nl. dat vóór het afbreken de vestingwerken der drie betrokken steden zouden moeten worden hersteld ⁴⁾. In afwachting daarvan bepaalden de Staten zich ertoe te eischen, dat de blokhuizen zouden worden bewaard door inwoners der betrokken steden onder een door hen genomineerde, maar door Rennenberg benoemden commandant. Ook dát strookte niet met de wenschen van den stadhouder, die zijn trawanten Mathenes, P. van Sickinghe ⁵⁾ en F. van Pipenpoy kalm in functie liet. De beide laatsten waren niet alleen drost, maar tevens olderman der stad Harlingen (resp. Stavoren) en grietman van Barradeel (resp. Hemelum Oldephaert c.s.).

¹⁾ 7 Mei '78, Berns, Hennaarderadeel K 5; vgl. Fresinga, p. 35.

²⁾ Van Sminia en Andreae stellen zijn benoeming en die van Galama op 1577; o.i. zijn ze hoogstens in Dec. '77 alleen hopman der grietenij geworden.

³⁾ B.v. Chbk. IV, p. 333, art. 1.

⁴⁾ Chbk. III, p. 1184; Bor II, p. 32.

⁵⁾ Niet Sickinga! Hij is een Ommelander; Japikse verwacht hem met Mathenes (I, Register op Oetingen, gewoonlijk Doetingen).

De dood van Sickinghe, begin 1578 ¹⁾ gaf gelegenheid tot een krachtmeting. Natuurlijk wilden de Staten invloed uitoefenen op de keuze van zijn opvolger en eerst had Rennenberg daartegen blijkbaar geen bezwaar, de centrale regeering evenmin. Uit een brief van den eerste blijkt althans, dat hij in Maart de toen vergaderde Staten advies vroeg over vier personen, te weten M., van der Nitzen, Gerrit van Sichem, een vreemde hopman ²⁾, en Henri d'Oyenbrugge van Mechelen, een Spaanschgezinde Katholiek, tevens zijn voornaamste raadgever ³⁾. De stadhouder moet echter hebben geveinsd en dadelijk al het plan hebben gehad, het ambt aan Van Oyenbrugge te geven; dat blijkt uit de brief, die Matthias op 12 April aan den laatste schreef ⁴⁾: hij was van plan geweest, den geadresseerde te benoemen, maar dit ging moeilijk, daar de Staten van Friesland sterk aandrongen op de benoeming van M. Deze beweerden eenige maanden later ⁵⁾ dat ze M. „eenstemmig” ⁶⁾ hadden gekozen en dat Matthias de benoeming had goedgekeurd. Met het oog op de brief van 12 April en de zwakheid van den landvoogd klinkt dat niet onwaarschijnlijk. Hoe ook, het is in elk geval zeer vreemd te noemen, dat Van Oyenbrugge op 31 Juli plotseling voorkomt als de *door Matthias benoemde* drost van Harlingen ⁷⁾; korte tijd later treffen we hem ook aan als grietman van Barradeel ⁸⁾. Hij heeft die betrekkingen — met het oldermanschap — bekleed tot begin Februari 1580, toen het kasteel door de Staten werd veroverd; absoluut ten onrechte noemen dus alle schrijvers, op Andreae na, M. drost te Harlingen en grietman van Barradeel ⁹⁾.

Het ligt voor de hand, dat deze handelwijze van den stadhouder de Staten uitermate verbitterde, en zulks des te meer, daar monstercommissaris Cammingha op dezelfde wijze het veld moest ruimen voor Ufkens en Rennenberg Aysma, dien hij fel haatte, belette den presidentszetel, in te nemen. Door M. tegen

¹⁾ Hof C, fol. 225 vo.

²⁾ Chr. Reg. 1578 no. 360, sub 5; 23 Mrt. 1584, S 21 b (R. A. L'den); vgl. B.W. IX, kol. 490.

³⁾ Acta van de landdag 19 Mrt. '78, Burmania—Eysinga no. 13, arch. Fr. Genootschap.

⁴⁾ Chr. Reg. no. 103; vgl. Japikse II, p. 452.

⁵⁾ Zie hierna p. 130 noot 2.

⁶⁾ Zie over de betrekkelijke waarde hiervan Theissen, p. 258 vlg.

⁷⁾ Chr. Reg. no. 183.

⁸⁾ 18 Aug., Chr. Reg. no. 194; Andreae, Nal., p. 26.

⁹⁾ Nog veel dwazer is het te beweren (te Water III, p. 201) dat Van O, door de Staten werd gewenscht.

dezen uit te spelen, trachtte hij zijn favoriet Axonius het ambt te bezorgen ¹⁾. We mogen ons er dan ook niet over verwonderen, dat de Staten in een omstreeks 1 October 1578 ²⁾ aangeboden doleantie hun misnoegen niet onder stoelen of banken staken.

Kort daarop spitsten de tegenstellingen zich nog meer toe. Tegen de wensch der Statenpartij benoemde Rennenberg den kruiperigen Sybren Benckesz. tot grietman van Lemsterland; hij weigerde echter den vroegeren balling Frans Lenaertsz. Huyghis tot secretaris van Kollumerland te benoemen. Vooral Carel Roorda, die telkens bij den stadhouder vertoefde tijdens het langdurige beleg van Deventer, wond zich hierover vreeselijk op ³⁾. De verhouding was tegen het einde van het jaar zeer slecht ⁴⁾.

XI. ALS GEZANT NAAR ANTWERPEN.

Het feit, dat aanzienlijke Friezen uit de hooge ambten werden geweerd, en vooral de kwestie der kasteelen en der domeinen — hierover dadelijk iets meer — bewerkte, dat de Friezen, die men toch al moeilijk had kunnen overhalen toe te stemmen in het betalen van contributie aan de Staten-Gen. ⁵⁾, zich zeer stug betoonden tegenover de centrale regeering, vooral als ze geld moesten opbrengen. Het was hun niet naar den zin, dat de centrale regeering eigenmachtig over de inkomsten der Friesche domeinen, die al niet meer aan den koning werden gegeven, wilde beschikken; die wou daarmee de reeds in Juli 1577 afgedankte Waalsche soldaten betalen, de Gedep. echter de nog steeds niet geheel betaalde twee Duitsche vendels.

Toen de centrale regeering bij schrijven van 15 Augustus ⁶⁾ inwilliging der meeste Friesche eischen beloofde, mits de gevraagde som van f 18.500 werd opgebracht, deden de Gedep. hun

¹⁾ Onged. concept. (12 Nov. 1579), de Gedep. aan N.N. (Hessel Aysma), Gabbema D 77.

²⁾ Op die tijd stellen we deze onged. minute (Chr. Reg. no 359; gedrukt bij Winsem, p. 622, 650; Schot., p. 839.)

³⁾ Brief van 15 Oct., Chr. Reg. no 303; Winsem., Hist., p. 350—351; Andreae, Kollumerland en Nieuw-Kruisland geschiedkundig beschreven, Kollum 1883, p. 65; 70.

⁴⁾ Brief van J. v. Botnia, 26 Dec., Gabbema C. 6; 29 Dec., Chr. Reg. no. 358; vgl. Wagenaar, p. 13.

⁵⁾ In Mrt. 78 lieten ze hun principiëel-afwijzend standpunt varen (Burmania-Eysinga no. 13, arch. Fr. Genootschap).

⁶⁾ Chbk. III, p. 1204 = Singels no 264 a; vgl. Japikse II, p. 371.

uiterste best het geld zoo vlug mogelijk bijeen te krijgen ¹⁾ en besloten ze op 6 September M. en Cammingha ermee naar Antwerpen af te vaardigen ²⁾. Het duurde echter nog eenige tijd, voordat ze vertrokken; de reden daarvan was waarschijnlijk, dat het geld nog niet bijeen was. Vermoedelijk is dit van de steden geleend en dat zal de reden zijn van de overeenkomst van 15 September ³⁾, waarbij de steden o.m. bedongen, dat hun Gedep. een plaats werd ingeruimd in het gewone college. Daarin treffen we in de volgende jaren hun op 22 October gekozen Gedep. dan ook telkens aan, nl. Jelle Sybesz. en Douwe Tjalingsz. van Sixma, burgemeester van Franeker.

Waarschijnlijk moesten M. en Cammingha ook nog wachten op het geld der steden, want de laatste was op 17 September ⁴⁾ nog te Leeuwarden; de 25ste waren beiden in Antwerpen ⁵⁾. Ze meldden, dat men daar naar het geld haakte als een visch naar het water; ze hadden het echter niet uit handen gegeven, vóórdat hun de inwilliging der Friesche eischen plechtig was beloofd. Toch wisten zij niet meer gedaan te krijgen dan een compromis (1 October), waarbij de Staten op het punt der raadsheeren gedeeltelijk, op dat der kasteelen geheel tevreden werden gesteld. We zagen reeds, dat Rennenberg de overeenkomst saboteerde en dat Matthias zijn belofte op grove wijze schond, door den stadhouder niet op zijn plaats te zetten.

De beide gezanten hadden ook een request moeten indienen bij de Raad van State met het oog op het gemelde geschil over de besteding der domeingelden; na lange aarzeling werd het verzoek geweigerd ⁶⁾. Het langdurig verblijf der beide gezanten te Antwerpen ⁷⁾ had dus weinig nut opgeleverd. Cammingha vinden we op 25 November weer in Friesland ⁸⁾, M. de 29ste ⁹⁾.

¹⁾ 30 Aug., Chr. Reg. no. 256.

²⁾ Minute, Chr. Reg. no. 266.

³⁾ Chbk. III, p. 1210; vgl. Chr. Reg. 17 Sept. no. 277.

⁴⁾ Chr. Reg. no 277.

⁵⁾ Chr. Reg. no. 280.

⁶⁾ Brief van Aysma, 9 Dec., Chr. Reg. no. 343.

⁷⁾ Aan het besluit van de Staten-Gen. van 1 Oct., om hen met een burgemeester van Alkmaar naar Friesland af te vaardigen (Japikse II, p. 372), kan geen uitvoering zijn gegeven.

⁸⁾ Chr. Reg. 6 Dec., no. 341 (orig.).

⁹⁾ Chr. Reg. no 360 sub. 5.

XII. MARTENA TEGENOVER JACOBI.

Door de hierboven vermelde loop der gebeurtenissen, maar vooral door de tegenstellingen, die zich op godsdienstig gebied openbaarden en die zelfs leidden tot schending van de op 26 Augustus in Friesland gepubliceerde Religievrede ¹⁾, geraakte de centumpartij van Jacobi steeds verder verwijderd van de Hervormde groep in de oude Statenpartij. Op 17 September 1578 blijkt er ernstig verschil van meening in het college der Gedep. te bestaan tusschen Jacobi en Idsaerda, den vriend van Roorda ²⁾. Het geeft te denken, dat de eerste bij de verkiezing van nieuwe Gedep. omstreeks 20 November ³⁾ werd vervangen door Douma Sr., M., Idsaerda en Erasmus van Douma bleven, Galama en Hiddema maakten plaats voor Laes Doeckesz. van Jongema, van Wommels, die aan de opstand van 1572 had deelgenomen ⁴⁾ en Dr. Dirck Gerritsz. Foegelsangh, van Oosterwierum beide Gereformeerde jongemannen met een veelbelovende toekomst.

De breuk tusschen de beide partijen werd definitief door de kwestie over de aansluiting bij de Unie van Utrecht. Die bracht een scherp conflict te weeg tusschen M. c.s. en de geestelijkheid, die als overal elders niet veel goeds van die Unie verwachtte en ook niet kón verwachten. Zij vond steun bij de vroegere raadsheeren, die op het einde van Januari 1579 hun volledige vrijheid van handelen herkregen ⁵⁾, en weldra weer naar hartelust stookten; verder bij eenige Hervormden, die als principiële tegenstanders van elk nader verbond consequent aan de politiek hunner vaders wilden blijven vasthouden. Van hen noemen we behalve Foegelsangh, Sierck Abbesz. van Bootsma, sinds 1582 grietman van Rauwerderhem, Melle Jochemsz., sinds 1580 grietman van Smalingerland en misschien behoorde ook Reyn Idsz., sinds 3 Maart 1579 grietman van Gaasterland, ertoe.

De laatste groep vormde echter een zeer kleine minderheid

¹⁾ Chr. Reg. no. 244.

²⁾ Chr. Reg. no. 277.

³⁾ Niet in Oct. (Schot., p. 826); niet alleen plachten de Gedep. tegen het einde van de landdag te worden gekozen, maar ook de „agenda” van Jelle Sybesz. (Chr. Reg. no 360) vangt omstr. de door ons genoemde datum aan.

⁴⁾ Andreae XVII, p. 60; vgl. te Water II, p. 488.

⁵⁾ Heymans; onged. minute (4 Febr. '79), de Gedep. aan Rennenberg (Chr. Reg. no .397); onged. concept van een raadsheer (Nicolai) aan een vriend (del Vaillie of ten Indijck), Gabbema D 67, onderafd. Nicolai.

de Katholieken gaven de toon aan. Ze streefden naar een verzoening met Spanje en heulden met de Malcontenten in Artois en Henegouwen ¹⁾, die in Januari 1579 met Parma de Unie van Atrecht sloten. De leiders van deze Friesche Malcontenten waren Jacobi, Erasmus van Douma en de bekende advocaat Dr. Jacob Hansesz. Bouricius. Ze vonden vooral den onverzettelijken Carel Roorda tegenover zich. Dachten we vroeger, dat hij opzettelijk naar Friesland — hij vertoefde daar zelden — was gekomen, om M. te helpen de aansluiting bij de Unie door te drijven, later bleek ons, dat zulks niet het geval was; Rennenberg, die naar Overijssel was gegaan, zou hem te Leeuwarden op zijn terugkeer laten wachten „nyet wetende waerom anders, dan dat ick 't nader verbond, onder den Stichtzchen ²⁾ nyet dryven solde” ³⁾.

XIII. DE AANSLUITING BIJ DE UNIE VAN UTRECHT.

A. De voorgeschiedenis.

Tot goed begrip van deze lastige materie ⁴⁾ is een tamelijk uitvoerige behandeling onvermijdelijk. Terwijl de volmachten van negen steden op 23 October hun Gedep. Sixma met J. van Botnia naar Utrecht hadden afgevaardigd om hun stad met de andere aldaar verschenen gewesten te unieeren ⁵⁾, vaardigden de volmachten van Oostergo, van Westergo en Zevenwolden — de beide laatste gedeeltelijk — en die der steden ⁶⁾ op 21 November Idsaerda en Sixma, dus twee leden van het college der Gedep., met hetzelfde doel naar Utrecht af ⁷⁾. De verdeeldheid op de landdag was niet alleen te wijten aan het verzet der tegenstanders, maar ook aan een opmerking van Roland de Courteville, pensionaris van het Vrije (van Brugge), die in het Noorden was als commissaris der Staten-Gen. en belast met het invoeren der zgn. generale middelen; het stond allerminst in zijn instructie, mee te deelen, dat de Unie van Utrecht te Antwerpen „vreemd was genomen” en M. c.s. namen hem zijn opmerking dan ook zeer kwalijk ⁸⁾.

Het is overbodig te zeggen, dat Matthias, de Prins en de Staten-Gen. niets moesten hebben van de Unie's van Atrecht en Utrecht en het heeft dan ook geruimen tijd geduurd, voordat de beide eersten

¹⁾ Van de Spiegel I, p. 321.

²⁾ Verm. is Overijssel bedoeld; daar was men erg afkeerig van de Unie.

³⁾ Van de Spiegel I, p. 322.

⁴⁾ Des te lastiger, doordat enkele betreffende stukken in het Chbk. foutief zijn gedateerd.

⁵⁾ Resol. 1560, fol. 190 = Singels no. 265 b.

⁶⁾ De eerste zending is waarschijnlijk niet uitgevoerd en bleef in elk geval zonder resultaat.

⁷⁾ Chr. Reg. no. 54.

⁸⁾ 27 Nov. aan Aysma, Chr. Reg. no. 333.

die van Utrecht ondertekenden. De instructie van Idsaerda en Sixma was overigens absoluut, maar bevatte de clause, dat de goedkeuring van den landvoogd en den Prins werd vereischt, en dat zal voor hen een reden zijn geweest, slechts te teekenen op voorbehoud hunner principalen, de Staten van Friesland¹⁾. Dat geschiedde op de vergadering van 6 December te Utrecht, waar tevens werd afgesproken, dat de afgevaardigden op 10 Januari daar zouden terugkeeren om de definitieve redactie van het verbond op te stellen. Toen dit iets later, nl. op 23 Januari, geschiedde, was er geen Fries aanwezig. De voornaamste reden daarvan was, dat de Gedep. zonder de aanwezigheid van Rennenberg, die toen ruim een maand in Antwerpen vertoefde, terecht geen heil zagen in het houden van een landdag²⁾; dat geeft de schrijvers³⁾ echter nog niet het recht, smalend te spreken over het excuus „misweder” dat in de brief naar Utrecht ook werd genoemd: zelfs in de winter van 1940 kon een reis van Langweer naar Leeuwarden nog op onoverkomelijke bezwaren stuiten!

De Gedep. der N.G. Prov., in Januari 1579 tot een soort uitvoerend bewind van de reeds bij de Unie aangesloten gewesten en steden aangesteld, verwittigde de Gedep. van Friesland van hetgeen te Utrecht was besloten en drongen op aansluiting aan; dit deden ze ook bij Rennenberg, die toen juist uit Antwerpen was teruggekeerd. Anders dan vóór zijn reis het geval was geweest, liep hij niet warm meer voor de Unie. Hij had gezien, dat men die te Antwerpen afkeurde, hoe de zaak van de opstand er vóór stond, hoe zijn verwanten reeds tot afval naar Spanje neigden. Het talmen van Matthias en den Prins, de Unie te ondertekenen, maakte hem zeker niet enthousiaster; hetzelfde geldt voor het feit, dat niet alleen de meerderheid der Friezen, maar vooral Overijssel en het in die tijd zoo onhandelbare Groningen niets van de Unie wilden weten. Trosée, de autoriteit op dit punt, acht hem sinds Januari weifelend, sinds Juni gereed, de voordeeligste zijde te kiezen, en pas December 1579 beslist voor Spanje. Als men inderdaad bewust handelen veronderstelt bij den weinig energieke, besluiteloozen jongeman, is dit eerder te laat dan te vroeg genomen. Het was echter ten onrechte, dat men zijn aarzeling, om ondanks alle uitgeoefende aandrang⁴⁾ de Unie te teekenen, reeds toen en later uitlegde als een bewijs van zijn kwade trouw; we zagen, dat hij moeilijk anders kon!

In Februari zonden de Gedep. Cammingha en Aedje Lambertsz. naar Rennenberg te Deventer met het verzoek een landdag uit te schrijven en zelf over te komen.⁵⁾ De stadhouder deed het

¹⁾ Resol. 1560, fol. 205 = Singels no. 265 a.

²⁾ Concept 3 Jan. '79, Chr. Reg. no. 392; vgl. Chbk. IV, p. 40. Ze hebben wel over het houden van een landdag beraad slaagd (Chr. Reg. '78 no. 360, sub 26—27).

³⁾ Muller, p. 46; P. J. Blok, Geschiedenis van het Nederlandsche volk, 3e druk, Leiden 1923, III, p. 226.

⁴⁾ Van de Spiegel, passim.; Bor II, p. 32.

⁵⁾ Chr. Reg. 1578 no. 360 sub 54.

eerste tegen de 4e Maart¹⁾ en kwam ook zelf naar Leeuwarden.

Naar die landdag vaardigden de Gedep. der N. G. Prov. op 2 Maart²⁾ Floris Thin, den bekenden Utrechtschen landsadvocaat en Ausonius (Aesge) van Galama af. De laatste, een broer van Seerp, was o.a. kanunnik en vice-domdeken te Utrecht en had zich beijverd de geestelijkheid van die stad tot aansluiting te bewegen³⁾. Hij werd kort daarna door Matthias voor zijn diensten beloond met de proostdij te Bolsward, die de Staten den bisschop hadden ontnomen⁴⁾. Verder verscheen op die landdag een deputatie uit de reeds bij de Unie aangesloten Ommelanden, die echter onmogelijk veel invloed kan hebben uitgeoefend⁵⁾.

B. De landdag van Maart 1579.

Het werd een ouderwetsch-Poolsche, of beter: Friesche landdag, en dat mee door de schuld van Rennenberg. Ongetwijfeld op diens initiatief was op de landdag van Februari 1578 te Harlingen verboden, dat een Statenlid, zooals vroeger, privé (pro suo interesse) kon verschijnen; elke aanwezige moest dus als volmacht van een grietenij, stad of stand⁶⁾ zijn afgevaardigd. Die maatregel werd genomen, om de toen als steeds zeer onhandelbare landdag beter in de hand te hebben. Het demonstreert duidelijk Rennenberg's besluiteloosheid, dat juist hij een paar maal tegen dat besluit zondigde; twee van de vier landdagen, dier nog onder zijn bewind werden gehouden, schreef hij uit overeenkomstig het besluit, de beide andere, die van Maart en Augustus 1579, lijnrecht daartegen in. Door de convocatie kreeg dus in Maart ieder Statenlid gelegenheid te verschijnen en daarvan maakte de geestelijkheid en alles, wat zich tegenstander der Unie noemde, terdege gebruik.

Spoedig volgde een scheuring. Op 7 Maart richtten de tegenstanders der Unie een request, waarvan Bouricius de auctor intellectualis was, tot den stadhouder om hem tot hun standpunt over te halen⁷⁾. Twee dagen later volgden de voorstanders hun voorbeeld⁸⁾. De stadhouder hield zich Oost-Indisch doof en de scheuring greep verder om zich heen. De meerderheid der Staten gaf op 13 Maart Thin en Galama een weigerend antwoord⁹⁾ en koos tot Gedep. naast hun drie leiders Jacobi, Douma en Foegelsangh, Hans Ruurtsz. Roorda, van Hennaard, Hessel Idsesz. van Eminga, van Goutum, een balling van 1567, en ten slotte, misschien malgré lui, Reyn

¹⁾ Chbk. IV, p. 8—9.

²⁾ Algeheele en authentieke stukken uit het Eysinga-archief van 1518—1706, R. A. L'den.

³⁾ Van der Spiegel I, p. 113 vgl.

⁴⁾ De Gedep. hadden daar echter geen ooren naar (18 Mei '79, Chr. Reg. no. 443; vgl. van Apeldoorn II, p. 378).

⁵⁾ Dit meent Hartgerink (p. 318).

⁶⁾ Hier betreden we een terrein vol voetangels en klemmen, dat we niet alleen met het oog op de beperkte ruimte liefst zoo vlug mogelijk verlaten.

⁷⁾ Archief-Eysinga (zie noot 2).

⁸⁾ Winssem. p. 631; vgl. Chbk. IV, p. 20.

Idsz. ¹⁾). Bovendien vaardigden ze op 18 Maart Douma, Foegelsangh en Gellius Iltanus, grootcommandeur van het Klooster-Hospitaal te Sneek, naar Antwerpen af ²⁾), waar Matthias in de bekende Groote Vergadering van April de Generale Unie trachtte te redden ³⁾).

Deze maatregelen der Malcontenten waren wellicht voor een deel de reactie op eerdere besluiten van het handjevol voorstanders der Unie, dat slechts bestond uit de volmachten van het machtige Leeuwarden, Franeker, Sneek, Ferwerderadeel, Westdongeradeel Weststellingwerf, benevens enkele grietmannen en het grootste deel van de „hooge” Friesche adel. Dezen besloten nl. op 12 Maart Idsaerda en Sybesz. naar Utrecht af te vaardigen ⁴⁾), die zich op de 22ste met de reeds aangesloten gewesten unieerden, echter op voorwaarde, dat ze voorloopig niet behoefden te contribueeren ⁵⁾).

C. *Het naspel van de landdag.*

Het gebeurde vaker, of liever altijd, dat er op de Friesche landdag verdeeldheid heerschte en dat de minderheid zich niet naar de besluiten der meerderheid wou schikken; het verschil met anders was nu, dat de stadhouder lang afwezig was en zich onverschillig toonde; hij verzekerde Hans Roorda, dat hij met het oog op de resolutie der Staten niemand tot de Unie zou dwingen ⁶⁾). Verder, dat het Hof, dat den stadhouder moest vervangen, verdeeld was en bitter weinig gezag uitoefende. Ditmaal moesten de partijen hun geschil onderling uitvechten, en ze deden dit op twee fronten, te Antwerpen en in Friesland.

De drie afgevaardigden der Malcontenten werden aanvankelijk, wegens onvoldoende instructie, niet eens tot de vergadering der Staten-Gen. toegelaten ⁷⁾), maar niet voor lange tijd; eigenlijk zou het zeer onlogisch geweest zijn van de Staten-Gen. tegenstanders van een bijzondere Unie voor het hoofd te stooten — daardoor werd Groningen ook zoo lankmoedig behandeld! — en het kan ons dus niet verwonderen, als we op 25 April Foegelsangh als voorzitter aantreffen ⁸⁾). De drie heeren vermochten echter weinig uit te richten tegen Hessel Aysma, wiens mandaat op eigenlijk onwettige

¹⁾ Deze speelt een zeer duistere rol; hij onderteekent het request der voorstanders, maar wordt een paar maanden later nog onder de Gedep. der Malcontenten vermeld. We kunnen hier moeilijk over hem uitweiden, ook omdat van Sminia en Andreae over hem grove vergissingen begaan.

²⁾ 1 Apr. '79, Chr. Reg. no. 424; vgl. Chbk. IV, p. 9—10.

³⁾ Vgl. Japikse II, Inleiding.

⁴⁾ Chr. Reg. no. 410; hun instructie is van de 14e (id. no 413).

⁵⁾ Chbk. IV, p. 10 = Chr. Reg. no. 417; vgl. Chr. Reg. 23 Mrt. no. 419—420 = Chbk. IV, p. 12.

⁶⁾ 6 Apr. Chr. Reg. no. 428.

⁷⁾ Japikse III, p. 523, noot 3 beweert ten onrechte het tegendeel; het blijkt onomstootelijk uit hun rapport van 31 Mrt. en het antwoord daarop van 9 April (Chr. Reg. no. 423 en 431).

⁸⁾ Feith, Verslag van de reis van Johan Wiffringh, enz., Gron. Bijdr. VI p. 174.

wijze door de voorstanders der Unie was verlengd en dien ze over de gebeurtenissen op de landdag hadden ingelicht door de zending ¹⁾ van zijn (lateren?) schoonzoon ²⁾ Orck Poppesz. van Doyem, in 1581 syndicus der Staten, sinds 1585 secretaris van Harlingen. In Antwerpen zag men weldra in, na de mislukking der Grootte Vergadering, dat de Generale Unie niet te redden, die van Utrecht (en Atrecht) niet was tegen te houden; daarom teekende Matthias de laatste op 3 Mei, de Prins op 3 Juni ³⁾. Rennenberg, die op 31 Maart reeds voorloopig en voorwaardelijk had geteekend, volgde hun voorbeeld op 11 Juni ⁴⁾, een dag nadat het weerbarstige Groningen bij het verdrag van Winsum het hoofd in de schoot had gelegd.

Hoe was het intusschen in Friesland gegaan? Uit de opdracht aan H. Aysma zagen we reeds, dat M. en Roorda niet van plan waren te wijken voor de Malcontenten en ondanks de verkiezing van een nieuw college van Gedep. niet aan aftreden dachten. Dat de voorstanders na veel moeite de overwinning hebben behaald, is vooral te danken aan het energieke optreden van Roorda. Deze „frije, franke, geve, hirde Stanfries” ⁵⁾ met zijn — zouden we haast willen zeggen — voorbeeldige eigenschappen, maar onsympathiek karakter, verzocht bij schrijven van 19 en 21 Maart hulp aan den bekenden Amsterdamschen burgemeester Willem Bardes(ius), een vooraanstaand man in de Unie ⁶⁾. De aanleiding daartoe was, dat de zaak, die hij voorstond, te Leeuwarden en Sneek niet naar wensch verliep; in de laatste stad was zelfs de burgerhopman Poppe Aggesz. ⁷⁾ vermoord, de daders zachtzinnig behandeld. Roorda nu verzocht Bardes niet alleen te trachten de commissie van Foegelsangh c.s. te weten te komen, maar er in het geheim ook bij Sonoy, Thin e.a. op aan te dringen, dat er drie of vier vendels naar Friesland zouden worden gezonden, om de beide genoemde steden te bezetten, Kenschetsend is, dat hij voorstelde Sonoy (en niet Rennenberg) in naam van de Gedep. der N. G. Prov. aan het hoofd van die garnizoenen te stellen. Vermoedelijk zijn er geen troepen naar Friesland gezonden. Roorda toch had voor het geval, dat men geen soldaten kon missen, erop aangedrongen, dat er een paar „blancken van hopmanscommissiën” aan hem zouden worden gestuurd. Dat is blijkbaar geschied, want op 9 April schreef Jacobi ⁸⁾, dat Hartman Hoeckesz. ⁹⁾ volk verzamelde bij Joure.

¹⁾ Chbk. IV, p. 20.

²⁾ 1 Mrt. '85, Chr. Reg. no. 6.

³⁾ Chbk. IV, p. 33 = Gabb. C 10. Tot dusverre werden die data op het voorbeeld van Bor (II, p. 34) door alle schrijvers (b.v. Muller, p. 96) steeds verwisseld.

⁴⁾ Resp. Bor II, p. 32 en Chbk. IV, p. 44.

⁵⁾ Wumkes, Bodders, p. 172.

⁶⁾ Van der Spiegel I, p. 319 vlg.

⁷⁾ Een Broersma. Hij werd als Hervormd op 22 Oct. '68 uit Sneek verbannen (Andreae XVII, p. 72), op 22 Oct. '78 tot rentmeester der geestelijke goederen aldaar benoemd (Berns, Sneek D 9).

⁸⁾ Chr. Reg. no. 431; vgl. ook Chbk. IV, p. 21.

⁹⁾ Zie p. 113 bovenaan, Tot dusverre trof men H. Gauma niet na 1574 aan. Hij is gesneuveld voor Blijenbeek, toen Maerten Schenck (p. 38) in strijd met zijn gegeven woord toch vuurde.

Het is waarschijnlijk door de steun van die geworven soldaten geweest, dat M. c.s. krachtig tegen de Gedep. der Malcontenten dorsten optreden. Ze namen, eventueel met verzegeling of verbreking der sloten, de zegels en landsgelden in beslag ¹⁾ en stoorden zich niet in het minst aan de wettige Gedep. Het gevolg daarvan was, dat het laatste college, toch reeds gehandicapt door het gemis van een paar bekwame, deels ervaren leden, geheel in een hoek werd gedrongen en dat aan hun schaarsche besluiten niet de minste waarde valt te hechten.

Op 7 April verlengden de voorstanders der Unie het mandaat van hun zes medestanders in het oude college der Gedep. ²⁾. Het zal op dezelfde datum zijn geweest, dat ze Idsaerda, Syds Scheltesz. van Scheltema en J. van Botnia (of Orck van Doyem) naar den stadhouder afvaardigden met het verzoek de Unie te ratificeeren ³⁾.

We zagen reeds, dat het resultaat onbevredigend was. Voorloopig had de afgezant van de tegenstanders der Unie, van der Nitzen, dien we op 10 Mei ⁴⁾ bij Rennenberg te Deventer aantreffen, een gemakkelijker taak dan Roorda, die zonder twijfel alle krachten zal hebben ingespannen den stadhouder tot onderteekening te bewegen. Het bleek ons hierboven, dat ook de Gedep. der N.G. Prov. daar telkens weer op aandrongen. Voor hen was de handteekening van Rennenberg hierom zoo gewichtig, omdat ze verwachtten, dat dan Overijssel en de rest van Friesland zich spoedig zou aansluiten. Daarom drongen ze er ook bij den Prins krachtig op aan, de Unie te teekenen, vóórdát de Staten van Overijssel bijeengekomen zouden zijn ⁵⁾; Matthias heeft dit wel, de Prins niet gedaan.

Ook in Friesland wilden de Gedep. der voorstanders opnieuw een landdag houden met het oog op de aansluiting bij de Unie. Deze moest echter worden uitgesteld, eerst omdat de stadhouder

¹⁾ 9 Apr., Chr. Reg. no. 431.

²⁾ Chr. Reg. no. 430.

³⁾ Chr. Reg. no. 31, volgens de regesten het in de vorige noot vermelde no. Twee bijna hieraan gelijklopende stukken, waarvan het eene alleen gedateerd is op 23 Mrt. (Singels no. 265), het andere op 23 Mrt. 1578 (Chbk. III, p. 1186 = Resol. 1560, fol. 189) waarvan het laatste om verschillende redenen foutief moet zijn gedateerd, maar desniettemin alle schrijvers tot ernstige flaters heeft verleid, stellen ons voor een vrijwel onoplosbare puzzle. Als deze beide stukken geen concepten zijn van het in de tekst vermelde stuk — en dat sluit de dateering vrijwel uit — moeten we wel aannemen, dat de voorstanders al in Maart van plan waren, drie gezanten naar Rennenberg in Overijssel te zenden; daarvoor kan pleiten, dat Botnia in het eene, Doyem in het andere stuk wordt genoemd: mogelijk moest de eerste invallen, toen Doyem naar Antwerpen werd gezonden.

⁴⁾ Chr. Reg. no. 437.

⁵⁾ Van de Spiegel II, p. 106 vlg; p. 117 vlg.

niet uit Deventer kon overkomen, toen omdat Groningen zijn aandacht opeischte. Juist toen op 1 Juni de al tweemaal uitgestelde landdag zou beginnen, sloeg Rennenberg het beleg voor Groningen; opnieuw moesten de Staten vergaderen zonder zijn aanwezigheid en daardoor viel het de oude raadsheeren en de geestelijkheid opnieuw niet moeilijk, een positief resultaat te verhinderen. Men schoot echter opnieuw een weinig op.

D. De landdag van Juni 1579; Martena Gedeputeerde af.

Op 1 Juni verschenen op de landdag als afgevaardigden van de Gedep. der N. G. Prov. Reinier Cant, de Amsterdamsche burgemeester, die in dat jaar met Thin, Paulus Buys en Roorda het bekende kwartet in de Unie vormde, en de eveneens zeer bekende Utrechtsche edelen Reinhard van Asewijn, heer van Brakel en Loeff van der Haer. Ze verzochten de Staten, zich bij de Unie aan te sluiten en voor twee maanden / 24.000 per maand toe te staan ¹⁾. Het laatste geschiedde inderdaad, maar ook ditmaal kon geen „eenstemmige” resolutie worden verkregen door het verzet der geestelijkheid ²⁾. Weer volgde een scheuring en nu sloten de voorstanders zich goesgewijze aan; van 2—4 Juni gaven de volmachten van Oostergo, van bijna geheel Westergo, van vier der tien grietenijen van Zevenwolden ³⁾ en van alle steden op Dokkum, Harlingen en Hindelopen na een bevredigend antwoord ⁴⁾. Practisch was Friesland voortaan lid van de Unie; het betaalde immers contributie en werd te Utrecht vertegenwoordigd door Carel Roorda en Jan Lieuweez. Aysma, schepen van Leeuwarden, een zwager van Arentsma. Zij teekenden op 13 Juli te Utrecht namens Friesland de bekende Acte van Contrainte ⁵⁾.

Op die landdag werden ook nieuwe Gedep. gekozen. Slechts Idsaerda bleef en hij was, misschien wegens het gering aantal voorstanders, de eenige in zijn go. De volmachten van Oostergo kozen Cammingha en Meckema en hier eindigt dus de loopbaan van M. als lid der Gedep. Staten.

We zagen boven reeds, dat Rennenberg op 11 Juni de Unie teekende; ook bevorderde hij nu weer de aansluiting in Friesland. Hij had het echter te druk, om vlug gehoor te geven aan het herhaalde verzoek der Gedep. opnieuw een landdag uit te schrijven, ten einde de aansluiting formeel te doen geschieden ⁶⁾.

¹⁾ Chbk. IV, p. 24; 26; vgl. Fresinga, p. 151; Schot., p. 830.

²⁾ Chbk. IV, p. 29, 34.

³⁾ De kleinste helft! Staatsrechtelijk eigenlijk een onmogelijkheid.

⁴⁾ Chbk. IV, p. 27; 29 (= Singels no. 265 d); 31.

⁵⁾ Singels, ongenummerd tusschen no. 265 e en 265 f.

⁶⁾ Het is waarschijnlijk in de geschiedenis van het Friesche staatsrecht zonder weerga, dat een paar van de nog niet verbonden grietenijen in Zevenwolden (b.v. Opsterland en Gaasterland) zich in Juli, dus tusschen twee landdagen in, bij de Unie aansloten; griffier De Baudimont nam de mededeeling der betrokken volmachten voor kennisgeving aan. (Chr. Reg. no. 466).

Met dat doel zullen eerst M. en Sixma, ¹⁾ daarna Doyem ²⁾ en ten slotte Idsaerda ³⁾ naar den stadhouder zijn gezonden. Deze kwam hun in zooverre tegemoet — misschien was dat ook wel gevraagd — dat hij in het eerste begin van Juli de oude raadsheeren en eenige hoplui uit Friesland verbande ⁴⁾ en dat hij, zoodra hij elders maar even kon worden gemist, een landdag uitschreef ⁵⁾ en zelf overkwam. Teleurstellend was echter, dat hij door de wijze van uitschrijving alweer de geestelijkheid in de gelegenheid stelde de landdag bij te wonen. Deze maakte daarvan een dankbaar gebruik, trommelde zooveel mogelijk tegenstanders der Unie bijelkaar en wist handig gebruik te maken van het feit, dat het nieuwe verbond geld kostte: de twee maanden waren immers juist om en opnieuw moest er contributie worden toegestaan. Ook van andere zijde ondervond zij krachtige steun.

E. De landdag van Augustus 1579 en de vredesonderhandelingen te Keulen.

Van Mei tot December 1579 werden er onder bemiddeling van Paus en keizer, welke laatste vnl. was vertegenwoordigd door zijn kamerheer Gunther van Schwartzemburch, vredesonderhandelingen ⁶⁾ gehouden te Keulen tusschen Terranova en Fonck eenerzijds, tien of elf gezanten der Staten-Gen. anderzijds; leider was Aerschot, leden o.a. Bernard van Merode, weldra stadhouder van Friesland, Viglius' oomzegger en opvolger als proost van St. Bavo, Bucho Seerpsz. van Aytta en Viglius' aangehuwde neef Agge Albada, de beroemde jurist, zoo opvallend door zijn moderne denkbeelden op godsdienstig gebied.

Juist de kwestie van de godsdienst maakte de onderhandelingen van meet af aan hopeloos; op 12 Juli bleek de kloof onoverbrugbaar. Daar de gewestelijke Staten maar nooit hun antwoord op de voorstellen der tegenpartij naar Antwerpen zonden, moesten de Staten-Gen. Terranova c.s. ook voortdurend laten wachten, zoodat de onderhandelingen veel langer duurden dan oorspronkelijk in de bedoeling lag. Hetzelfde feit gaf Terranova en Schwartzemburch een fraai excuus, zich direct tot de Staten der gewesten of de stedelijke besturen te wenden, waar men de geheim gehouden artikelen niet kende en waarvan de verspreiding zelfs strafbaar werd gesteld.

¹⁾ Chbk. IV, p. 44.

²⁾ Chbk. IV, p. 44; vgl. Winsem., Hist., p. 401.

³⁾ 5—7 Juli, Chr. Reg. no. 463.

⁴⁾ Archief Tjaarda no. 14; Heymans; vgl. Fresinga, p. 157.

⁵⁾ Chbk. IV, p. 59 = Gabbema E 10; vgl. Schot., p. 833.

⁶⁾ Zie hierover, behalve Japikse II, vooral: M. Lossen, Aggäus Albada und der Kölner Pacificationscongränz im Jahre 1579, Leipzig, z.j. (ook verschenen in: Historisches Taschenbuch, 5de Folge, Jhrg. 6, 1876).

Ofschoon de bekwame landvoogd Parma en Terranova wisten, dat de onderhandelingen tot mislukking waren gedoemd, hielden zij deze nog maandenlang slepende, in de hoop, gewesten, steden of particuliere personen tot afval te kunnen bewegen. Zoowel Albada als Roorda hadden dit onmiddellijk begrepen en vooral de eerste liet niet af, daartegen de waarschuwen. Toch gelukte het den vijand o.a. bij 's Hertogenbosch; het mislukken der onderhandelingen heeft ook de stoot gegeven tot de afval van Rennenberg.

Het was dus niet met erg fraaie bedoelingen, dat de heeren te Keulen in samenwerking met Parma te Maastricht, op 16 Juli Dr. Johan Roorda, een broer van Hans, en raadsheer in het Rijkskamergericht te Spiers, naar Friesland en Groningen afvaardigden ¹⁾. Nadat hij in Friesland „uitstekend” werk had verricht, werd hij, waarschijnlijk op 18 Augustus ²⁾, te Groningen gevangen genomen en kwam ondanks protesten van Parma en uit Keulen voorloopig niet weer vrij.

Door het genoemde stoken der geestelijkheid, die nu ook nog kon wijzen op de „gunstige” vredesartikelen, die J. Roorda had meegebracht, was er met de landdag, waar ook weer commissarissen van de Gedep. der N. G. Prov. aanwezig waren ³⁾ hoegenaamd niets te beginnen. Dit moge vreemd lijken, omdat reeds bijna geheel Friesland was aangesloten en ook Harlingen dit op 14 Augustus deed ⁴⁾, maar men vergete niet, dat locale en standenvertegenwoordiging om de voorrang streden ⁵⁾ en dat ook in vele reeds aangesloten grietenijen, b.v. in Hennaarderadeel, een sterke minderheid van tegenstanders, was, die ook op de landdag was vertegenwoordigd. Hoe het zij, een lijst, die vermoedelijk de namen van degenen bevat, die moesten stemmen over verlenging der contributie aan de Unie, bevat bijna alleen namen van tegenstemmers ⁶⁾.

Het verzet en de onhandelbaarheid van de landdag waren van dien aard, dat Rennenberg zich genoodzaakt zag, volgens het verzoek der voorstanders van de Unie, op 19 Augustus de Staten naar huis te zenden en de volmachten onder hen te bevelen, op de 25ste terug te keeren, nadat ze hun principalen een vijftal vragen hadden voorgelegd, waarvan de strekking tegen Spanje en tegen het sluiten van een afzonderlijke vrede was ⁷⁾. Het is vreemd, en vrijwel onverklaarbaar, dat op die „gezifte” landdag van 25 Augustus, waar slechts volmachten aanwezig waren, opnieuw de Gedep. der Malcontenten, die we na 19 Juni niet meer aantroffen, werden gekozen. Het is even onverklaarbaar, dat de stadhouder, zes maanden voor

¹⁾ Bor II, p. 114; Trosée, p. XXV; Bijlage XIX.

²⁾ Dit lijkt ons de beste datum, vgl. Bor II, p. 114; Fresinga, p. 163; Schot., p. 834; Trosée, p. XXXIV.

³⁾ Gabbema E 5, onderafd. C 25. Waarschijnlijk was Cant één van hen.

⁴⁾ Chbk. IV, p. 64 = Singels no. 265. Vermoedelijk waren nu nog alleen Zuid-Leeuwarderadeel, Barradeel, Dokkum en mogelijk een paar grietenijen van Zevenwolden niet aangesloten.

⁵⁾ Vgl. p. 135 noot 6.

⁶⁾ Gabbema E 5, onderafd. C 25; vgl. Schot., p. 834.

⁷⁾ Chbk. IV, p. 74.

zijn afval, weigerde — nog wel onwettig! — die keuze te bekrachtigen. Pas toen werden er medestanders van M. en Roorda gekozen, o.a. Idsaerda, Cammingha en Meckema ¹⁾.

Sinds die landdag, de laatste, waarop de geestelijkheid in de Statenvergadering verscheen, is het lot van Friesland vast met dat van de andere leden der Unie verbonden.

XIV. DE AFVAL VAN RENNENBERG.

In de tweede helft van 1579 hooren we merkwaardig weinig van M. Winsemius ²⁾ vermeldt slechts, dat hij tegen het einde van het jaar haastig uit Holland naar Friesland reisde. De reden daarvan zal hebben gelegen in alarmeerende berichten over de plannen van Rennenberg of(en) de inval, die Julius van Dekema e.a. Roblisten hoopten te doen.

Die inval, die talrijke Roblisten uit het Noorden nu al langer dan een jaar in de buurt van Keulen voorbereidden, scheen nu eindelijk plaats te zullen vinden. Tot nu toe was daarvan niet gekomen, omdat Parma geen geld had, elders werd beziggehouden (beleg van Maastricht!), zijn soldaten volgens het verdrag van Atrecht het land uit moest zenden, of ten slotte, omdat hij meer succes verwachtte van de pogingen, die Fonck en Aytta te Keulen in samenwerking met Rennenberg's verwanten in Henegouwen en zijn raadsheeren Van Oyenbrugge, de Gruyter en zijn secretaris Bailly waren begonnen om den Frieschen stadhouder tot afval naar hun zijde te bewegen ³⁾.

Juist nu had Parma in samenwerking met de heeren te Keulen besloten, in elk geval wat troepen gereed te houden. Een bezwaar was echter, dat lang niet alle ballingen van Rennenberg wilden weten en sommigen onder hen beslist Robles als stadhouder begeerden. Zij gingen met hun toebereidselen door en werden verwacht, zoodra de vorst was ingevallen. Het viel echter mee; eerst kwam Dekema onverwacht te sterven (31 December 1579); daarna leden de troepen groote verliezen door de inwoners van Essen e. a. steden, die veel overlast van hen ondervonden; ten slotte bleef de moeilijkheid, wie hen zou aanvoeren: Parma kon toch moeilijk aan Rennenberg, na diens ev. afval, zijn rivaal Robles te hulp zenden? Toch voerde de laatste in naam het leger, bestaande uit troepen van Parma en ballingen aan; hij werd echter vervangen door Maerten Schenk van Nydeggen, een berucht Geldersch jong edelman, die midden Juni 1580 optrok.

Zou M. tegen het einde van 1579 wellicht bij den Prins zijn geweest, om dezen in te lichten over het vreemde gedrag van

¹⁾ Chbk. IV, p. 77.

²⁾ Hist., p. 434.

³⁾ Aytta, in zijn hart reeds geruime tijd Spaanschgezind, viel omstr. 1 Jan. '80 met vier andere gezanten der Staten-Gen. te Keulen af.

Rennenberg, tegen wien de Staten van Friesland op 1 Februari 1580 door hun aanval op de drie blokhuisen feitelijk in opstand kwamen? In elk geval zal hij op 10 Februari bij den Prins te Utrecht hebben vertoefd ¹⁾ om hem de redenen van het optreden der Staten uit te leggen. Hij moest immers met Eco Ysbrandy, den secretaris der Gedep. Oranje vragen, of drost Pipenpoy het blokhuis te Stavoren inderdaad aan de Staten moest overgeven; Ysbrandy reisde toen naar Utrecht, M. was er reeds ²⁾.

Ten onrechte meldde Parma op 23 Februari aan den koning, dat de Prins M. aan het hoofd van Friesland had gesteld ³⁾. Immers tegen het einde van die maand ⁴⁾ zonden de Gedep. aan M. en Roorda, „presentelijck te Utrecht wesende” een concept-instructie, om die in te dienen bij den Prins, Hun voornaamste opdracht was, Oranje te vragen voorloopig het stadhouderschap op zich te nemen in plaats van den steeds meer gewantrouwdren Rennenberg, Verder moesten ze wijzen op het feit, dat de onbetrouwbare Staten van Overijssel bezwaar maakten, dat Sonoy op last der Staten van Friesland Zwartsluit versterkte. Dat bleek geen overbodige maatregel te zijn, want de wankelmoedige stadhouder viel, nog half gedwongen ook ⁵⁾, op 3 Maart eindelijk af. Hij werd onmiddellijk door B. Entens en Johan van den Corput binnen Groningen belegerd; weldra kwamen Sonoy, Philips van Hohenlohe, de latere schoonzoon van den Prins en de twintigjarige Willem Lodewijk, die op 5 Mei voor de stad aankwam ⁶⁾ dezen met hun afdeelingen te hulp.

XV. LID DER CENTRALE REGEERINGSCOLLEGES.

Op 19 Maart 1580 vaardigden de Staten M., Roorda, H. Aysma en Jacob Jacobsz., burgemeester van Bolsward, af naar de vergadering van de Gedep. der N.G. Prov. te 's-Gravenhage ⁷⁾. De

¹⁾ Winsem., p. 658.

²⁾ Chbk. IV, p. 126 = arch. Stavoren no. 66 (R. A. L'den); vgl. Winsem., p. 658; Tegenwoordige Staat van Friesland, Amsterdam 1785, III, p. 316.

³⁾ Zie p. 105, noot 2.

⁴⁾ Op die tijd kunnen we dit onged. concept (Chr. Reg. 1577 no. 71; het stuk ligt op een verkeerde plaats) met groote zekerheid dateeren.

⁵⁾ Trosée, p. CVIC—CVC.

⁶⁾ Wagenaar, p. 18; p. 415 no. 27.

⁷⁾ Chr. Reg. 1583 no. 61 (het stuk ligt op een verkeerde plaats); van Jacobsz. afzonderlijk Chr. Reg. 1580 no 34; vgl. Winsem., p. 665; Schot., p. 848—849.

schrijvers verwarren deze zending met de afvaardiging van drie hunner in Mei naar de Staten-Gen. te Antwerpen ¹⁾. Wel is het mogelijk dat Aysma en Jacobsz. spoedig naar Antwerpen zijn doorgereisd, maar M. is, zooals we dadelijk zullen zien, eerst naar het Noorden teruggekeerd. Zij drieën hebben trouwens pas op 18 Mei hun procuratie en commissie geëxhibeerd ²⁾. Een dag eerder had M. namens Friesland commissie ontvangen voor de Landraad ³⁾, een soort Raad van State, die echter bij M.'s gevangenneming in November zijn werkzaamheden nog niet had aangevangen.

Ofschoon Oranje aarzelde, het hem aangeboden stadhouder-schap over Friesland op zich te nemen, machtigde hij toch in April M. en Aysma de betrekkingen, waartoe ze in 1578 waren benoemd, te aanvaarden. Van Oyenbrugge was tegelijk met Rennenberg afgevallen. Toen werd het drostambt, tegelijk met het afbreken van het blokhuis, afgeschaft; grietman van Barra-deel, werd Tjalling van Sixma, een zoon van Douwe; ten slotte werd het oldermanschap afgeschaft. Oranje prees M. onder de titel van gouverneur de Staten aan als vroom, kloek en getrouw ⁴⁾. We zullen zien, dat er opnieuw een kink in de kabel kwam.

Toen de Prins aarzelde, vaardigden de Staten op 25 April M. en Dr. Abel Frankena, van Oosterwolde, naar Willem Lode-wijk voor Groningen ⁵⁾ af om deze te bewegen, het stadhouder-schap resp. het luitenant-stadhouderschap in naam van zijn beroemden oom op zich te nemen ⁶⁾. Als Gedep. te velde namens de Gedep. van Friesland lagen ze spoedig overhoop met den lastigen Barthold Entens ⁷⁾ en hun zending mislukte: de Nas-sauer bedankte met het oog op zijn jeugdige leeftijd. Zoowel daarom alsook met de bedoeling de oude invloed te herwinnen, vaardigde het Hof op 18 Mei De Baudimont af naar Antwerpen; hij moest zijn instructie overleggen met M. en Aysma aldaar ⁸⁾. Het was ook alweer in verband met dezelfde zaak, dat de Staten-

¹⁾ Daar vergaderden deze in Maart ook! (Japikse III, p. VII).

²⁾ Japikse III, p. 20; vgl. p. 4; p. 706. Frankena, die door Japikse ook wordt vermeld, werd pas in Juli afgevaardigd.

³⁾ Chr. Reg. no. 66.

⁴⁾ Winsem., p. 653; Hist., p. 484; te Water III, p. 112; Hs., fol. 5.

⁵⁾ Dat zegt Wagenaar; hij spreekt zichzelf echter tegen (p. 39, noot 6). Vgl. 18 Mei, Chr. Reg. no. 67.

⁶⁾ Winsem., Hist., p. 480; Schot., p. 854; Wagenaar, p. 415, aanteekening 28, brief 2.

⁷⁾ Winsem., Hist., p. 480.

⁸⁾ Chr. Reg. no. 68—69; vgl. Schot., p. 852; Japikse III, p. 169—170.

Gen. op 4 Juni M. naar den Prins zonden ¹⁾, die op 11 Juni eindelijk voor de van zoovele zijden uitgeoefende aandrang ²⁾ zwichtte en veertien dagen later Bernard van Merode tot zijn luitenant aanstelde ³⁾.

M. wilde, zooals met de afgevaardigden dikwijls het geval was, kort daarop zeker graag naar huis terugkeeren, want op 5 Augustus meldde Merode hem, dat hij nog een tijdlang in Antwerpen moest blijven ⁴⁾. Op 9 September treffen we hem daar voor het laatst aan ⁵⁾, op 24 October was hij zeker terug ⁶⁾.

Op 6 Juli werd hem door de Staten-Gen. opgedragen, met den Prins te overleggen over het zenden der Engelsche hulptroepen, onder John Norris (Norritz), uit Vlaanderen naar Friesland ⁷⁾. Daar was de toestand inmiddels zeer slecht geworden en ook de aanwezigheid van M. was nu vereischt om het vaderland te verdedigen; zijn diplomatieke post kon voortaan beter worden waargenomen door den vroegeren predikant ⁸⁾ Abel Frankena.

XVI. KRIJGSGEVANGEN.

Op 17 Juni 1580 versloeg Schenck Hohenlohe, ondanks diens moderne legerbericht ⁹⁾ beslissend bij Hardenberg, Het drie dagen later gevolgde ontzet, van Groningen luidt voor Friesland het eigenlijke begin van de tachtigjarige oorlog in; pas nú werd het zelf terrein van de krijg. Het gelukte wel op 9 Juli een geweldige aanval op Dokkum af te slaan, maar Delfzijl kreeg het steeds benauwder en de financiële toestand was allermiserabelst ¹⁰⁾. Daarom zonden Merode en de Gedep. op 16 Juli Frankena naar den Prins; hij moest zijn instructies met M. overleggen ¹¹⁾.

M. zal tegelijk met een aantal anderen op 15 October tot hoptman zijn benoemd ¹²⁾; in elk geval was hij het op de 31ste ¹³⁾. Op die datum werd hij door Merode aangesteld tot comman-

¹⁾ Japikse III, p. 80.

²⁾ Japikse, III, p. 173; vgl. Chbk. IV, p. 242 art. 11; Schot., p. 853.

³⁾ Chbk. IV., p. 172; zijn instructie Hof C, fol. 245 vo—247.

⁴⁾ Hs., fol. 21.

⁵⁾ Japikse III, p. 68; vgl. p. 176; 13 Aug., Chr. Reg., no. 100.

⁶⁾ Hs., fol. 63.

⁷⁾ Japikse III, p. 89; vgl. p. 80.

⁸⁾ Knipscheer (B.W. VIII, kol. 566) twijfelt hieraan verm. ten onrechte. Plaatsgebrek belet ons, dit te motiveeren.

⁹⁾ 19 Juni, Chr. Reg. no. 81.

¹⁰⁾ Hs., fol. 11.

¹¹⁾ Hs., fol. 10.

¹²⁾ Hs., fol. 51.

¹³⁾ Hs., fol. 66.

dant over Zevenwolden¹⁾, welk go bedreigd werd doordat Rennenberg op 18 October het beleg had geslagen voor Steenwijk, Helaas werden op de dag van M's benoeming Jan Raesz. van Vervou, van Franeker en Julius van Botnia, die zich zeer laf gedroeg, met een 600 man, waarvan de helft uit stadsvendels bestond, door een iets sterkere macht onder Ghemen, Van Oyenbrugge en den dapperen zgn. „scheutvrijen” Heinrich Schnater, een onderdaan van Hendrik III van Saksen-Lauenburg, aartsbisschop van Bremen²⁾, totaal verslagen tusschen Oldeouwer en Scharster brug³⁾. Spoedig vielen de schansen te Lemmer en Sloten den vijand in handen. Toen M. uit de laatste stad week en door de zijnen werd verlaten, nam de vijand hem, de 8ste November, bij Balk gevangen⁴⁾. Een ramp!

Daar M. zelf slechts een derde deel van het geëischte losgeld bezat, dat 9000 Car.gld. bedroeg, wendden alle Friesche autoriteiten zich op 7 December tot den Prins met het verzoek, om M., die onder Schnater in de Lemmer gevangen zat, te doen uitwisselen tegen een aanzienlijken gevangene te Gent⁵⁾; zoo iemand hadden ze in Friesland immers niet. Er is echter niets van gekomen.

Op 11 Februari 1581 sprak Merode de hoop uit, dat M. spoedig zou terugkeeren⁶⁾. Of dat een wenk was aan de landdag, die weldra zou bijeenkomen? Zeker is, dat M's halfbroer Botnia daarop een voorstel indiende, aan M. het losgeld ten deele (f 3150) uit de landskas voor te schieten. De volmachten van Oostergo keurden het voorstel goed, maar op de 22ste protesteerden de volmachten der steden daartegen „als nyet wesende conform mette uitschrijving van de landdag en elck daertoe geen procuratie hebbende”; ook onder die van Westergo en Zevenwolden rees verzet tegen het voorstel⁷⁾. Er is wel op 2 Maart een onderhandelaar naar Rennenberg gezonden⁸⁾, maar absoluut onjuist is wat de schrijvers vermelden⁹⁾, dat M. krachtens een resolutie van de landdag van Februari 1581 zou zijn losgekocht.

¹⁾ Hs., fol. 67.

²⁾ Hij werd echter begin Febr. '81 voor Steenwijk doodelijk gewond (re-singa, p. 426; Feith, Gron. Bijdr. VII, p. 70.

³⁾ F. van Vervou, Enige gedenckwerdige Geschiedenissen 1568—1610 enz., L'den 1841, p. 20; Hs., fol. 67—69.

⁴⁾ Feith, Gron. Bijdr. VII, p. 69. Vgl. nog Hs., fol 68, 69, 72, 73 en 75.

⁵⁾ Hs., fol. 86; de naam is onleesbaar (Tercy of Toxy?).

⁶⁾ Hs., fol. 119. M. was op 20 Jan. naar Groningen overgebracht (Feith, Gron. Bijdr. VII, p. 70).

⁷⁾ Resol. '79, fol 53—55; vgl. Winsem., p. 688.

⁸⁾ Hs., fol. 127.

⁹⁾ te Water III, p. 113; Eekhoff XIII, p. 87; van Sminia, p. 211.

XVII. UITGEWISSELD.

Een andere oplossing werd weldra mogelijk. Reeds in Februari 1581 werd er verband gelegd tusschen de behandeling, die M. genoot van de zijde van Rennenberg en die van Johan Roorda, die eerst te Stavoren gevangen had gezeten ¹⁾, daarna volgens besluit der Staten van 27 Februari 1580 naar Holland zou worden overgebracht ²⁾ en volgens Van der Aa gevangen heeft gezeten te Woerden, Loevestein en Rammekens ³⁾. Van uitwisseling tegen M. kon hierom geen sprake zijn, omdat deze veel „duurder” was dan Roorda. Tot het geluk van M. vielen op 11 Mei 1581 ⁴⁾ mét het door den vijand herbouwde kasteel te Stavoren aan Sonoy, ook de dappere verdediger Rienck van Dekema met zijn broer Albert, die zijn vaandrig was, in handen. Dit kasteel was, nadat Steenwijk op 23 Februari was ontzet en de schansen bij de Lemmer en Sloten begin Maart waren heroverd, van 1 Maart af door Sonoy belegerd ⁵⁾.

Op 27 Augustus blijkt, dat hun moeder Ida Gerritsdr. van Loo de beide broers wil loskopen ⁶⁾ en nu was de weg als aangewezen; het is vrijwel zeker, dat M. is uitgewisseld tegen de gebroeders Dekema en Johan Roorda. We vinden M. voor het eerst weer aan het hoofd van zijn vendel op 26 November 1581 en wel te Franeker ⁷⁾. Daarna treffen we hem nog talrijke malen als zoodanig aan.

Op 12 Augustus meldde de Landraad beoosten Maaze, die sinds korte tijd toen met het uitvoerend gezag in de gewesten van de Unie was bekleed, aan de Gedep. van Friesland, dat ze op hun verzoek Sonoy hadden gelast, Dekema streng te bewaken ⁸⁾. Op 29 September werd Albert door den Hollandschen hopman Roodenburg naar Harlingen gevoerd; hij zou door Douwe Oenez. van Grovestins ter bestemder plaatse worden gebracht en Merode stond de vrouw van M. toe, hem te vergezellen ⁹⁾. Op 22 October moest hij haar echter

¹⁾ Volgens den kastelein (directeur van het Huis van Bewaring) was hij zeer slecht te spreken over het voedsel (20 Febr. '94, Chr. Reg.; het stuk ligt op een verkeerde plaats).

²⁾ Resol. '79, fol. 10; Bor II, p. 114 is minder juist.

³⁾ X, p. 140; vgl. Fresinga, p. 164—165.

⁴⁾ In verband met Merode's antwoord (Hs., fol. 146) verkiezen we de 11de (Rengers II, p. 221) boven de data van Bor of Feith (resp. II, p. 252 en Grön. Bijdr. VII, p. 73).

⁵⁾ Zie daarover van Wageningen.

⁶⁾ Hs., fol. 171.

⁷⁾ Hs., fol. 191; op 25 Jan. '82 lag hij er verm. nog (Hs. fol. 213).

⁸⁾ Chr. Reg. no. 71.

⁹⁾ Hs., fol. 179.

dringend verzoeken, Dekema strenger te behandelen ¹⁾. Rienck heeft, toen hij in vrijheid was gesteld, blijkbaar teruggetrokken geleefd; we weten slechts, dat hij in 1591 in het vaderland is teruggekeerd ²⁾ en dat hij op 18 October 1615 nog leefde ³⁾.

Wat Roorda betreft, op 21 September 1581 schreven de Gedeep. van Friesland aan de Staten van Holland, dat ze hem in vrijheid konden stellen, als hij de kosten van zijn gevangenschap had betaald; hoewel hij Malcontent was en zijn vermogen eigenlijk was geconfisqueerd, zou zijn vaders erfdeel, dat f 2700 bedroeg, aan zijn moeder (Doutzen Hansesdr. van Sassinga) worden gegeven „tot medelossinge van Martena”. ⁴⁾ Roorda was in 1584 te Mons ⁵⁾; zijn verder lot is ons onbekend.

XVIII. AANVOERDER IN DE OORLOG.

Op 17 Maart 1583 was M. commandant van de schans te Oldeboorn ⁶⁾, die in de herfst van het vorige jaar was geslagen door den roemruchten Ommelander edelman Wigbold van Ewsum, heer van Nienoord ⁷⁾. Op 25 Mei 1583 werd hij tot de terugkeer van den luitenant-kolonel Stein Maltesen ⁸⁾, een Deen, die zijn vaderland bezocht had ⁹⁾ doch juist op die datum te Dokkum terugkeerde ¹⁰⁾ aangesteld tot commandant over een veldlegertje van een 700 man bij Visvliet ¹¹⁾. Op 6 Juni lag hij met Cammingha in Vrouwenklooster ¹²⁾; de volgende dag beval Merode hen naar Oostmahorn of Nieuwebildtzijl te gaan ¹³⁾.

Midden September 1583 voeren Ewsum en Asinge Entens, een broer van Barthold, met een vloot, waarop ook 600 man Friesche troepen onder Maltesen, van Terschelling naar Oterdum, ten zuiden van Delfzijl aan de Eems gelegen. Ze sloegen daar een sterke schans, die in de volgende jaren de toevoer van levens-

¹⁾ Hs., fol. 183.

²⁾ Resol. '79, fol. 424.

³⁾ Oud-Archief der Dekema-Cuyck-en Foeys Veencompagnie, no. 485 (R. A. L'den).

⁴⁾ Resol. '79, fol. 90—91.

⁵⁾ Rengers, II, p. 261, 289.

⁶⁾ Hs., fol. 316. Op 27 Febr. '82 lag hij in Niezijl bij Grijskerk, op 19 Juni nog (Hs., fol. 218; 222). Op 28 Aug. moest hij naar Surhuizum, op 25 Nov. naar Sneek (id. 251; 273).

⁷⁾ Zie Hartgerink, passim.

⁸⁾ Sinds 30 Oct. '81 (Hs., fol. 186).

⁹⁾ Hij is niet (Schot., p. 915) omstr. 1 Febr. bij Boxum gevangen genomen; Schot en Bor verwarren deze inval met die van '86.

¹⁰⁾ Hs., fol. 326; vgl. fol. 329.

¹¹⁾ Hs., fol. 325.

¹²⁾ Arch. Sloten II, 10 (R. A. L'den).

¹³⁾ Hs., fol. 327.

middelen naar Groningen ernstig heeft belemmerd ¹⁾. Trosée noemt M. ten onrechte commandant van de schans en aanvoerder der Friesche troepen; niet alleen lag hij op 19 September op Tjaardahuis te Rinsumageest ²⁾, maar ook merkten de vier Doleanciers in April 1584 op ³⁾, dat een onbekende „quidam” — ze bedoelen Maltesen — tot commandant van Oterdum was aangesteld.

Na 19 September 1583 treffen we M. geruime tijd niet als hopman aan; wel zal hij het steeds zijn gebleven. Pas op 27 October 1586 ontmoeten we hem opnieuw, weer op Tjaardahuis ⁴⁾; op 23 November is hij commandant van Dokkum ⁵⁾. Voor het laatst troffen we hem als hopman aan te Hasselt, op 14 December 1592, toen hij met de andere hoplui van het Friesch Regiment — op van den Corput na — monstering weigerde ⁶⁾. Zou hij in deze kwestie aan de kant van Roorda en de zijnen hebben gestaan?

Men kent de onverkwikkelijke geschiedenis. De Roordisten wenschten Hasselt, Coevorden e.a. steden als bolwerken voor Friesland, hetgeen in dit geval tot een hevige twist met Overijssel en Maurits leidde ⁷⁾. Men kan de Roordisten terecht heerschzucht verwijten, maar mag één ding niet uit het oog verliezen; dat de Staten van Holland precies gelijk handelden, ook tegenover Friesland. En nu moge het waar zijn, dat die de Friesche zeesteden in 1580 pas na herhaald verzoek der Staten van Friesland en (Merode) hadden bezet, maar daar waren deze reeds lang niet meer van gediend, zoowel omdat de soldaten steeds met achterlating van veel schulden vertrokken alsook, omdat er voortdurend geschil rees over de eed, die ze moesten afleggen. Vooral het feit, dat hopman Grenu, ondanks het bevel daartoe van de Landraad beoosten Maaze, in September 1582 op last van de Staten van Holland niet uit Sloten naar Deventer mocht vertrekken, had een bittere nasmaak achtergelaten; bovendien stonden de Friezen er nu veel beter vóór dan voor tien jaar het geval was. Daarom was het zeer laakbaar van de Staten van Holland, dat ze hun bezetting niet uit Stavoren terug wilden trekken. Om dat te bereiken, vormde het bezit van Hasselt een sterke troef, en hebben we het juist, dan hebben de Friezen ook slechts op die voorwaarde de laatste stad ontruimd.

¹⁾ Bor II, p. 392; Rengers II, p. 258; Trosée, p. CLXXXIV.

²⁾ Chr. Reg. no. 145.

³⁾ Chbk. IV, p. 475 art. 133, Zie p. 153 hierna.

⁴⁾ Chr. Reg. no. 127.

⁵⁾ Chr. Reg. no. 147.

⁶⁾ Chr. Reg., ongen.

⁷⁾ Vgl. naast Japikse VII: Wagenaar, passim; Wumkes, Bidders, p. 168.

XIX. POLITIEKE CARRIERE NA 1581.

A. In Friesland.

Spoedig na zijn uitwisseling werden de diensten van M. ook weer op staatkundig gebied gevraagd; op 9 Maart 1582 volgde hij den kort te voren overleden Lieuwe van Beyem op als lid van de Landraad beoosten Maaze ¹⁾. We krijgen de indruk, dat hij geen zitting heeft genomen in dat college; we ontmoeten hem nooit als Landraad en treffen hem in die tijd telkens in Friesland aan.

Op 10 April 1582 was M. met Camminga en vier anderen lid van een commissie, die tot taak had alle oude privileges te verzamelen ²⁾. De reden daarvan was ongetwijfeld, dat er sprake van was, Anjou als heer te erkennen in plaats van den koning, dien de Friesche autoriteiten en ambtenaren in December 1581 hadden afgezworen ³⁾. Toen de kwestie in Juli 1582 aan de orde kwam, had de commissie een respectabel aantal oude charters van rommelige zolders en uit stoffige kisten weten bijeen te brengen ⁴⁾; ze hebben echter voor het gestelde doel geen dienst behoeven te doen.

Op de landdag van Juli 1582 verschenen behalve Merode twee leden van de Raad van State, nl. Elbertus Leoninus, de beroemde kanselier van Gelderland, en Van Oyen ⁵⁾, om namens Adjou de eed in ontvangst te nemen en die in zijn naam aan de Staten af te leggen. Wel is waar hadden de beide Friesche afgevaardigen ter Staten-Gen. op 27 Maart Anjou schoorvoetend de eed als heer afgelegd ⁶⁾, wel toonden nu de volmachten der steden zich aanvankelijk — later krabbelen ook zij terug — om een wit voetje te verwerven, bereid tot het afleggen van de eed, maar die der goën weigerden beleefd en deemoedig, maar zeer beslist, Anjou als heer te erkennen ⁷⁾. Dat verhinderde echter niet, dat elke Fries, die iets had te vragen of te klagen, zich tot Anjou wendde en wel bij voorkeur kort voor de bovengenoemde landdag.

Onder de requestranten was ook M., die eindelijk wel eens in het gouverneurschap van Harlingen wou worden gesteld, en

¹⁾ Resol. '79, fol. 132; vgl. Schot., p. 892.

²⁾ Chr. Reg. no. 40.

³⁾ Gabbema D 83.

⁴⁾ Chbk. IV, p. 185. Dit stuk is foutief gedateerd, vgl. ook Guibal, p. 27, noot 3.

⁵⁾ Bedoeld is Johan van Gent, heer van Oyen, uit het kwartier van Nijmegen

⁶⁾ Japikse III, p. 453 = Resol. 1560, fol. 274 art. 3; vgl. S 21 t no. 34 (R. A. L'den).

⁷⁾ 16 Juli '82, Gedep. Losse stukken (zes copieën) Statenarchief, R. A. L'den.

deze kwestie ook reeds aan den Prins, toen die in April 1581 Harlingen bezocht, had voorgelegd ¹⁾. Toen de commissarissen van Anjou op diens bevel deze zaak op de landdag aan de orde stelden, bleek al spoedig, dat de volmachten der steden, en vooral die van Harlingen, er niet van wilden weten. Het was ook moeilijk te verwachten, dat zij in een tijd van hevige twist met de goën, op een edelman van het platteland waren gesteld. Hun standpunt kennen we uit de verklaring ²⁾, die burgemeester Reyner Claesz., als plaatsvervanger van secretaris Hobbe Sjoertsz Baerdt, aflegde voor de „commissie totte visitatie der requesten”, een commissie van ongeveer zeven leden, die aan het einde van elke landdag werd benoemd en die dit verzoek had aanbevolen. Het zou nl. strijden met de privileges der steden, als er na het afbreken der blokhuzen een gouverneur zou worden aangesteld, zonder dat hij door de inwoners was genomineerd. Zij hadden al genoeg gouverneurs, nl. den Prins en Merode. De eenige concessie, waartoe ze bereid waren was, dat ze M. het traktement der vroegere drosten wilden betalen. Ook dat is vrij zeker niet gebeurd. Op deze kwestie moeten de Doleanciers ³⁾ doelen, als ze zeggen, dat M. e.a. onder „blauwe prentzen” uit hun ambt zijn gestooten ⁴⁾. In dit geval was het echter totaal misplaatst, daarvan de Gedeep. der goën een verwijt te maken. Ook Leicester zag in 1587 geen kans, John Norris tot gouverneur van Harlingen te zien benoemd ⁵⁾.

Of de reden lag in de drukke werkzaamheden van M. weten we niet, maar we krijgen de indruk, dat niet hij, maar zijn zoon Jan steeds het noordertrimdeel van Leeuwarderadeel op de landdag vertegenwoordigde ⁶⁾. Na diens dood was M. zelf weer Statenlid, b.v. op 28 April 1585 te Franeker ⁷⁾.

In 1583 zou de langdurige twist tusschen goën en steden einde lijk worden beslecht door scheidsrechters, die de Prins had benoemd; door hun bemiddeling stemden beide partijen toe, dat een proces voor het Friesche Hof zou worden gevoerd. Op 16 Juli droegen de volmachten der goën de behartiging hunner

¹⁾ Hs., fol .325, los blad.

²⁾ Telling no. 182.

³⁾ Zie p. 153 bovenaan.

⁴⁾ Chbk. IV, p. 475, art. 100.

⁵⁾ Tegenwoordige Staat van Friesland, II, p. 598.

⁶⁾ Zie p. 111, noot 5.

⁷⁾ Hof WWW (1580—1664), fol. 41. (Hofarchief, R. A. L'den).

belangen op aan M. Cammingha, Tetmansz. en een paar anderen¹⁾ die op hun beurt begin Augustus er drie advocaten mee belasten²⁾. Zooals bekend zal zijn, volgde de uitspraak op 11 Februari 1584 te Delft; deze viel ongunstig uit voor de goën.³⁾

B. Staat-Generaal.

Voor zoover we weten, besloot M. zijn politieke carrière met het lidmaatschap van de Staten-Gen., waartoe hij in 1588 werd benoemd. Sinds dat jaar treffen we zijn naam herhaaldelijk in de resolutiën aan. Zoo werd hij op 22 December 1588 met anderen gecommiteerd om afscheid te nemen van John Norris, die deze gewesten toen bezocht als gezant van koningin Elisabeth⁴⁾. Op 19 Juni 1590 was hij lid van een commissie die Wilkes, een anderen gezant van die koningin, moest verwelkomen⁵⁾; op 13 Augustus maakte hij deel uit van een groote commissie, die naar Maurits werd afgevaardigd in verband met de hulp, die men aan Hendrik IV van Frankrijk dacht te verleen⁶⁾. Toen er sprake van was, dat Michiel Högelcke, de zoo ongelukkige vroegere luitenant-kolonel van het Friesch Regiment⁷⁾, 2000 soldaten in dienst zou nemen, bracht M. op 14 Juli rapport uit over de onderhandelingen met hem⁸⁾. Na 14 Maart 1592 vonden we de naam van M. niet meer in de resolutiën vermeld⁹⁾.

In 1590 wendde de vroegere griffier De Baudimont zich tot M. met een verzoek; naar aanleiding hiervan moeten we tamelijk lang uitweiden.

De noodgedwongen forsche maatregelen der zoo machtig geworden Gedep., de hooge belastingen, die ze gedwongen waren op te leggen, hun soms onmiskenbare willekeur, hadden hier en daar ernstige

¹⁾ Singels no. 281 e = Losse stukken, Proces tusschen steden en landen, Statenarchief (R. A. L'den).

²⁾ Chr. Reg. no. 130.

³⁾ Zie Slothouwer.

⁴⁾ Japikse VI, p. 94. Vgl. nog 10 Dec. '88, 7 Mrt., 22 Mrt., Aug., 5 Sept. en 15 Nov. '89 (id. p. 18; 412; 632; 290; 355; 430) en 1 April '89 Chr. Reg. no. 8.

⁵⁾ Japikse VII, p. 76.

⁶⁾ Japikse VII, p. 42 (vgl. p. 1—2).

⁷⁾ Zie W. Eekhoff, Geschiedkundige beschrijving van eene zilveren medaille enz. voor M. Högelcko, Vrije Fries I, p. 321, vgl.; van der Aa, VI, p. 287; B. W. III, kol. 1158. Japikse (VI, Register) verwart hem blijkbaar met een ander.

⁸⁾ Japikse VII, p. 174—175; vgl. p. 272 (9 Juni).

⁹⁾ Japikse VII, p. 500.

ontstemming verwekt en wel vooral in het kamp der Hofpartij, die geleid werd door president Aysma en De Baudimont. Zij vonden steun bij enkele niet herbenoemde grietmannen e.a., die door eigenbaat of uit gekwetste eigenliefde de Gedep. en oud-Gedep. afbreuk zochten te doen; de voornaamste van deze frondeurs was Siuck Idsesz. van Eminga, van Cornjum, een Gereformeerde balling van 1567, na zijn terugkeer weldra substituut, later grietman van Dantumadeel, maar vermoedelijk terecht in November 1582 niet herbenoemd.

Reeds op de landdag van April 1583 ondernam hij met drie anderen een heftige aanval op het beleid der Gedep. sinds 1580, maar deze mislukte. Op die in April 1584, weer te Franeker gehouden, herhaalde hij die aanval, opnieuw met drie andere — waarvan twee dezelfde — edelen, door een uiterst scherpe, weergaloos handig opgestelde Doleantie van liefst 133 artikelen in te dienen ¹⁾! Vele daarvan brachten de Gedep. en Oud-Gedep., die in een zeer hachelijke tijd het roer van staat hadden bestuurd, in groote verlegenheid. Waarlijk geen wonder; het materiaal was aangedragen door Eminga c.s., maar de redactie was van de welversneden pen van De Baudimont.

De laatste gooide, zoo handelende, met steenen uit een glazen huis. Hij zat nl. gevangen op verdenking van landverraad, tengevolge van de briefwisseling, die hij door bemiddeling van den laffen Luikenaar Octavian de Horion, een schoonzoon van Meckema, van April tot Juni 1583 met medeweten van den Prins had gevoerd met Verdugo, den Spaanschen commandant ²⁾ te Groningen ³⁾. De zaak lekte uit en hoewel De Baudimont vrijuit ging, was de schijn tegen hem. Bovendien was de gelegenheid voor Roorda c.s. al te fraai, om dezen coryphee der gehate Hofpartij, bovendien nog een vreemdeling, beentje te lichten. Eerst bleef De Baudimont een poos geschorst; drie maanden, nadat zijn beschermer onder moordenaarshand was gevallen, nl. in October 1584, werd hij ontslagen ⁴⁾. Hij was zoo dom, zich daarop naar den vijand te begeven en ruide in een boekje de bevolking dezer gewesten op tegen Engeland, en ried aan, zich aan den koning te onderwerpen ⁵⁾.

Op 29 Maart 1589 wendde hij zich, op Ameland vertoevend, als gezant van hertog Julius van Brunswijk tot de Raad van State om een vrijgeleide naar Holland. Zonder antwoord af te wachten, reisde hij door naar Amsterdam. Toen de centrale colleges weinig gunstige maatregelen namen, werd de grond hem toch te warm onder de voeten en hij verdween voor goed uit het land, zonder te zijn ingegaan op het voorstel der Staten-Gen., zich voor zijn vroegere daden te verantwoorden ⁶⁾.

¹⁾ Chbk. IV, p. 475 vlg.

²⁾ Niet stadhouder!

³⁾ Gabbema D 90, G 25. Zie voor nadere bijzonderheden ons artikel „Getrouw tot in de cel”, in het Nieuwsblad van Friesland, van 31 Jan. 1941.

⁴⁾ Resol. 1560, fol. 418.

⁵⁾ Wagenaar, p. 48.

⁶⁾ Japikse VII, p. 426; vgl. 9 Nov. '88, Chr. Reg. no. 86.

Met het oog op het bovenstaande had het dan ook weinig zin, dat De Baudimont zich op 1 Mei 1590 uit Emden tot zijn „amico colendissimo” (van deze vriendschap blijkt overigens niets) wendde met het verzoek ¹⁾, hem zijn vroegere functie weer te bezorgen en daarvoor vooral de tegenstand van Roorda weg te nemen. Hier blijkt duidelijk, wie den vreemdeling de duw had gegeven. Dit is de laatste maal, dat men van deze tragische figuur hoort.

XX. FINANCIËELE AANGELEGENHEDEN EN DOOD.

Recapituleerende valt op te merken, dat we M. in 1592 voor het laatst als Staat-Generaal en als hopman aantreffen. Daarna hooren we ofschoon hij nog maar even zestig jaar telt, niets meer van hem. Is wellicht de weezinwekkende, in het jaar daarop in al zijn hevigheid losgebarsten twist tusschen Willem Lodewijk en Carel Roorda voor den hoogstaanden man een reden geweest zich uit het openbare leven terug te trekken? Een belist antwoord zal wel moeilijk op die vraag kunnen worden gegeven.

Wat zou verder de reden zijn van het feit, dat M. na zijn krijgsgevangenschap lang niet in die mate op de voorgrond trad als daarvóór het geval was? O.i. eenerzijds het naar voren treden van nieuwe figuren, die geen achtung hadden voor de gegroeide verhoudingen — we denken hier aan Carel Roorda —, anderzijds vooral de betrekkelijke armoede van M. Deze was eerst zeer rijk geweest, ook doordat twee, overigens onbekende, broers jong waren gestorven ²⁾; later verarmde hij door verschillende omstandigheden sterk. Eerst leed hij door de maatregelen van Robles *f* 2700 schade; daarna kostte zijn onbaatzuchtigheid voor de zaak van de opstand, waarvoor hij alles opofferde ³⁾, hem veel, zoodat hij volgens Eekhoff reeds in 1580 door zijn vijanden ⁴⁾ een „verarmt ende verdorven edelman” werd genoemd ⁵⁾. Die onbaatzuchtigheid kon de volmachten in Februari 1581 niet bewegen, hem zijn losgeld voor te schieten; daarop kostte de bewaking tijdens zijn gevangenschap hem een *f* 600 ⁶⁾.

¹⁾ Gabbema, Epist.

²⁾ Stbk.; sommigen maken hen echter tot broers van Doecke's grootvader!

³⁾ Dit werd 6 Febr. '88 getuigd (te Water III, p. 98).

⁴⁾ Wij bemerken er nimmer één.

⁵⁾ XIII, p. 88—89. Zie voor een eigenhandig briefje over geldzaken Chr. Reg. 1580, no. 149.

⁶⁾ R. van Dekema betaalde in zes maanden de helft van dat bedrag (v. Wageningen, p. 89).

Door het benoodigde losgeld ¹⁾ geraakte M., nog veel dieper in de put, zoodat hij volgens Eekhoff in 1582 diep in schulden stak. Het was dan ook zeer treurig te noemen, dat de Staten van Friesland hem evenals alle hoplui — en dat was in alle gewesten steeds het geval — in 1588 heel wat traktement verschuldigd waren, dat de Staten van Holland zijn diensten, in de jaren 1573—1576 ²⁾ bewezen, maar niet beloonden en zijn vrouw, toen die zich tijdens een ziekte van M. tot die Staten te Hoorn wendde, naar hun Friesche collega's verwezen. Het gevolg van een en ander was, dat M. in 1587 was geëxecuteerd en daardoor opnieuw f 4000 schade had geleden ³⁾. Teekenend is, dat zijn dochter Bauck met haar tweeden man later bijna armoede leed ⁴⁾. Nú kan men begrijpen, vooral met het oog op de tijd, waarin invloed vooral berustte op het bezit van geld, waarom de ster van M. zoo was gedaald.

Onze held was, zooals we boven reeds zagen, in zijn familieleven niet gelukkig. Zijn tweede vrouw mocht hij echter lang behouden; zij overleed in 1603. Zelf daalde de groote, maar bovenal edele vrijheidsheld, aan wie Friesland nooit te veel eer kan bewijzen, op 11 November 1605 ten grave; hij werd bijgezet in de Galileëkerk. Met zijn dood stierf het geslacht M., dat zich zulk een roemrijke klank had verworven in de historie van Friesland, in de mannelijke lijn uit. Zijn naam leeft voort in de Duco Martenapijp, vóór het huis, waarin hij zijn gelukkigste jaren had doorgebracht ⁵⁾.

LIJST VAN AFKORTINGEN.

De Gedep.	De Gedeputeerde Staten van Friesland.
De Gedep. totten Dol.	De Gedeputeerden totten Doleantiën.
De Gedep. der N.G. Prov.	De Gedeputeerden der Nader Geunieerde Provinciën.
M.	Martena.
De Staten-Gen.	De Staten-Generaal.

¹⁾ De gevangenen werden niet met gesloten beurzen uitgewisseld; o.a. kreeg de hopman, die hen gevangen had genomen, een aanzienlijke belooning.

²⁾ Eekhoff zegt van '73 tot '79; dat moet een vergissing zijn.

³⁾ Eekhoff XIII, p. 88—89.

⁴⁾ te Water II, p. 441.

⁵⁾ Zie over die pijp Eekhoff, *Geschiedkundige beschrijving van Leeuwarden* (L'den 1846), Register. We weten niet, of M. daar na 1581 weer woonde, maar vermoeden het wel.

LITERATUURLIJST.

- VAN DER AA, A. J. Biografisch Woordenboek der Nederlanden, 12 dln., Haarlem 1852—1878.
- ANDREAE, NAL., A. J., Nalezing op de Nieuwe naamlijst van grietmannen van Jhr. Mr. H. Baerdts van Sminia, met aanteekeningen en register, uitgeg. door het Fr. Genootschap, Leeuwarden 1893.
- ANDREAE XVI—XVII, A. J., Het verzet der Friezen tegen de Spaansche dwingelandij, Vrije Fries XVI, p. 389—530, met bijlagen, aanteekeningen, en register daarop, XVII, p. 1—113.
- ANDREAE, 1572, A. J., Het wonderlijk Jaer 1572, Fr. Volksalmanak 1899, p. 74—162.
- B. W., kol.(om) x. P. C. Molhuysen en P. J. Blok, Nieuw Nederlandsch biografisch Woordenboek, 10 dln., Leiden 1911—1937.
- BERNS, J. L., De archieven van het Hof Provinciaal en van de gerechten der grietenijen, steden, districten, eilanden en hoogeschool van Friesland, Leeuwarden 1919.
- BOELES, W. B. S., Geschiedkundige aanteekeningen over de krijgsbedrijven in en nabij Groningen van 1566—1581, in Bijdragen tot de Geschied- en Oudheidkunde inzonderheid van de Provincie Groningen, onder redactie van Stratingh, Feith en Boeles, deel VII, p. 274 vlg.
- BOR, P., Oorspronck, begin en vervolg der Nederlandsche Oorloghen 1555—1600, deel I en II, Amsterdam 1679—1684.
- VAN BORSSUM WAALKES, G. H. Epo van Douma te Huizum, Vrije Fries XIV, p. 1 vlg.
- BUMA, J. Minnema, Bijdrage tot de Geschiedenis van het Dijkregt in Friesland, inzonderheid met betrekking tot de Contributie der Vijf Deelen, Leyden 1853.
- CAROLUS, Joannis Caroli de rebus Casparis à Robles Bilaei in Frisia gestis commentariorum Libri IV ad Catholicum Hispaniarum regem Philippum Austriacum, Leovardiae 1731. Uitgeg. door P. Wesseling.
- CHBK. III—IV., G. F. thoe Schwartzenberg en Hohenlansberg, Groot Placaaten Charterboek van Friesland, deel III en IV, Leeuwarden 1768—1793.
- CHR. REG. NO. X, Chronologisch Register van het Statenarchief (R. A. Leeuwarden).
- DE CRANE, J. W., Herinneringen aan Martenahuis te Franeker, Vrije Fries I, p. 93 vlg., 189 vlg., 277 vlg.
- ECKHOFF, FRIESLAND, W., Beknopte Geschiedenis van Friesland, Leeuwarden 1851.
- ECKHOFF XIII, W., Nieuwe berigten uit oude papieren omtrent Duco Martena, 1530—1605, Vrije Fries XIII, p. 81—91.
- FEITH, GRON. BIJDR. VII, H. O., Aanteekeningen betreffende Groningen en omstreken in 1580, 1581 en 1582, Gron. Bijdr. (zie op Boeles) VII, p. 68 vlg.
- FEITH, VRIJE FRIES VII, H. O., Dagboek of aanteekeningen van Dr. Georgius Westendorp 1566—1578, Vrije Fries VII, p. 41—78.
- FRESINGA, Memoriën van Reinico — van Frennicker, deel III, uitgeg. in G. Dumbar, Analecta, seu vetera aliquot scripta inedita, ab ipso juris facta, Daventriae 1719—1722.
- GABBEMA, D 67, E 5 ENZ., Het archief Gabbema, R. A. Leeuwarden.
- GABBEMA, EPIST., S. A., Epistolarum ab illustribus et claris viris scriptarum centuriae tres, Harlingen 1663.
- GOSSES, I. H., Friesland in de eerste jaren van de tachtigjarige oorlog, De Gids 1930, 2e stuk, p. 393 vlg.
- GUIBAL, C. J., Democratie en Oligarchie in Friesland tijdens de Republiek, Assen 1934.

- HA TGERINK, Maria Hartgerink Koomans, Het geslacht Ewsum, Geschiedenis van een jonkers-familie uit de Ommelanden in de 15e en 16e eeuw, Groningen 1938.
- HEYMANS, Memoriën van den klerk M. Heymans, Hs., 9056 I, Prov. Bibliotheek Leeuwarden.
- HS, FOL X, Journael van voorgevallen saeken in Frieslandt enz., gehouden bij Bernhard van Merode van den 7den Juli 1580 tot den 12den Juni 1583, Prov. Bibliotheek Leeuwarden.
- JAPIKSE, Resolutiën der Staten-Generaal over 1576—1609, bewerkt door Dr. N. Japikse, deel I—VII: verschenen in R.G.P., 's-Gravenhage 1915—1923 I (no. 26) 1576—1577; II (no. 33) 1578—1579; III (no. 41) 1580—1582; IV (no. 43) 1583—1584; V (no. 47) 1585—1587; VI (no. 51) 1588—1589; VII (no. 55) 1590—1592.
- MULLER, P. L., De unie van Utrecht, Utrecht 1878.
- RENGERS, Kroniek van Johan — ten Post, uitgeg. door H. O. Feith, Groningen 1853.
- RESOL. 1560, Resolutieboeken der Staten van 1560—1600, R. A. Leeuwarden.
- RESOL. 1579, Resolutieboeken der Gedeputeerde Staten van 1579—1596, R. A. Leeuwarden.
- SCHOT., Chr. Schotanus. De geschiedenissen Kerckelijck ende Wereltlijck van Friesland Oost ende West, . . . Franeker 1658.
- SINGELS NO. X, J. C., Inventaris van het oud-archief der stad Leeuwarden, Leeuwarden 1893.
- SLOTHOUWER, F. G., De wording van het college der Gedeputeerde Staten in de provincie Friesland, Vrije Fries XVII, p. 165—237.
- VAN SMINIA, H. Baert van, Nieuwe naamlijst van grietmannen van de vroegste tijden af tot het jaar 1795 met eenige geschiedkundige aantekeningen, Leeuwarden 1837.
- VAN DE SPIEGEL, L., Bundel van onuitgegeven Stukken, dienende ter opheldering van de Vaderlandsche Historie en regeeringsform, en vooral der historie van de Unie van Utrecht, 2 dln., Goes 1780.
- STBK., A. van Halmael Jr. en M. de Haan Hetteema, Stamboek van den Frieschen Adel, 2 dln., Leeuwarden 1844, R. A., Leeuwarden.
- TELTING NO X, I, Register van het archief van Franeker, in chronologische volgorde opgemaakt, z.j.
- THEISSEN, J. S., Centraal gezag en Friesche vrijheid, Friesland onder Karel V, Groningen 1907.
- TROSEE, J. A. G. C., Het verraad van George van Lalaing, heer van Ville, Graaf van Rennenburg, 's Hertogenbosch 1894.
- VAN VLOTEN, J., Friesche Briefwisseling van Juni-December 1572 en van October 1576—Augustus 1577, resp. Vrije Fries VIII, p. 398—439 en IX, p. 129—177.
- WAERDENBURCH, Het archief Waerdenburch en Neerriijnen, Politieke brieven van Merode als luitenant-stadhouder van Friesland 1580—1583 (lager 1566—1583), R. A. Gelderland.
- WAGENAAR, L. H., Het leven van graaf Willem Lodewijk, Amsterdam en Pretoria, z.j.
- VAN WAGENINGEN, J. H. J., — thoe Dekama, Hopman Rienk van Dekama en zijn verdediging van het blokhuis te Stavoren in 1581, Fr. Volksalmanak 1895, p. 71—94.
- WASSENBERGH, A., L'art du portrait en Frise au seizième siècle, Leyde 1934.
- TE WATER, J. W., Historie van het Verbond en de Smeekschriften der Nederlandsche Edelen enz., 4 dln., Middelburg 1776—1796.
- WINSEM, P. Winsemius, Chronique van Vrieslant, Franeker 1622.
- WINSEM, HIST., Winsemii P. Historiarum ab anno 1555 usque ad annum 1581 per Frisiam gestarum Libri septem, Leovardiae 1646.
- WUMKES, G. A., Bodders yn de Fryske striid, Boalsert 1926.

De Leeuwarder schilder Rinse Verzijl

door Mr. A. VAN DER MINNE.

In Oud-Holland LIV, van 1937, gaf Dr. Pater B. von Koskull O.S.B. op blz. 80 en 84 een tweetal schilderijen uit de voormalige keizerlijke Russische verzamelingen van de hand van Roland Verzyll uit het jaar 1716 in het licht, welke door Tsaar Peter de Groote waarschijnlijk tijdens zijn tweede bezoek aan Nederland in 1717 zijn gekocht of besteld. Aangezien den schrijver niets omtrent dezen schilder bekend was, sprak hij de hoop uit, dat zijne gegevens nadere inlichtingen zouden uitlokken, aan welken wensch ik hieronder gaarne voldoe.

In 1925 publiceerde Dr. A. Wassenbergh in het gedenkboek Leeuwarden 1435—1935 in zijn artikel over de achttiende-euwsche Leeuwarder decoratie-schilders op blz. 147 een schoorsteenstuk, voorstellend een Italiaansch havengezicht en geteekend R. Versijl. 1712., welke handteekening zoo veel gelijkenis met de door Dr. von Koskull afgebeelde vertoont, dat men niet aarzelt in den schilder den maker van de stukken in de Ermitage te herkennen.

Dr. Wassenbergh beschrijft het schilderij als volgt: „Op den voorgrond komt een Oostersch Heer, vergezeld van zijn parasol-dragers, zijn bevelen aan de lastdragers uitdeelen, links onder de ruïnes staat een groepje vrouwen te praten, terwijl langs de baai de kooplieden handel drijven. In het verschiep gaat een schip de haven verlaten”. Volgens Dr. Wassenbergh hebben we te doen met een copie naar een schilderij van Giovanni Battista Weenix, die onder den bentnaam van Ratel van 1642—1647 te Rome werkte.

Het is afkomstig uit het huis Ossekop nr. 11 te Leeuwarden, dat door de gemeente in 1916 werd aangekocht van de Leeuwarder Waterleiding Maatschappij en in 1920 verbouwd voor zijne tegenwoordige bestemming van zusterhuis van het Stadsziekenhuis. Bij deze verbouwing kwam het schilderij als schoorsteenstuk te vervallen en werd naar het Stadhuis overgebracht, waar het thans nog hangt.

Het huis Ossekop nr. 11 werd op 19 October 1696¹⁾ aange-

kocht door Aggaeus Hamerster, raad in het Hof van Friesland ²⁾). Na zijn overlijden, dat op 18 Juli 1717 voorviel, vererfde het op zijn zoon Dominicus, die hetzelfde ambt bekleedde, en die het huis verkocht op 15 Juli 1738 ³⁾). Eerstgenoemde moet dus de opdracht voor het schilderij hebben gegeven. In de laatste koopacte, die overigens in de beschrijving van het huis niet aanmerkelijk van de eerste verschilt, wordt het stuk met name genoemd; er wordt in gesproken van „een benedenzaal, off voorkamer aan de strât, behangen met een geschildert tapijsserij en stuk in de schôrsteen”, terwijl verderop nog bedongen wordt, dat het stuk in den koop is begrepen.

Niettegenstaande men er toen blijkbaar nogal waarde aan hechte (wellicht was trouwens de geheele „tapijsserij” door Verzijl beschilderd), zijn de hoedanigheden van het stuk niet van dien aard, dat men zich ernstig om de lotgevallen van zijn schilder zou bekommeren. De Russische schilderijen geven daar echter wel aanleiding toe.

Voorzooover mij bekend, wordt de schilder in de litteratuur alleen vermeld in het rare geschrift van Johannes Buma ⁴⁾, Boerenbruiloft geheeten en na zijn dood uitgegeven te „Knollendam” (ongetwijfeld een valsch adres; de Leeuwarder uitgever wilde er denkelijk niet mede gedoodverfd worden) in 1767. In de aan den tekst voorafgaande „beknopte levensschets van den schrijver” lezen wij het volgende: „In die omstandigheden ⁵⁾ hield hij zich veel op bij een zeker Schilder, genaamt N. V e r z i j l, (berucht wegens veele Boere Gezelschapjes en Zeestukken, door hem gemaakt), en oeffende zich ook in die kunst, vindende zoo veel smaak in dezelve, dat hij naderhand, door een sterker oeffening, en 't meenigvuldig *copieeren* der Landschappen van den beruchten P i j n a k k e r, dermaaten vorderde, dat men hem met recht een Meester mochte noemen; een meenigte Schilderijen, door hem gemaakt, bevestigt deeze waarheid ⁶⁾. De eerstgemelde Schilder V e r z i j l was ook een beminnaar van

¹⁾ Groot-consentboek, 11 December 1696.

²⁾ Zie over hem het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

³⁾ Groot-consentboek, 19 September 1738.

⁴⁾ Zie over dezen zonderling het Nieuw Nederlandsch Biografisch Woordenboek.

⁵⁾ Na zijn vaders dood in 1709.

⁶⁾ In het Friesch Museum bevinden zich twee, in de Stedelijke Kunstenverzameling van Leeuwarden een landschap van hem, die van deze liefhebberij, minder echter van dit meesterschap getuigenis afleggen. Een ervan is afgebeeld in bovengenoemd artikel van Dr. Wassenbergh, onder nr. 8.

de Muzijk, en een goed Fiolist: zijn zuster *Anna Helena Verzijl*, beminde de zangkunst, en onze schrijver vervaardigde zomtijds, ten haaren believen, het een of ander Dichtstukje om te zingen. Die Zuster wierd zijn Huis-vrouw, bij welke hij Kinderen verwekt heeft, doch die jong gestorven zijn”.

De *N.* bij *Verzijl* is niet zijn voorletter, maar duidt op des schrijvers onbekendheid met zijn voornaam.

Het Leeuwarder gemeente-archief levert slechts weinig op over hem. Slechts tweemaal vond ik hem als „konstschildenaer”, onderscheidenlijk „konstschilder” vermeld. De eerste maal in eene schuldbekentenis van 25 Februari 1716 ¹⁾, waarin *Grietje Haanstra*, weduwe van *Taco Verzijl*, in leven koopman te Leeuwarden, voor zichzelf en als voogdes over haar twee minderjarige kinderen, benevens (haar meerderjarige kinderen) *Rinso Verzijl* en *Watso Verzijl*, die handlichting bekomen heeft, allen wonende te Leeuwarden, een bedrag van 200 gulden erkennen schuldig te zijn aan *Gossuinus Heringa*, burgemeester van *Dokkum* en zijn vrouw *Titia Verzijl* (zuster van *Taco*). De tweede maal in een acte van 19 October 1720 ²⁾, waarbij *Sjoerd Tjerx Westerhuys*, oud-burgemeester en regeerend vroedsman der stad Leeuwarden, een huis op de Zuidzijde van de Tuinen, dicht bij de toenmalige *Tuinsterpoort*, verkoopt, dat door *Rinso Verzijl* en *Watso Verzijl*, koopman, als huurders bewoond wordt.

Watso of *Watse Verzijl* komt ook daarna nog een paar keer als huurder voor, in 1721 van een huis in de *Koningstraat* ³⁾ en op 20 Januari 1725 van een aan den *Wortelhaven* ⁴⁾, echter niet meer in gezelschap van zijn broeder.

Deze blijkt dus *Rinso* (ook wel *Rinse*) te heeten en niet *Roland*, zooals in een door *Dr. von Koskull* vermelde lijst in de *Ermitage* staat.

Hij werd *Hervormd* gedoopt op 29 Januari 1690 als oudste zoon van genoemde *Taeke* of *Taco Verzijl* en *Grietje Haanstra*, die op 14 April 1689 gehuwd waren. De vader was, behalve koopman, zeilmaker ⁵⁾ en komt ook als distillateur voor ⁶⁾. Hij was een geboren Leeuwarder. De moeder was uit *Sneek* afkomstig.

De levensgeschiedenis van *Rinse Verzijl* sedert 1720 is mij niet

¹⁾ Hypotheekboek, 12 Maart 1717.

²⁾ Groot-consentboek, 22 November 1720.

³⁾ Reëel-kohier van Leeuwarden, op het Rijksarchief in Friesland.

⁴⁾ Groot-consentboek, 16 Maart 1725.

⁵⁾ Schuldbekentenis van 17 Juli 1697 in hypotheekboek, 12 Juni 1706.

⁶⁾ Schuldbekentenis van 17 Februari 1706 in hypotheekboek, 28 Juni 1706.

bekend. Indien de schilder niet weldra is overleden, zal hij zich vermoedelijk elders hebben gevestigd, anders zou hij nog wel sporen in het Leeuwarder archief hebben nagelaten.

DE LEEUWARDER ARCHITECT GERRIT V. D. WIELEN. In mijn „Bouwgeschiedenis van het Eysingahuis, thans Friesch Museum” (Vrije Fries 1939) konden twee alsnog te Leeuwarden aanwezige woonhuizen toegeschreven worden aan den in vergetelheid geraakten stadsarchitect Gerrit v. d. Wielen (1767—1858), die, zooals Eekhoff vermeldt, van 1813—’43 al de groote werken te dezer stede bestuurde en ook voor particulieren een aantal huizen deed bouwen.

Leeuwarden kan met die huizen uitstekend voor den dag komen. Dit bleek o.a. in 1941, toen in het museum Boymans te Rotterdam een parade gehouden werd van foto’s der latere Nederlandsche bouwwerken. Schrijvende over de „E m p i r e - p e r i o d e” zegt Ebbing Wubben in de inleiding tot den catalogus van „Nederland bouwt in baksteen” (1800—1940): „De beste werken van deze periode zullen we niet vinden bij de „groote architecten”, maar onder de vaak van onbekende hand stammende eenvoudige huizen, waarin nog tradities van de 17e en 18e eeuw levendig zijn. Goede voorbeelden hiervan zijn . . . en het huis aan de Nieuwestad no. 49 te Leeuwarden (cat. 68, afb. 29)”. Dit is, gelijk t.a.p. door ons aangetoond, het in de jaren 1806—’8 door v. d. Wielen voor den heer Pieter Cats gebouwde monumentale woonhuis, thans politiebureau.

Zeer verwant is het heerenhuis aan de Lange Haven no. 65 te Schiedam. Thans kantongerecht, gebouwd 1803—1804 door A. Nolet. Zie cat. Boymans nos. 229—30 en afb. 28.

Thans kan nog een derde woonhuis van zijn hand vermeld worden, dat onder den titel „Een oud huis onder de hamer”, met afbeelding, beschreven is in het Leeuwarder Nieuwsblad van 1 Maart 1939, waarop de heer A. van der Minne ons opmerkzaam maakte, die ook enkele nadere gegevens verschafte. Het is het heerenhuis, Weerd no. 18, dat in 1939 aangekocht werd door de Vereeniging van Vrijzinnig Hervormden, waarvoor het werd ingericht tot vereenigingsgebouw en waarin thans tijdelijk gevestigd is het Old-Burger-Weeshuis. De fraaie gevel bleef intact. De monumentenlijst noemt het onder no. 109, zonder vermelding van den architect, als opgericht in het vierde kwartaal der 18e eeuw. Deze dateering is te vroeg. Het is vrij zeker tusschen 1810—’20 gebouwd voor Mr. Johannes Bieruma Oosting, rechter te Leeuwarden, overleden 8 Maart 1829, wiens weduwe, Sjuwke Cats, een dochter van den reeds genoemden bouwheer van het ook door van der Wielen ontworpen politiebureau, het in 1830 bewoonde. In 1803 stonden ter plaatse in de Weerd twee huizen van de familie van Heemstra, toen gekocht door den ontvanger E. Roorda, die er in 1810 nog in woonde. In verband met zijn huwelijk, d.d. 27 Sept. 1815, zal de heer Bieruma Oosting deze huizen hebben gekocht en hebben laten vervangen door het bovengenoemde bouwwerk van Van der Wielen.

Mr. P. C. J. A. BOELES.

Reisindrukken van den Franschen Gezantschapssecretaris Charles Ogier uit Friesland en Groningen in het jaar 1636

met commentaar van Dr. A. WASSENBERGH

In 1634 werd door Richelieu een gezantschap naar Polen gezonden, dat moest trachten een vrede te bemiddelen tusschen dat land en Zweden. Met de leiding hiervan was belast Claude de Mesmes, Graaf d'Avaux, aan wien tevens opdracht was gegeven met zijn gezelschap bezoeken te brengen aan de hoven van Denemarken en Zweden.

Deze reis, welke duurde van 11 Juli 1634 tot 22 Augustus 1636 en waarbij op de terugkeer ook een bezoek aan Friesland en Groningen werd gebracht, is in dagboekvorm beschreven door den gezantschapssecretaris Charles Ogier (geboren 1595 als zoon van een Parijschen advocaat, gestorven 1654). Het eerste deel van het dagboek werd in 1656 te Parijs gedrukt onder den titel: *Caroli Ogirii Ephemerides sive iter Danicum, Suecicum en Polonicum*.

Van het tweede deel werd langen tijd niets vernomen, totdat Dr. Adolf Warschauer, Professor te Posen, het ontdekte in de handschriftenverzameling van het Britsch Museum te Londen. Hij beschrijft het als „einen Quartband von 73 beschriebenen Blättern.”

Op bladzijde 1 staat in oud schrift als titel: *memoire original latin de l'ambassade de Pologne sous Louis XIII en 1636. Par Ogier secretaire d'ambassade.*

Dit tweede gedeelte begint met den 5den Februari 1636 als vervolg op het verblijf te Dantzig en sluit met den 22 Augustus, den dag van de terugkeer te Parijs.

Bladzijden 1—43 schilderen de laatste drie en een halve maand te Dantzig. bladzijden 44—73 de terugreis over Lübeck, Hamburg en Nederland.

In 1907 werd dit dagboek in het Duitsch gepubliceerd (geen tekstuitgave) door Dr. Kurt Schattmüller te Dantzig ¹⁾ in:

Zeitschrift des West-preussischen Geschichtsvereins. Heft XLIX, onder den titel van:

¹⁾ Dr. H. Schneider directeur van het Rijksbureau voor Kunsthistorische Documentatie te den Haag, vestigde mijn aandacht op deze publicatie.

Reiseeindrücke aus Danzig, Lübeck, Hamburg und Holland 1636, nach dem neuentdeckten II Teil von Charles Ogiers Gesantschaftstagebuch.

Bovenstaande korte beschrijving is aan die publicatie ontleend.

We laten hieronder het uittreksel, Friesland en Groningen betreffende, volgen en voegen er eenige kunsthistorische opmerkingen, waartoe het dagboek aanleiding geeft, aan toe.

Extract blz. 254—258.

...Bei Nacht bogen die Schiffe zwischen den friesischen Inseln Schirmonikog und Ameland in die Watten nahe der friesischen Küste ein, wo viele Fischerboote ihnen begegneten. Tags darauf bei ruhigerer See betrachtete früh Ogier die nahe holländische Küste, die durch Deiche und Bollwerk gegen die Angriffe der Meereswellen geschützt ist, Dörfer, in ihnen die Kirchen mit hohen Türmen, liebliche Landhäuser, fest erbaute Edelsitze von Adligen, die in andern niederländischen Provinzen nicht so zahlreich sind, schliesslich die Stadt Franeker mit ihrem Gymnasium zogen am Auge vorüber, das sich des sehr anziehenden Bildes ringsum freute. Nach mehrstündiger Rast kam gegen 5 Uhr das Ziel Harlingen in Sicht, wurde aber wegen des flauen Windes erst gegen 10 Uhr abends erreicht, also nach Toresschluss, so dass unsere Franzosen zu ihrem begreiflichen Ärger nach den durchgemachten Seestürmen und Aufregungen, und nachdem sie seit Hamburg, also seit acht Tagen, die Kleider nicht vom Leibe gehabt hatten, auch diese Nacht noch unbehaglich auf dem Schiffe, statt in bequemen Betten zubringen mussten. Die erwünschte Bewegung an Land verschaffte sich aber noch durch einen Spaziergang auf den nicht allzustreng bewachten Festungswerken. Jenseits des Wassergrabens, auf den Wällen der Stadtseite, standen Frauen und Kinder, die die glückliche Ankunft ihrer Ernährer unter den eben eingelaufenen Schiffen freudig begrüßten. Einen Teil seiner Begleiter mit dem Gepäck und den Pferden schickte der Gesandte sofort nach Amsterdam voraus. Tags darauf durchwanderte er mit Ogier die Stadt, die als eine der besuchtesten Häfen von Friesland gilt; es lagen als Besatzung zwei Kompanien Soldaten dort; von der See aus schien die Stadt durch ihre Lage gesichert, von der Landseite war der Zugang nur durch ein einziges Tor, das andere Tor führte zum Hafen, eine Strasse zog sich zur Linken längs des Meeres hin, wurde aber weniger benutzt. Die Stadt schildert das Tagebuch als von Kanälen, den uns heute noch bekannten holländischen Grachten, durchschnitten, die Häuser sehr sauber und ordentlich, die Strassen breit und gerade. In einer früher katholischen, damals reformierten Kirche sah man das Grabmal des Georg von Espelbach, des Gouverneurs von Harling, der unter Karl V, und Philipp II, sich im Kriege hervorgetan. Der Gouverneur heisst in Holland „Drossart“ oder „Oberste Regierent“. Gegen sonstigen kalvinistischen Brauch war

in dieser Kirche auch eine Orgel ¹⁾. Sehr zahlreich sollten in Harlingen auch die Mennoniten sein, die zu ihrem Gottesdienst in Privathäusern sich versammelten; der Katholiken seien dagegen sehr wenige. Bei einem Barbier Johann Frank kaufte der Gesandte ein angeblich echtes Bild von Titian; der Barbier berief sich auf tüchtige Maler in seiner Verwandtschaft, wie Andreas Pieterszen zu Groningen, Gerard Adrian zu Leeuwarden, von denen einer sehr gute Federzeichnungen mache, und auf des ersteren Schwester Margarethe Adriansen, die ebenfalls sehr gut male. Tags darauf am 17 Juli fuhr der Gesandte mit Ogier nach Leeuwarden, der Hauptstadt Frieslands. „Unterwegs“, schreibt Ogier, „sahen wir sehr gut bestellte Äcker, sehr hübsche, sauber gebaute Bauernhäuser, viele Dörfer mit Kirchen. Wie wir hörten, gibt es in dieser Provinz unter dem Adel noch viel Katholiken, sie wagen sich jedoch nicht offen dazu zu bekennen. In Leeuwarden herrschte, wie wir bei unserer Ankunft wahrnahmen, die Pest, an den Haustüren standen, ein recht unangenehmer Anblick, mehrfach Totenbahnen. Die Stadt gefiel mir sonst sehr wegen der sauberen, breiten Strassen, der Grachten mit ihren schattigen Baumreihen. Zur Zeit war gerade Pferdemarkt, denn die Bauern bringen dort viel Pferde hin“. Der Graf d'Avaux wurde auf der Strasse von dem friesländischen Parlamentsrat Andreas ¹⁾, der einst als holländischer Gesandter in Polen gewesen war, erkannt, lehnte aber dessen Einladung zu offiziellem Verkehr mit dem Städtischen Rat und dem Grafen Heinrich von Nassau ²⁾, dem Gouverneur von Groningen und Overysse, des Inkognitos halber ab. Ogier machte die Bekanntschaft, des Malers Geest, der früher in Frankreich gewesen war, besah dessen Porträts und die Bilder anderer Maler, Münzen, Kuriositäten usw. in seinem Besitz. Nach mehrstündiger Unterhaltung bekannte sich der Maler zu Ogiers Freude als Katholik, auch er erzählte, dass in der Stadt und unter dem Landadel sich noch viel heimliche Katholiken befänden, für die drei oder vier Jesuiten in der Stadt in Privathäusern abwechselnd im geheimen Messe läsen. In der Ecke des Schlafgemachs erolickte Ogier einen winzigen Altar, wie ihn die Knaben in Frankreich als Spielzeug in ihre Kapellchen stellten, denn

¹⁾ Bedoeld orgel is gemaakt in 1627/28 door Anthonis Verbeeck. De opmerking van Ogier betreffende de orgels ging misschien op voor de kerken der Hugenoten in Frankrijk, voor Friesland stellig niet. Bij de Synode van Dordrecht van 1567 was het orgelspel in de kerk verboden; maar de Friezen stoorden zich niet aan dit verbod. Voor de dienst begon werd regelmatig het orgel bespeeld. De Synode van Dordrecht van 1618/19 laat het al of niet orgelspelen over aan de Gemeente. Als begeleiding van de gemeentezang wordt het orgel in Nederland voor het eerst gebruikt in 1628 en wel te Leeuwarden.

Mededeeling Oosterhof & Penning.

²⁾ Andreas. Hier is bedoeld Joachim Andreae, die in 1620 Raadsheer was in het Friesche Hof en in 1635, Andries Bicker en Rochus van der Honert als ambassadeur naar Polen, Zweden en Denemarken vergezelde. Hij is getrouwd geweest met Ansk van Burmania en Sophia van Vervou. Met zijn eerste vrouw ligt hij in de Jacobijnerkerk te Leeuwarden begraven. Zie Nieuw Nederl. Biogr. Woordenb. I, blz. 130/131.

³⁾ Hendrik Casimir I, stadhouder van Friesland, Groningen en Drente.

die Katholiken seien in Holland in dauernder Furcht vor der Durchsichtung ihrer Häuser durch die Zensoren und Aufpasser, die sogar zur Aufspürung katholischer Kirchengaräte die Kästen öffnen dürften; in Dänemark sei neulich ein als Tuchhändler reisender Jesuit fast ergriffen worden und habe sich nur durch eiligste Flucht retten können. Ogier besuchte auch den Maler Gerard Adriani oder Gerith Adriaens, der zugleich Glasmaler und Kupferstecher war, und kaufte von ihm alte Kupferstiche für zwei Taler. Nach zwei Tagen (19.) machten sich der Gesandte und Ogier in Begleitung eines gewissen Furman, des Hofmeisters vom Gouverneur, auf den Weg nach Groningen, um dort Pferde zu kaufen. „Denn es gibt,“ wie Ogier schreibt, „in den Provinzen Frieslands und besonders in Groningen die besten Pferde; die Bauern züchten sie, unsere französischen Pferdehändler kaufen sie dort zu mäßigen Preisen ein, um sie dann zu Schiffe über Rotterdam nach Frankreich und England einzuführen. Den Weg nach Groningen legten wir in leichtem Wagen mit drei nebeneinander gespannten Pferden rasch zurück; obwohl der fette Boden infolge des Regens und der nahen Seen und Sümpfe aufgeweicht war — denn wo einst überall nur Sumpf war „sind jetzt, dank den Entwässerungsgräben, daneben fruchtbare Acker —, liefen die Pferde doch recht geschwind. Nach drei Meilen kamen wir zum Dorfe Butenpost, das eine französische Meile lang ist; denn zwischen den Häusern liegen noch Gärten und Ackerstreifen und das Dorf bildet eine einzige lange Strasse. Knaben und Mädchen tanzten, standen Kopf und schlugen Purzelbäume bei unserer Durchfahrt, um Gaben zu erbetteln. Sehr grosz ist die Fruchtbarkeit Frieslands, so grosz, dasz eine Kuh im Jahre ihrem Besitzer bis zu 50 Pfund (Livre) einbringt. Von jeder Kuh zahlt der Bauer acht Pfennig monatlich an den Staatsschatz; einzelne Kühe gelten 50 Dukaten wert, sie geben eine unglaubliche Menge Milch; daher stammen die groszen Käse, von denen auch ganz Leeuwarden voll ist. Die vereinigten Provinzen bringen jährlich 20 Millionen Pfund für den Schatz auf; Friesland allein 26 Tonnen Geld, jede zu 100.000 Pfund, Groningen davon die Hälfte auf, die übrigen entsprechend ihrem Landbesitz oder Handel. Am 20 Juli, einem Sonntag, wo wir die Messe entbehren muszten, durchfuhren wir die Dörfer Surhuysen und Grypskerke mit solide gebauten Häusern, vorzüglich gepflegten Gärten und Feldern und stattlichen Kirchen. Nach vier Meilen in acht Stunden kamen wir gegen Mittag in Groningen an; das ist eine grosze, umfangreiche Stadt, vorzüglich befestigt mit Bastionen und Gräben; die Strassen sind breit, die Häuser solide errichtet und noch stattlicher als in Leeuwarden. Wir sahen dort zwei sehr schöne grosze Kirchen, die einst katholisch, jetzt reformiert, diesem Bekenntnis gemäsz keine Altäre, Bilder oder Bildsäulen mehr enthalten. In der Stadt gibt's auch herrliche breite Plätze, der erste ist gleich bei der Ankunft von Leeuwarden her, auf ihm eine Kirche. Der zweite Platz liegt ein wenig weiter, in seiner Mitte steht das Rathaus, in der Ecke die andere grosze Kirche, die einen auszerordentlich hohen Turm hat, an einem Fenster ist ein Bild König Philipps von Spanien als Glas-

gemälde. Anderwärts in der Stadt, zumal am Rathaus, sieht man das Reichswappen, den kaiserlichen Adler. Dicht hinter der Kirche ist der „Hof“ des Provinzialstatthalters, ein ziemlich groszes und wohnliches Haus mit einem reizenden, wohlgepflegten Garten; zumal die zwei schattigen Laubengänge sind schön aus dichtverflochtenen Baumästen, die in der Mittagsglut weder Sonnenlicht noch Hitze durchlassen; sie ziehen sich um bunte, reichbesetzte Blütenbeete herum; es gibt auch dort Pflanzen und Blumen ferner Gegenden, die der erfahrene Gärtner sehr sorgsam pflegt, ferner Obstbäume aller Art, und schliesslich ein ganz entzückender Durchblick auf die Felder. Die Häuser und Gärten unserer groszen Herren in Frankreich sind in der Regel nicht so gepflegt infolge der Gleichgültigkeit und Unachtsamkeit ihrer Diener. Der dritte und schönste Platz der Stadt is jenseits des die Stadt durchfliessenden Kanals; einen schöneren habe ich auszer etwa der Place royale in Paris kaum je gesehen. Die Bäume sind auf ihm im Viereck gepflanzt und geben für die Spaziergänger herrlichen Schatten. Ogier besuchte in Groningen die Malerin Margarethe Adriansen, Gattin des Andreas Pitterschen, die in Porträts, besonders aber in Stilleben (Blumen, Vögel, Schmetterlinge, Fliegen) vorzügliches leistet.

Am 21 Juli fuhr der Gesandte mit Ogier von Groningen weiter in einem dortigen zwar billigen, aber sehr harten und unbequemen Mietwagen durch die Landschaften Overyssel und Drenthe ...

Bij de schildersnamen, die in het dagboek genoemd worden, willen we even nader stilstaan.

De Harlinger barbier, van wien de Titiaan gekocht wordt, vertelt, dat hij drie bekwame schilders in zijn familie heeft, nl. Andreas Pieterszen te Groningen, Gerard Adrian te Leeuwarden en de zuster van den eerste (vermoedelijk is bedoeld van den tweede) Margaretha Adriansen.

In Groningen bezocht Ogier Margaretha Adriansen en vermeldt dan dat zij de vrouw is van Andreas Pieterschen en dat zij bijzonder uitblinkt in het schilderen van stillevens (bloemen, vogels, vlinders, vliegen). Deze toevoeging laat geen twijfel; we hebben hier te doen met de bekende schilderes Margaretha de Heer. Van haar zijn verscheidene stukken aanwezig in het Friesch Museum en in de Stedelijke Kunstverzameling van Leeuwarden, terwijl in oude inventarissen schilderijtjes van haar hand veelvuldig genoemd worden. Zij werkte veelal in een bijzondere techniek, namelijk met een dikke lijmverf op perkament, papier of hout.

Omtrent haar afkomst is weinig met zekerheid te zeggen. Joost Hiddes Halbertsma zegt in zijn „Hulde aan Gysbert Japicx“ dat zij vermoedelijk een kleindochter was van Bartho-

lomeus de Heer en diens vrouw Mayken, die in 1607 met attestatie naar Bolsward overkwamen. Een zoon van dezen Bartholomeus zou getrouwd zijn met een zuster van de moeder van Gysbert Japicx. Uit dat huwelijk moeten gesproten zijn Margaretha en Willem de Heer, welke beide de schilderkunst beoefenden. Margaretha zou dan een nicht zijn van Gysbert Japicx. Inderdaad noemt Gysbert haar „me nicht” in een gedicht: „Aan de Kunst-rijcke Margarita de Heer, na oogh verlusting in heur wonderwercking”. Of de familierelatie zooals Halbertsma die geeft, juist is, hebben we niet kunnen nagaan, daar deze geen bronnen noemt. — Een andere schrijver vermoedt dat zij een Hoornsche is. Hoe het zij, we weten nu met zekerheid dat zij in 1636 in Groningen woonde en getrouwd was met Andreas Pietersen, die, zooals uit de burgerboeken van Groningen blijkt, het burgerrecht verwierf tusschen Andreas 1629 en Petri ad Cathedram 1630 en dan schilder wordt genoemd.

Op Margaretha zijn vele lofdichten gemaakt, welke ons eenigszins over haar gezin in Groningen inlichten. Vooral Sybille van Griethuisen ¹⁾ heeft haar roem in verscheidene gedichten bezongen.

Een voor ons belangrijk lofdicht komt voor in een zeventiende eeuwsch boekwerkje, geheeten „Het Wonder-Tooneel ofte Lust hof der History Paarlen” enz., door Johan van Nijenborgh ²⁾. In het 14e hoofdstuk getiteld: Van goede getrouwe, dappere, wijze en geluckige Vrouwen en Houwelijcken, lezen we: „. . . Doch eer we eyndigen, zullen we hier bijvoegen 't Lof van ons vermaerde Sapho Sibille van Griethuysen, over de Afbeelding van de Geestrijcke Juffer Margareta de Heer, onvergelijckelijck in de schilderkunst sijnde in onse eeuwe: Op d'Afbeeldinge van de konstige Juffer Margareta de Heer door haar E-gemael Andries Nijenhof geschildert.

„Soo geeft dien braven Nijenhof
Sijn dapp'ren Margreet 't gelijcken.
enz.”

¹⁾ Sybille van Griethuysen, dichteres, werd ongeveer in 1620 te Buren geboren. Ze genoot een zeer goede opvoeding en trouwde in 1644 met Upke Harmens Wytzema, een apotheker. In Mei 1644 gingen ze naar Kollum, later naar Appingedam. Zie: Dr. J. A. Worp, Sibylle van Griethuysen, in Oud-Holland 3 (1885).

²⁾ Johan van Nijenborgh, een rijmer, woonde een half uur buiten Groningen, was een vriend van Sybille van Griethuysen.

Hieruit zien we dat Andries Pietersen, de familienaam Nijenhof voert, ook wel geschreven Nijhof(f) of Nieuwhof(f).

Een ander gedicht van Sybille met den titel: „Waerschouwinge Aen den Geestigen Adrianus Nieuwhof, Op de Teykening van de Tytel plaet in den Heemelschen Troost-borne”¹⁾, doet ons kennis maken met een zoon van het echtpaar Nijenhof.

Het gedicht begint als volgt:

„Ha, ongemeene Jongelingh!
 'k Heb onlangs, met verwondering,
 Genooten, uyt U Nieuwe-hof,
 Een wonder puyck, *van fruyten-stof*,
 Met noch *een stuck vol kleyn gediert*,
 Dat tusschen Aerd' en Hemel' swiert.
 enz.”

Uit deze regels blijkt dat zoon Nijhof, wat onderwerp betreft, een navolger was van zijn moeder. De titelplaat uit de Hemelsche Troost-Borne is intusschen niet zoo'n groot kunstwerk als het lofdicht wel zou doen vermoeden.¹⁾

Bovengenoemd vers komt voor in een dichtbundel, genaamd „Klioo's Kraam”, in 1656 te Leeuwarden gedrukt bij Hendrik Rintjes. Niet minder dan zeven aan Margaretha de Heer gewijde lofdichten komen in dat werkje voor. Zij zijn geschreven door: J. Boogaardt, S. Brunsvelt, S. A. Gabbema, Sybille van Griethuysen, Gijsbert Japicx en H. Zweerds. Voor de onderwerpen, welke Margaretha de Heer schilderde, zijn ze van belang.

Van Andreas Pieters Nijhof hebben we tot nu toe geen schilderstukken onder oogen gehad. Er moet een keukenstuk van zijn hand zijn bij den Heer Wouter Nijhoff te den Haag. Dat hij portretten schilderde weten we niet alleen uit het eerder genoemde lofdicht op het beeltenis van zijn vrouw, maar ook uit gravures, gemaakt naar door Nijhoff geschilderde portretten, zooals van Watze van Cammingha, waarvan een gravure voorkomt in een boekwerkje: „Statuten, Ordonnantien ende Costumen van Ameland, enz. Gedrukt bij Frans Hardomans 1658, en van Joannes de Veno, oudste advocaat van den Hove van Friesland. Beide gravures zijn van 1658. Uit oude inven-

¹⁾ Hemelsche Troost-Borne. Tegen de banghste Aan-Vechtinghe; om de overblijfselen der Zonde. ... in dichte door Sibylle van Griethuysen, En de in Prose door Sibrandus Francisci Eydelshemius. Predikant in Appingadam. Gedrukt tot Leeuwarden Bij Claude Fonteyne ... 1651. Onder de titelplaat staat 1652.

tarissen blijkt dat hij zich, evenals Margaretha de Heer, bezig hield met het schilderen van mythologische stukken.

Het derde familielid van de Harlinger barbier, Gerrit Adriaensz moet wel een broeder zijn van Margaretha. In het lexicon van Thieme und Becker komt voor Gerard Andriani, slechts bekend door een gravure, voorstellende Rippertus Sixtus waarop staat: „Gerardus Adriani pinx”.

Er wordt echter ook genoemd een „Gerrit Andriaensz. de Heer, Maler, Zeichner und Radierer, auch Bierverschleiszer (bierverkooper) in Amsterdam von dem man datierte Arbeiten aus den Jahren 1634—'52 kennt”

Verscheidene van zijn werken komen in Friesland voor.

In het Gemeente archief te Leeuwarden vonden we in de kerkelijke trouwboeken een Gerryt Ariens, glasscriever, die 23 Mei 1629 trouwde met Tryentie Jansdr., beide geboren hier ter stede. In het Groot Consentboek wordt een Gerrit Ariens glaesmaeker genoemd, die 26 April 1642 woonde in de Heerestraat. In het dagboek van Ogier wordt Gerard Adriani of Gerith Adriaens, glasschilder genoemd. Nu wordt in de 17e eeuw met de termen glasscriever, glasmaecker en glasschilder veelal hetzelfde bedoeld. Het is zeer waarschijnlijk dat we hier met een en dezelfde persoon te doen hebben, die, na in Leeuwarden gewoond te hebben, naar Amsterdam is verhuisd.

De beschrijving van het bezoek van Ogier aan den schilder Geest, waarmede bedoeld is de beroemde Friesche portretschilder Wybrandt Simons de Geest, geeft een interessante kijk op de vervolgingen waaraan de katholieken in dien tijd in de Protestantsche landen blootstonden. Voor ons geweest zijn we hierover goed ingelicht door een latijnsch handschrift van den in dezen tijd (1636) in Friesland werkzamen Jezuiten prediker Willebrord van der Heyden. Dit handschrift is in 1842 in het Nederlandsch vertaald en in boekvorm verschenen ¹⁾.

Het doet verwonderlijk aan, dat Wybrandt de Geest, de portretschilder van het Protestantsche Friesche Hof den katholieken godsdienst belijdt. Blijkbaar heeft hij van zijn geloof naar buiten weinig laten merken; daarbij was hij, wat schilderen betreft, in Friesland zoozeer de primus inter pares, dat men bij hem wel iets door de vingers zal hebben gezien.

¹⁾ Verhaal van de verrigtingen der Jezuiten in Friesland door Pater Willebrord van der Heijden. Uit het Latijn vertaald en met aantekeningen voorzien door Dr. H. Amersfoort en Mr. H. A. Evertsz. Tot Leeuwarden bij J. W. Brouwer 1842.

Ogiers vreugde, toen de Geest hem zijn katholieke gevoelens bekende, was stellig niet grooter dan de mijne, toen van het Rijksarchief de volgende, voor dit onderwerp belangrijke archivalische vondsten gemeld werden:

1628. September 18. Wibrandt de Geest in qualiteit wegens Wyds Simons, zijn moeder, in leven mede conventuale voor een half jaer pensie martini verleden te verschijnen, hem noch voor de laeste mael geaccordeert ter somma van £ 35 (Archief Gedeputeerde Staten Inv. G.f.°. 50—16) (Mededeeling van Dr. J. G. Avis).

De volgende onderteekening van een getuige komt voor onder een acte van 20 November 1590.

Simon Juckes de Geest E.V.G..
glasmaecker.

In de Acte wordt hij stadsbode genoemd.

Akteboek van Leeuwarden (Gemeentearchief 1588—1604) (Mededeeling van den Heer M. P. van Buijtenen).

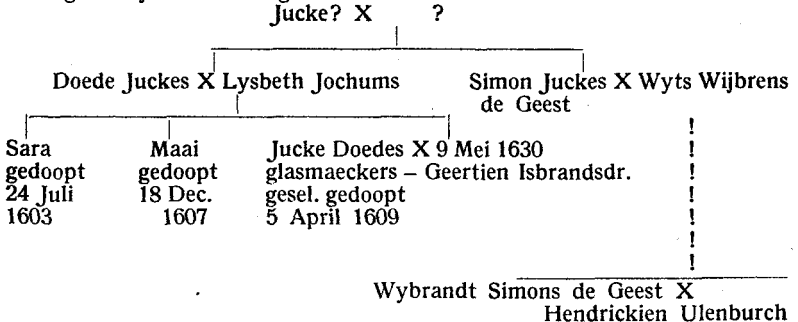
In het stadsarchief vermocht ik met behulp van Mr. van der Minne nog een belangrijk aanvullend stuk ontdekken.

Op 22 Juli 1604 (consent 27 Juli) verkoopen Doede Juckes „glasmaecker” en zijn vrouw Lijsbeth Jochums een huis in de Bagijnestraat voor f 500.—. De koopers zullen in mindering van hun last nemen een rentebrief voor 100 goud guldens ten behoeve van de kinderen van Jacob Doedes en een rentebrief van 100 Caroliguldens ten behoeve van Wyts Wybransdr. weduwe van Simon Juckes. Groot Consentboek.

Wat lezen we uit deze drie archivalia?

1°. dat de naam van den vader van Wybrandt Simons de Geest, die tot nu toe onbekend was, is **S i m o n J u c k e s d e G e e s t**¹⁾

¹⁾ W. Eeckhoff zegt dat de vader van Wybrandt de Geest de schilder Simon de Geest is, die van uit Antwerpen naar Leeuwarden gekomen is. Wij meenen, nu we weten dat de vader van Simon de naam Juckes draagt, hieraan te mogen twijfelen. De volgende stamboom laat zich nu aamenstellen:

en dat hij was Stadsbode en „glasmaecker”, waarschijnlijk bedoeld. glasschilder. Van zijn broeder Doede Juckes ook „glasmaecker” genoemd, is bekend dat hij glazen voor kerken heeft geschilderd. Simon de Geest moet voor 22 Juli 1604 gestorven zijn.

2°. dat de moeder heette Wyts Wijbransdr., in het stuk van September 1628 genoemd Wyds Simons. Het laatste wil zeggen vrouw, c.q. weduwe van Simon.

3°. dat Wyds Symons kloosterlinge is geweest (mede conventuale). Na 1580 werd aan de geestelijken uit de kloosters, die alle werden opgeheven, door de Gedeputeerde Staten een pensioen toegekend; mogelijk was moeder de Geest niet lang te voren gestorven en kon de zoon de laatste uitkeering innen.

4°. waarschijnlijk heeft Wyts Symons na 1580 de kloosterbeloften aan kant geschoven en is zij in het huwelijk getreden met Simon de Geest, uit welk huwelijk Wybrandt Simons de Geest in 1592 is geboren. Zijn moeder zal hem stellig een goed katholieke opvoeding hebben gegeven. Nog twee andere punten wijze op de katholieke richting in het gezin de Geest.

Op 16 October 1622 trouwde Wybrant Simons de Geest met Hendriken Ulenburchs; en niet in de kerk, maar voor den magistraat, waarvoor alleen huwelijken van dissenters (katholieken en doopsgezinden) werden voltrokken.

Eenigen tijd geleden troffen we voorts in een particuliere collectie het portret aan van de oudste dochter van Wybrandt de Geest, die getooid is met een kruisje, wat bij de 17e eeuwse protestanten niet voor zou komen. ¹⁾

We hebben in dit commentaar slechts gegevens naar voren willen brengen, die in regelrecht verband staan met de in het dagboek vermelde namen en feiten. We hopen dat deze aangevuld zullen worden door nieuwe vondsten, zoodat de hier genoemde persoonlijkheden meer tot klaarheid zullen komen. Er is nog veel duisters rondom hen en niet alleen rondom hen, maar om de heele 17e eeuwse Friesche schilderschool.

¹⁾ Het schilderij is gesigneerd V. d. Geest f. en onduidelijk gedateerd 1652(?). Op de achterzijde staat vermeld: Eva de Geest inter filias natu maxima a patre picta.

Prof. Dr. Tjitze de Boer

door Mr. P. C. J. A. BOELES

Den 11 Januari 1942 overleed te 's-Gravenhage Dr. Tjitze de Boer, die het begin van zijn loopbaan in Friesland doorbracht. De sporen, die dit verblijf op wetenschappelijk terrein heeft achtergelaten, zullen door nieuwe onderzoekers telkens weer met respect worden aanschouwd. De hiervolgende lijst zijner Friesche geschriften geeft daarvan een duidelijken indruk.

De Boer was geen vreemdeling in Friesland toen hij, na het Gereformeerd Gymnasium te Kampen te hebben bezocht en na het voltooiën zijner studiën aan Duitsche Universiteiten, in 1894 het bescheiden baantje van bibliothecaris van het Friesch Genootschap, tevens conservator van het Friesch Museum, omvattende het geheele beheer, aanvaardde. Hij werd den 28 Mei 1866 te Wirdum geboren. Zes kilometer van Leeuwarden af, welke afstand hij, in betrekking bij het Fr. Gen., dagelijks heen en terug, te voet, placht af te leggen. Zijn jeugd bracht hij door op de ouderlijke boerderij te Wirdum, in welk dorp hij de lagere school bezocht en grondige kennis opdeed van de memmetaal.

Hoewel van nature een echte geleerde, die eenigszins vreemd stond tegenover het gewone leven, is het verblijf op een Friesche boerderij toch niet aan hem voorbij gegaan. Hij zag naar dingen, waar anderen niet naar zagen en ontdekte de historische ontwikkeling van boerderijen en landbouwtoestanden. In het zoo juist door het Friesch Genootschap uitgegeven werk van S. J. van der Molen „Het Friesche boerenhuis in twintig eeuwen” wordt op blz. 11 terecht opgemerkt hoe de Boer in zijn belangrijke studie „*De Friesche kleiboer*” (1898) de ontwikkeling van het Friesche boerenhuis reeds had doorzien met de uitspraak: „de Friesche schuur is een vereeniging van stal en hooiberg”.

Een ander voorbeeld van zijn boerenervaring levert de beschrijving in een der verslagen van het Fr. Gen. van de nogal eens in de terpen voorkomende helften van een runderknokkel, met gat in het midden. Volgens de Boer zeer waarschijnlijk gebruikt, evenals de nog ten plattenlande voorkomende, gelijkvormige houten schijven, om het paardentuig (sylbeage) aan het wagentuig (sylstringen) vast te knoopen (oesdop).

Zijn proefschrift aan de universiteit te Straatsburg over „*Die Widersprüche der Philosophie nach Al-Gāzzālī*”, een Arabische

philosoof, gaf terstond blijk van zijn filosofisch inzicht en groote kennis, ook van de Arabische taal. De reactie op zijne voormalige mededorpelingen, die hem nu beschouwden als een wonder der geleerdheid, was hoogst merkwaardig. Het volgende heeft hij mij zelf verteld. Op een goeden dag meldde zich aan het Friesch Museum een oud boertje uit Wirdum. Hij vroeg of Tjitze Jitses er was. De conciërge, die bij eenig nadenken zijn bedoeling begreep, verwees hem naar de bibliotheek, waar de Boer werkzaam was. Het boertje liep, zonder ook maar iets te zeggen, om hem, het wonder, heen. Nam hem terdege van alle kanten op en verliet daarna, even zwijgzaam, het museum. Het eenige wat hij tegen den conciërge zei was: „K'ha 'm sjoen” (ik heb hem gezien).

De Boer is in 1897 door mij opgevolgd in zijne betrekkingen bij het Friesch Genootschap en zijn museum. Omstreeks 1904 maakten wij samen een kleine reis door Luxemburg naar Trier en de groote Duitsche steden aan den Rijn. Hij om bibliotheken, ik om musea te zien. Daarbij leerde ik hem meer van nabij kennen als een veelzijdige geleerde, met scherp kritisch oordeel, gepaard aan een eerlijk en trouw karakter, waar steeds op gebouwd kon worden. Door en door wetenschappelijk, was hij gelukkig niet zonder het tikje philosophische humor, dat aan de gesprekken een bekorend cachet gaf.

In het in 1927 als deel 28, afl. 3 van de Vrije Fries, verschenen Gedenkschrift van het Fr. Gen., heb ik op blz. 338/9 reeds met een enkel woord herdacht wat de Boer van 1894—1897 voor het Fr. Gen. heeft gedaan. Afgezien van na te melden belangrijke bijdragen in de Vrije Fries, was daarbij de reorganisatie van de bibliotheek het voornaamste werk. In die richting is hij aanvankelijk doorgegaan na zijn benoeming tot conservator aan de Universiteitsbibliotheek te Groningen, welk ambt hij in 1904 verwisselde met dat van onder-bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. Daarop volgde in 1906 zijne benoeming tot hoogleeraar in de geschiedenis der wijsbegeerte aan de universiteit te Amsterdam.

Te Groningen voelde de Boer zich eerst thuis, toen hij in Dec. 1901 was opgenomen in het Historisch Genootschap te Groningen, een kleinen kring van aldaar wonende mannen, aangevuld met een enkel lid uit Friesland en Drente, die zich met historische studiën bezig hielden en periodiek bijeenkwamen ten huize van een der leden. Als resultaat verschenen o.a. drie bundels

„Historische avonden”. Op een van die avonden heeft de Boer mij als gast, met permanente invitatie, geïntroduceerd. Ditmaal kwam men bijeen in het ouderwetsche heerenhuis van den voorzitter Jhr. Mr. J. A. Feith, in diens ruime en gezellige studiekamer, alles vlak bij den hoogen Martinitoren, in het hartje van de oude stad. Verschillende figuren, die men daar ontmoette, pasten precies in dit milieu. Mannen van historische afkomst als Mr. Feith, de rijksarchivaris, die het Groninger museum op pooten had gezet en er de ziel van was. Voorts Mr. Seerp Gratama, de kenner van oud-Drente en niet minder van oud-Groningen, groot jurist en later vice-president van den Hoogen Raad. Voor een jongmensch wel iemand om even bang voor te worden, als hij plotseling met een rake opmerking voor den dag kwam. Verder de nog jeugdige professor Bussemaker, die min of meer de leiding gaf. Een der leden hield, volgens gebruik, een voordracht, die ditmaal bestond in het voorlezen van een voor publicatie bestemde pennevrucht, waarover vervolgens gedebatteerd werd. Waarna meer actueele historische onderwerpen op het tapijt kwamen. Het was een bijzonder aardige avond. Men begrijpt wat die kring voor den celibataire de Boer heeft beteekend.

De Boer trad herhaaldelijk op als spreker voor de winteravond-bijeenkomsten van het Friesch Genootschap. Het laatst in 1932, met een lezing over het historisch karakter van de Franeker Hoogeschool, waarvan het 104de Verslag v. h. Fr. Gen. een uittreksel geeft. Bij het bestuur van het Genootschap was hij zeer gezien en speciaal bevriend met wijlen Jhr. Mr. W. C. G. van Eysinga, die hem noode het Genootschap zag verlaten, vanwege het geringe honorarium, dat destijds aan zijne betrekkingen verbonden was. Later heeft de B. dezen vriend herdacht in een levensbericht in de *Vrije Fries*.

Het portret van de Boer, een afdruk van de eenige foto, die de familie van dit bescheiden lid heeft kunnen bemachtigen, hangt thans in de bibliotheek van het Friesch Genootschap, bij welke instelling zijn nagedachtenis steeds hoog in aanzien zal blijven.

LIJST DER TOT FRIESLAND BETREKKELIJKE GESCHRIFTEN

In de Vrije Fries, dl. 19:

Trekkingslijst van een loterij in 1606.

Reyner Bogerman's Friesche Rijmspreuken met woordenlijst.

Kunst in Friesland I—VI (extracten uit het archief van Sminia). Oorkonden, in de Friesche taal, uit het archief van Sminia (1450—1535). I.

In de Vrije Fries, dl. 20:
Friesche bibliographie, 1901—1902.
Alsvoren, 1903—1904.

In andere periodieken:

De Friesche Kleiboer. In het Tweemaandel. Tijdschrift, 1898.
Beoordeeling van: Geschiedenis van den boerenstand en den landbouw in Nederland, door Dr. H. Blink. Eerste deel. Gron. 1902. In „De XXe Eeuw”, 1903, I, blz. 119—129.
Terpenonderzoek. De Ned. Spectator, 1905, no. 21.
De reis van Nehemia (Vegelin van Claerbergen). Tijdschrift „De Beweging” 1905.
Balthasar Bekker (1634—1698). Naar aanleiding van: W. P. C. Knuttel. Balthasar B. Den Haag 1906. Tijdschr. „De Beweging”, blz. 34—54.
De Friesche Grond in 1511, volgens het Register v. d. Aanbreng. „Historische Avonden”. Tweede bundel. Groningen, Wolters, 1907. „Beclempt” zijn. Alsvoren, blz. 485.
Bespreeking van: Mr. P. C. J. A. Boeles. Het Friesch Museum te Leeuwarden. Catalogus der meest belangrijke voorwerpen. Met 24 platen, 1909. In „De Amsterdammer (Groene)” 27 Febr. 1910

In de Vrije Fries, dl. 21 (1911):
Jhr. Mr. W. C. G. van Eysinga (met portret).

In memoriam Pastor Dr. Heinrich Reimers

door Dr. C. J. GUIBAL

Den 22en Juli 1942 ontviel aan het Friesch Genootschap van Geschied-, Oudheid- en Taalkunde zijn buitengewoon lid Pastor Dr. Heinrich Reimers in den ouderdom van 63 jaren. De overledene was niet alleen de beste kenner van de Oostfriesche historie, maar heeft zich ook zeer verdienstelijk gemaakt voor de geschiedenis van Westerlauwers Friesland.

Geboren te Aurich op 9 April 1879 uit een oudingezeten Oostfriesche familie, studeerde hij theologie en geschiedenis te Tübingen, Erlangen en Göttingen. Van 1906—7 bracht hij te Rome door met een onderzoek in de Vaticaanse archieven naar documenten die betrekking hebben op Friesland. Na zijn terugkeer in Duitsland, vervulde hij het ambt van predikant achtereenvolgens te Westerbur, Ochtelbur, Loga en Spiekeroog, vanwaar hij in emeritaat vertrok naar zijn geboorteplaats Aurich

om daar zijn levenswens, het schrijven van een geschiedenis van Oost-Friesland eindelijk in vervulling te brengen. Het heeft, helaas, niet zo mogen zijn. Na anderhalf jaar van ijverig arbeiden moest hij zijn aangevangen taak onvervuld achterlaten.

Belangrijk zijn de wetenschappelijke verdiensten van Dr. Reimers. Reeds zijn eerste publicatie „*Die Quellen der Rerum Frisicarum Historia des Ubbo Emmius*” was een voorbeeld van historisch bronnenonderzoek. Het eerste gedeelte daarvan verscheen in het Emders Jahrbuch van 1903 (Dl. XV, blz. 1—103 en 333—378), toen de schrijver dus nog slechts 24 jaar telde. Zijn grote belesenheid in de middeleeuwse Friese geschiedschrijving levert het bewijs dat Reimers zijn studiejaren terdege moet hebben gebruikt. Het tweede gedeelte van 't genoemde werk vond een plaats in het Emders Jahrbuch van 1907 (Dl. XVI, blz. 182—325). In boekvorm verscheen het werk in 1907 te Leïpzig.

Als vruchten van zijn verblijf in Rome publiceerde Dr. Reimers in 1908 als uitgave van het Friesch Genootschap, de „*Friesische Papsturkunden*”, terwijl in 1907 reeds te Oldenburg in 't licht waren gegeven de „*Oldenburgische Papsturkunden*”.

Van de vele andere publicaties van Dr. Reimers, hoofdzakelijk tijdschriftartikelen, willen we nog noemen: „*Ostfriesland bis zum Aussterben seines Fürstenhauses*”, Bremen 1925 en zijn artikelen in de Vrije Fries: „*San Michele, die Friesenkirche in Rom*” (Dl. XXI, blz. 73 vlg.). „*Das Papsttum und die Freien Friesen*” (Dl. XXVIII, blz. 402 vlg.) en „*Die Lateinische Vorlage der Gesta Frisiorum*” (Dl. XXXV, blz. 96—152).

Naast zijn wetenschappelijke verdiensten moeten nog genoemd worden zijn bemoeiingen voor het platduits, dat hij ook bij voorkomende gelegenheden op de kansel gebruikte. Zijn platduitse preken zijn verzameld in „*Vaderhuus un Modertaal*”. Aurich 1936.

Met Friesland verbonden Dr. Reimers sterke banden. Hij nam deel aan alle Grootfriese congressen, met name aan dat te Leeuwarden in 1927, van hetwelk zijn innemende persoonlijkheid nog wel aan vele Friezen zal heugen. Zijn werken voor Friese geschiedenis en cultuur vond zijn beloning in een benoeming tot buitengewoon lid van het Friesch Genootschap. Ook van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde was de overledene lid.

Het is zeer te betreuren dat Dr. Reimers zijn groot werk over Oost-Frislands geschiedenis niet heeft kunnen voltooiën, want niet spoedig zal er iemand gevonden worden die in staat zal zijn deze taak te vervullen.

Bespreking van Literatuur

PUBLICATIES VAN „FRISIA CATHOLICA” (1937—1942).

In de onlangs gehouden algemeene ledenvergadering van bovengenoemde vereeniging kon de secretaris in zijn voortreffelijk gesteld overzicht van de werkzaamheden gedurende het eerste lustrum terecht ook met voldoening wijzen op de in die vijf jaar verschenen publicaties. Het zijn achtereenvolgens:

- I. *Uit het Verleden en het Heden van Katholiek Leeuwarden*, door L. J. VAN DER HEYDEN, pastoor.
- II. *Herinneringen aan St. Willebrord in Friesland*, door Prof. Dr. TITUS BRANDSMA O.Carm.
- III. *Katholieke Friese Geslachten*, door HENK AUKES.
- IV. *Katholiek Joure*, door A. B. DE JONG pr.
- V. *De Parochie St. Nicolaasga 1691—1941*, door K. H. M. MARS pr.

De nos. I, IV en V geven parochiegeschiedenissen, die aansluiten bij de in 1924 ter gelegenheid van de herdenking van het 300-jarig verblijf der Franciscanen te Bolsward verschenen publicatie van de hand van den toenmaligen pastoor, fr. Rogerius Burgers O.F.M.: „De Statie der paters Minderbroeders te Bolsward”. — Deze en het nieuwe drietal brengen in meer of minder uitvoerigen vorm de geschiedenis der betrokken parochies, waarbij het accent vooral of uitsluitend valt op den tijd na de Hervorming. Dit is m.i. te betreuren, hoewel begrijpelijk: een goede beschrijving van de periode vóór 1580 vereischt diepgaande studie ook in andere dan de jonge en veelal vrij onvolledig bewaarde parochie-archieven. Speciaal het schrijven van de geschiedenis der oude parochies van Leeuwarden is een taak, waarover niet te licht mag worden gedacht. Wat pastoor van der Heyden ons geeft bepaalt zich meer tot een aantal gegevens over de opvolgende geestelijke functionarissen van later tijd, terwijl de weinige mededeelingen over de vroegste tijden zonder meer uit andere bronnen gecopiëerd en niet altijd verantwoord zijn. — Meer waardeering kunnen wij hebben voor de studies van de kape-laans de Jong en Mars. Speciaal eerstgenoemde geeft een aardige samenvatting van wetenswaardige gegevens betreffende Joure, zijn dorpsgeschiedenis, de verhouding tot het Haskerconvent enz., al blijven eenige hoofdpunten onopgehelderd, waarover nauwgezet archiefonderzoek wellicht meer licht kan doen opgaan. — Uit de oorspronkelijke Jezuïeten-statie te Joure, die Haskerland, Lemsterland en Doniawerstal als arbeidsveld omvatte, hebben zich, resp. in

1677 en 1691, staties te Follega en „op de Heyde” afgesplitst. Laatstgenoemde was de oorsprong vna de tegenwoordige parochie St. Nicolaasga, die de heer Mars behandelt, terwijl de Lemsterlandsche parochie thans nog op haar geschiedbeschrijving wacht. — Al kunnen deze parochie-geschiedenissen ons dus niet tenvolle bevredigen, ze beteekenen toch een aanwinst voor de Friesche historische litteratuur, al ware het slechts omdat verschillende gegevens, die men tot dusverre moest zoeken in verspreide artikelen in het Archief van het Aartsbisdom Utrecht en elders, erdoor bijeengebracht worden.

Een geheel ander karakter vertoonen de nos. II en III. Op de verdienstelijke pennevrucht van den helaas te vroeg ontslapen en ook door andersdenkenden diep betreunden voorzitter van Frisia Catholica, Prof. Dr. Titus Brandsma, zal ik hier niet nader ingaan: de Willebrordus-herdenking (in het bijzonder ook in deze provincie) in woord en geschrift ligt ons nog versch in het geheugen.

Een enkel afzonderlijk woord nog over Henk Aukes' boekje. Evenals sommige der reeds behandelde deeltjes vormt dit een samengevatte en omgewerkte herdruk van tevoren in „Frisia Catholica” (bijblad van „Ons Noorden”) verschenen artikelen. Met opvallende frischheid behandelt de schrijver zijn genealogische stof en doet in vogelvlucht een aantal oudere en jongere R.K. geslachten, van origine Friesch of in onze provincie geïmporteerd, de revue passeeren. Persoonlijk acht ik de inleiding het allerbelangrijkst: daarin doet Aukes met groote kennis van zaken mededeelingen over het ontstaan van Friesche familienamen en over de voorhanden bronnen voor genealogisch onderzoek, waarvan ik iederen beoefenaar dezer hulpwetenschap met nadruk aanraad kennis te nemen. De behandeling van het geslacht Bruynsma gaf den auteur aanleiding tot een eerste zuivering van de fantastische genealogie-de Haan Hettema in het Stamboek van den Frieschen Adel; in jaargang 1941 van Nederlands Adelsboek is het mes daarin verder gezet en bedoelde stamreeks tot nog bescheidener (doch ware!) proporties teruggebracht. Tenslotte wijs ik op de behandeling, in het laatste hoofdstuk, van die belangrijke categorie van R.K. Friesche families, die afstammen van de Mettinger „fijndoekspoepen” en de minder bekende Waalsch-Fransche „hoedsjemakkers”. Een bijzonder geslaagde publicatie!

A. L. HEERMA VAN VOSS.

INGEKOMEN BOEKEN

S. J. VAN DER MOLEN. Het Saksische boerenhuis en Zuidoost Friesland. Uitgeverij „Het Noorderland”, Groningen 1941.

64 blz., waaronder 12 foto-blz. In den tekst reprod. v. plattegronden enz.

RUNENBERICHTE, Bd. I. Heft 2. Verlag Otto Harrassowitz, Leipzig, 1941.

Hierin o.a.: P. C. J. A. Boeles „Zu den friesischen Runendenkmälern”, met reproducties van speciale, vergroote detailfoto's, opgenomen door Dr. Helmut Arntz.

M. P. VAN BUYTENEN. Hindeloopen. Frieslands elfde stede. Heemschut-Serie, 1942.

NANNE OTTEMA. Het Kunstambacht en de volkskunst in Friesland. Heemschut-Serie, 1942.

G. A. WUMKES. Paden fen Fryslân, III. Bolswart 1942.

JAARVERSLAG (20e—24e) van de Vereeniging voor Terpenonderzoek. Groningen (voorjaar 1942).

Hierin o.a.: P. C. J. A. Boeles „*De herkomst der vroeg Friesche terpen-cultuur*” en A. E. van Giffen „*Een systematisch onderzoek in een der Tuinsten wierden te Leens*” (Gron.).

HARING TJITTES PIEBENGA. Über das Hautleisten-system der Bevölkerung der Insel Urk. Overdruk, 1942.

J. J. HOF. Fjirtich jier taelstriid. Fjirde diel. Dokkum 1942.

MEDEDEELING.

De gereproduceerde foto's zijn, voor zoover nog niet vermeld, vervaardigd door:

Een laboratorium der Universiteit te Groningen.

A. Frequin, den Haag.

Fotobureau Rollema, Leeuwarden.

Gemeente Museum, Arnhem.

K. J. Keikes, Leeuwarden.

Het Schedelnapje uit Stiens is geteekend door P. C. A. van der Kamp, volontair bij het Friesch Museum.

Begin 1943 verschijnt eene nieuwe uitgaaf van:

HET FRIESCHE BOERENHUIS IN TWINTIG EEUWEN

door S. J. VAN DER MOLEN
met een naschrift van Mr. P. C. J. A. BOELES

Bij Van Gorcum & Comp. N.V. te Assen, als uitgave van het Friesch Genootschap v. Geschied- Oudheid- en Taalkunde te Leeuwarden. Octavo formaat, 151 blz. met kaartje, 29 fig. en 59 afbeeldingen. Gekartonneerd. Prijs voor de leden f 3.—; handelsuitgave f 3.90.

Door de verrassend groote, verheugende belangstelling in deze belangrijke uitgave van het Friesch Genootschap was de eerste uitgave, in het najaar van 1942, binnen één week totaal uitverkocht. Vele leden, waarvoor nu een exemplaar van de nieuwe uitgave wordt gereserveerd, moesten voorloopig teleurgesteld worden. Nieuwe bestellingen door leden worden thans reeds aangenomen, *mits deze gedaan worden rechtstreeks aan het Friesch Genootschap.*

Eenige andere uitgaven van het Friesch Genootschap:

Voor de leden van het Genootschap zijn onderstaande werken bij bestelling aan het Friesch Museum, Koningstr. no. 1 te Leeuwarden (postrekening Fr. Gen no.. 113600), verkrijgbaar. Hun wordt slechts de helft van den aangegeven prijs berekend, behalve voor zoover betreft de met * gemerkte nummers en die waarbij een afzonderlijke ledenprijs vermeld is.

Voor niet-leden zijn de voorhanden werken te verkrijgen bij den Noord-Nederlandschen Boekhandel te Leeuwarden tegen den vollen prijs.

DE FRIESCHE TERPEN I, door Mr. P. C. J. A. Boeles
(geïll.), 1906 f 1.90

FRIESISCHE PAPSTURKUNDEN (uitg. Dr. H. Reimers), 1908. f 5.—

GEDENKSCHRIFT EEUWFEEST FRIESCH GENOOTSCHAP, 1927. f 3.—

Dit belangrijke geschrift van 334 blz., geïllustreerd met 30 platen, bevat: Een overzicht van de geschiedenis van het Fr. Genootschap door R. Visscher en van het Friesch Museum door M. W. Vieweg. Nanne Ottema behandelt de prachtige werkstukken der Friesche zilversmeden en de merken en jaarletters; terwijl Mr. P. C. J. A. Boeles zijne herinneringen en indrukken vastlegt, betreffende het Friesch Gen. en zijn museum.

JAARLETTERS EN MERKEN VAN FRIESCH ZILVER, door N. Ottema (geïll.), 1927 (overdr. Gedenkschr.) f 1.—

- DE AUTEUR VAN HET OERA-LINDA-BOEK, door
Mr. P. C. J. A. Boeles (geïll.), 1928 (overdr. Vr. Fries
XXVIII). f 0.80
- DE HOUDING VAN EELCO VERWIJS t.o.v. het Oera-
Linda-Boek en het Friesch Genootschap, door Mr. P.
C. J. A. Boeles, 1931 (overdr. Vr. Fries XXX). . . . f 1.—
- DE FRIESCHE KLEIHOEVE, door Dr. O. Postma (14
krtn.), 1934. f 3.—
Zijn boek is voor de agrarische geschiedenis van de Friesche landen
van onbetwistbaar belang. Deze was tot nu toe in de eerste plaats be-
handeld door Duitschers en daarbij was de nadruk gevallen op het
Duitsche Friesland. Door dit werk is nu ook Friesland tusschen Eems
en Vlie op waardige wijze vertegenwoordigd.
- GYSBERT JAPICX WIRKEN (uitg. J. H. Brouwer, Dr.
J. Haantjes en P. Sipma) (geïll.) dl. I, tekstuitgave,
1936 geb. f 6.25
luxe uitgave f 12.50
voor leden f 4.75 (Luxe uitgave f 9.—) +
porto.
- DE BOUWGESCHIEDENIS VAN HET EYSINGAHUIS,
thans Friesch Museum, door Mr. P. C. J. A. Boeles
(geïll.), 1939 overdr. Vr. Fries XXXV). f 1.—
- DIE LATEINISCHE VORLAGE DER GESTA FRISIO-
RUM (uitg. Dr. H. Reimers) (geïll.), 1939 (overdr. Vr.
Fries XXXV). f 1.—
-